Den uforbederlige bibliotekar
Niels Jensen

Iris og Hebe

En Fortsættelse af Maanedskriftet Iris. Samlet og udgivet af Hofboghandler Simon Poulsen

Udkom 1796-1810.

Skanningen (affotograferingen) er udført efter eksemplarer fra biblioteker.

Tidsskriftets skønlitterære indhold er indekseret på Dansk Forfatterleksikon:

https://danskforfatterleksikon.dk/1850p/p104880.htm

Udarbejdet 2023 af Niels Jensen

Opdateret den 13. august 2023 af Niels Jensen

Iris og Hebe.

En Fortsættelse af Maanedskriftet Iris.

Samlet og udgivet af Hofboghandler Simon Poulsen.

Allen: Hindsgavls Amtsbibliothek

April, Mai og Juni 1803.

Kjøbenhavn.
Paa Udgiverens Forlag, trykt hos Bogtrykker
Johannes Breinholm.

STATSBIBLIOTEKET
AARHUS

Indhold.

Side.

Iris og Hebe.

En Fortsættelse af Maanedskriftet Iris.

April 1803.

Samlet og udgivet af Hofboghandler Simon Poulsen.

Paa Udgiverens Forlag, trykt hos Bogtrykker
Johannes Breinholm.

Plante for Evigheden.

Blandt Gravene de Dødelige leve,
Som Planten i dens første Beed.
Dens større Maal, dens svangre Evner kræve
At modnes paa et bedre Sted.
En kjerlig Haand da tog den bort;
Dens Liv — som Plante kun — var kort.

Men snart sin Rod i bedre Jord den skyder;
Den spirer, blomstrer, Frugter bær.
Hver Knop, som fra den spæde Stamme bryder,
Er Vidne om dens Liv og Værd;
Den glæder, gavner mange Aar,
Og pryder Stedet, hvor den staaer.

Saa os vor Plads i Evighedens Have
Modtager, naar Algodhed vil.
Os dette Liv var blot hans første Gave;
For Evigheden blev' vi til.
Seent eller snart Hans blide Haand
Omplanter did vor svangre Aand.

Thi vandre vi med Haab iblandt de Grave,
Som vidne om det Kald, vi fik
Vi bruge viist den Tid, vi endnu have
At modnes til hiint Øjeblik;
Da doe vi ej; men gaae i Fred
At bære Frugt for Evighed.

J. M. Hertz,
Sognepræst i Corsøer.

Jorddyrknings Forbindelse med Botanik.

Det var ønskeligt, om Landmanden vilde indføre den gamle Skik, at mærke paa Planters og Træers Udspring og Blomstringstid, som de sikkerste Ledsagere i Landhuusholdningens rette Bestyrelse; de paalideligste Mærker, som tilkjendegive de beqvemmeste Tider til at saae, plante og høste.

De Gamle lagde nøje Mærke til Træernes Udspring om Foraaret, og Løvenes Affald i Efter-

teraaret; Trækfuglenes Komme, og Bortrejse: derefter have de ordnet passende og beqvemme Tider, til at saae, plante, pode, og indhøste Jordens Afgrøde. Heel besynderlig læser man, hvor fast de gamle Fædre have fulgt slige af dem antagne Grundregler: Theophrast har i dette Tilfælde gjort mange Anmærkninger, som Hesiodus siden har forøget; men efter den Tid har ingen søgt at sætte denne Sag i klart Lys, førend den berømte Linnee i Sverrig, med sine udvidede Kundskaber, søgte at oplyse, gavne og nytte Verden ved sine utrættelige Bestræbelser.

Hesiodus siger: at om det skulde regne i tre Dage, naar Gjøgen begynder at kukke; saa vil den sildige Sæd blive lige saa god, som den tidlige: naar man først hører Lyden af Tranen; saa skulde det være den rette Pløjningstid. Linnee anmærker: at den Plante Hvid Simmet blomstrer i Sverrig, ved Svalens Komme; at Smørblomstret blomstrer, naar Giøgen begynder at kukke; at Bygget bør saaes, naar Birketræets Løv udspringer.

Skal de saa kaldte Blomsteralmanakker være til nogen sand Nytte; da bør de indrettes efter ethvert Lands forskiellige Klima, og forskjellige Beliggenhed i Bredde, som paa ethvert Sted er lige stor med Polhøjden. I det mindste bør de være passende for en Tid af 3 eller 4 Aar; saa at nogle indfaldne Luftens og Vejrligets uventede

Omvexlinger, ej maae ansees for andet end blotte Undtagelser fra de almindelige Regler.

Ved slige Hjelpemidler, vil ingen Landmand blive ukyndig om nogen Plante- eller Græs-Arts rette Sædtid, Spire- Blade- Blomstre- og Høstetid. Ogsaa en anden betydelig Nytte flyder ogsaa deraf: at Landmanden kunde da bedre indrette sin Avling, efter Jordbundens Natur. Ethvert Blomster har sin visse Tid: forgjæves søger man Foraarsblomstre om Høsten, eller Høstblomstre om Foraaret; thi alle have deres bestemte Tid, i hvilken de fremkomme, floreres, uddøe og forsvinde. Soelvarmens Virkning opholder deres Liv, og fremdriver deres Vext, deres Udvikling, og bringer dem til Fuldkommenhed; men ligesom at Sommeren det ene Aar kan komme tidligere eller sildigere, end det andet, efter en Forskjellighed udi Luftens Opvarmelse; saa maae og Blomsterne fremstille sig derefter, og udi nogle Aar tidligere eller sildigere, end i andre.

Blomsterne komme da ofte, i nogle Aar, hele Maaneder før eller senere; men naar de da komme, saa følge de stedse efter hinanden, i deres naturlige Orden, indtil Sommersoelhvervstiden, da de næsten alle ere lige fuldkomne: ligeledes skynde de sig hastigere, eller tøve noget langsommere mod Høsttiden, alt ligesom Vinteren vil komme tidligere eller sildigere.

For at faae Blomstertiderne rigtig bestemte, bør der nøje optegnes, ved ethvert forskjelligt Slags

Slags af Blomster, naar det først viser sig; og siden efter, bør der daglig lægges Mærke til dets videre Udvikling og Fremvext, saa man har en ordentlig sammenhængende Kjæde af slige Jagttagelser: dette maae fortsættes udi nogle Aar efter hinanden, naar Blomsteralmanakken skal være til nogen sand og virkelig Nytte.

Naar man har en nøjagtig Fortegnelse over Blomstertiden; saa bør der og lægges Mærke til Forandringer udi Dyrriget: Tiderne bør nøje angives, naar enhver af Trækfuglene komme og bortfare; naar enhver Fugl begynder at lægge sine Æg, udklække sine Unger, fælde sine Fjere; naar forskjellige Fiskearter begynde at leege; naar Sædkornet saaes, blomstrer, modnes, med videre.

Det er en almindelig Feil hos de fleste Landmænd, at de saa lidet bekymre sig for at nedlægge Jordstykker til Enge og Græsgange, som dog er en nødvendig og væsentlig Green af Landhuusholdningen: enhver Landmand veed temmelig vel, at vælge Sædkornet efter hver Jordarts forskjellige Beskaffenhed; men kun saare faa have Kundskab om de mange nyttige og højt nødvendige Græsarters Forandring, Natur og Egenskaber, da de dog opvoxe paa Marken i Overflødighed. Nogle blant disse, trives bedst i en fugtig, Andre i en tør Jord; og denne Naturens regelmæssige Orden, bliver almindelig betragtet med Ligegyldighed og Lunkenhed.

En liden Mærksomhed lærer nok dette: at Væxterne, lige saavel som Dyrene bør have en særegen og passende Jordbund, naar Trivelsen skal lykkes: her er det, at Botanikeren bliver nyttig for Landmanden; thi han veed af sin Blomsteralmanak, hvilke Planter der stemme overeens med hinanden; og om en Blanding udkræves, da siger han hvilke Arter der vil gjøre en sand Nytte, og hvilken Forbindelse der er skadelig. Naturen er altid eensformig; den viser særegne Planter, som passende til enhver forskjellig Jordart; og Mennesket behøver kun ved Forsøg og nøje Agtpaagivenhed, at følge Naturens Vink.

Det er af yderste Vigtighed, at man i Hensyn til Planteriget, erholder en rigtig Kundskab om Kreaturenes Smag: Køer, Hæste, Faar ꝛc. have en forskjellig Smag, og holde sig mere til den ene Græsart, end til den anden; alt efter Dyrets Natur, og Græsartens særegne Beskaffenhed, bliver dette en naturlig Følge; thi ethvert Insekt har og sin særegne Plante, som det søger, for at erholde Føde og Næring.

Linnee anfører over 2000 Forsøg paa Dyrenes Smag: disse Forsøg ere anstillede deels af ham selv, deels af hans Venner; og i Forsøgene er der især gjort Hensyn paa de nyttige Huusdyr, saasom Oxen, Gjeden, Faaret, Hæsten, Svinet. Oxen æder 276 forskjellige Planter, forkaster 218; Geeden æder 449 forskjellige Planter, forkaster 126; Faaret æder 387, for-

kaster 141; Hesten æder 262, forkaster 212; Svinet æder 72, forkaster 171.

Naar denne Plan blev fulgt, saa skulde Landmanden ikke klage over at hans Græsgange overalt ere begroede med skarpt Ukrud, som hverken Qvæget eller Smaafæet vilde æde. Adskillige Steder, paa mange Græsmarke, kan man tydelig see, at ej over den halve Deel af Græsset er opædt; og Aarsagen er vel denne: at Landmanden ikke kjender Kreaturenes Vane; thi han lader det skarpe Ukrud, som Smagen forkaster og hader, reent overvoxe det gode Græs.

Det blev for vidtløftigt, at opregne alle de Græsarter, som ere skarpt Ukrud, og ikke ædes af Kreaturene; og her angives kun nogle af de almindeligst skadelige, som meest besvære og plage Enge og Græsgange, nemlig alle Arter af det saa kaldte Stærgræs, Sivegræsset eller Finneskjægget, og Hunde- eller Qvikkegræsset. Det sidste er især bekjendt for at være det fortrædeligste Ukrud, formedelst dets lange og dybe Rødder, hvilke Plougen ofte med Møje kunde oprykke: disse Rødder, skjønt ej Græsset selv, ædes dog af Køer og Hæste; ja endog, udi Hungersnød, af fattige Folk i Nordlandene, naar de ere malede til Meel, og siden bagte til Brød.

Fester.

Ha

Har Maanen Indflydelse paa Planternes Væxt?

Til Planternes Væxt og Frugtbarhed, bruger Naturen langt andre Midler end Maanen. Alle Planter, som skulde voxe, og komme til Fuldkommenhed, behøve trende nødvendige Hielpemidler, nemlig Varme, Luft og Vand, foruden Næringssaften i sig selv. Efter enhver Plantes Beskaffenhed, udkræves en vis Grad af Varme; thi omendskjøndt Planten kan befindes i en feed og god Grund, der ikke har Mangel paa den nødvendige Næringssaft, saa maae den dog uden Varme visne og forgaae. Varmen maae gjøre Næringssaften flydende, og beqvem til at passere igjennem Plantens fine Haarrør; Varmen maae udvide de smaae Blærer og smale Gange der befindes i Planterne, og være et nødvendigt Middel til deres Væxt og Frugtbarhed.

Hvad Maanen i dette Tilfælde anbelanger, da har den vel en Formue, at tilbagekaste Solens Straaler paa vor Jord; men saasom disse tilbagekastede Straaler kun have en Kraft til at lyse, ikke til at varme, saa kan Maanen ikke herved komme i Betragtning. Der siges vel dette, at Maaneskin kan kontribuere noget til Kornets hastigere Modenhed, hvilket jeg ej heller aldeles vil nægte; men derimod kan og med Billighed paastaaes at Kornet foruden Maaneskin kan erholde dets fuldkomne Modenhed.

Frem=

Fremdeles, da kunde Planterne ej heller voxe, uden Luft. De maae have Luft i sig; de maae have Luft omkring sig. Luften maae luttre og rense Næringssaften; Luften maae fordrive det Overflødige, det Skadelige; Luften maae befordre Planternes Stivhed og Fasthed, med mere. Da vi ikke hente vor Luft fra Maanen, eller med Billighed kan hidlede Luftens Bevægelse og Forandringer fra samme Klode; saa følger, at Maanen i dette Tilfælde, ej heller kan tillægges nogen mærkelig Indflydelse i Planternes Vegetation.

Videre, naar Planterne skal voxe og trives; saa behøve de fornøden Vand og Vædske. Vandet forener sig med Luft, Varme, Lys, Jord, Salt, og formedelst Saltet med Olie, ved dets flydende Væsen stiger opad, og indtrænger sig i de subtileste Planternes Dele, som derved sættes i Stand til at voxe, uddele sig, og enhver efter sit Slags, at frembringe sin Frugt. Nu kommer jo Regn, Snee, Hagel, Dug og Taage fra Jordens Dampkugle, og ikke fra Maanen, hvorfor følger, at man i denne Hensigt ej heller kan ansee Maanen som nogen betydelig Aarsag.

Blandt adskillige Forhindringer, som ligge i Vejen for Oekonomiens Fremme, er det ikke en af de mindste, at saa mange Mennesker, som daglig udøve denne Videnskab, ikke have den rette Kundskab derom, ej heller bekymre sig om at erholde samme: derimod, at der gives saa mange

Men-

Mennesker, som have alt for megen urigtig Kundskab om saa mange daarlige og urimelige Ting, ugrundede Erfaringer, latterlige Regler, og af Forfædre arvede Meninger; og ved saadan Vildfarelses Taage, blive de forblindede, omtrave i Mørket, uden at søge de ordentlige Hjelpemidler til at føre en fornuftig og velgrundet Oekonomie.

I adskillige oekonomiskpraktiske Skrifter gives der mangfoldige Regler om den rette Forhold med at saae, plante og pode, i Hensyn til Maanens Af- og Tiltagen; men det meste, som derom anføres, er gandske unyttigt, uvist, og fører en enfoldig Landmand fra det rette Spoer, naar han vil raadføre sig med slige Regler: han bliver henviist til Maanen, i Stedet for at blive ved Jorden med sine Betragtninger.

Derimod kunde han have sand og virkelig Nytte af nøjagtige Undersøgninger over forskjellige Jordarter; forskjellige Slags Planter og Væxter, efter deres Ordener, Klasser, Slægter, og Arter, efter deres Frøe og Kjerner, efter deres indvortes Natur, Kraft og Styrke; forskjellige Luftens Forandringer, efter forskjellige Aarets Tider, paa et og det samme Sted, og efter forskjellige Klimata, paa en og den samme Tid; forskjellige Grader af Jordens Grundvarme, og forskjellige Grader af Soelstraalernes Varme efter de forskjellige Vinkler, som samme gjøre med Horizonten.

Jeg antager vel dette: at Maanen formedelst sit Skin, kan være en liden medvirkende Aar-

sag

sag til Vandets og Fugtighedens ulige Uddelelse paa vor Klode, i Hensyn til Mængden, Stedet og Maaden; og altsaa kan Maanens Indflydelse i Planternes Vegetation, kun ansees, som en ringe tilfældig Ting, der ikke har nogen nødvendig Forbindelse med Planternes Vært og Frugtbarhed. Ingen kan med Vished forudsige og bestemme denne Forandring, og hvad denne liden Medvirkning kan frembringe: om den er ham, eller hans Handtering skadelig eller nyttig; og altsaa har en Landmand, ved sine Markarbejder, lidet eller intet at bekymre sig om Maanens middelbare Virkning, efter dens Af- og Tiltagen.

Hvad den umiddelbare Virkning angaaer, nemlig Attractionen, eller den tiltrækkende Kraft, som en Egenskab der er tillagt al skabt Materie udi Verdenrummet; og hvis Værdie bør skattes efter Massens Størrelse, og dens Fraliggenhed; da bør Maanen især komme i Betragtning, formedelst dens Nærhed ved Jorden, frem for de andre af Himmelens Kloder; og hervaa har man et mærkeligt Exempel udi Ebbe og Flod.

I denne Hensigt har da Maanen en umiddelbar Virkning paa enhver liden Partikel af vor Jord, enten denne Partikel befindes i en Steen, i Guldet, eller i Planten: denne Virkning, som ikke vedkommer Lys eller Mørke, Varme eller Kuld, kan ej heller have mindste Indflydelse i Planternes Vegetation; og i en vis Maade kan man her ligne denne Virknings Indflydelse paa

Plan-

Planterigets Væxter, med Centrifugalkraftens paa en Steen, som man lader nedfalde fra den øverste Spidse af et højt Taarn. Udi Faldet, maae Steen rette sig efter Tyngdens Love: dens Bevægelse kan hverken forøges, formindskes, eller i nogen Maade forandres, ved den Bevægelse af Taarnet der imidlertid gaaer for sig, formedelst Jordens daglige Omveltning fra Vesten mod Østen.

Fester.

Jordskjælvet i Lissabon.

At kalde tilbage i vor Erindring, den gyselige Skjæbne, som den portugisiske Hovedstad maatte friste, for omtrent halv Hundrede Aar siden, er vel ikke uden Nytte: man bør ikke spørge, om en Tildragelse er nye eller gammel; men om den er vigtig; om den leder Mennesket til sund og gavnlig Tænkemaade; om den har nogen Indflydelse paa Menneskets Forbedring og Hengivenhed i Forsynets Styrelse.

Paa den første November, i det for Portugal ulykkelige 1755de Aar, ved klar Himmel, stille Luft og Havblik, yttrede sig i Staden Lissabon, et blant de skrækkomste Jordskjælv, som af Historien nogensinde er bekjendt. Efter nogle

faae

saae Bliks Forløb, vare næsten alle Bygninger omkastede. Et stort Antal af Indvaanere omkom under Ruinerne, især udi Kirkerne, som til samme Tid, formedelst den indfaldne Allehelgenes Fæst, vare fulde af Mennesker.

Det brusende Hav, drev Vandet i Tagofloden tilbage; og ved Siderne foraarsagede store Oversvømmelser, som aldrig tilforn var skeet. En stor Deel af Folket kom fra Flodens Sider for at søge Tryghed paa det vaade og flydende Element; men det oprørte, det rasende Hav, skaanede disse Ulykkelige kun lidet. De som i Farten mødte hinanden, bleve næsten alle opslugede af de snysende og skummende Bølger: hele Naturen forkyndte Jammer og Skræk, Ødelæggelse og Død; og der var intet andet Sted, hvor de Ulykkelige kunde søge Tilflugt, end den aabne Mark, til hvilken, de under tusinde Farligheder saa hastig, som muligt maatte flye.

Efter nogen Tids Forløb, var næsten den hele Stad ødelagt; og de paa adskillige Steder udbrudte gyselige Luer, fortærede gandske, hvad Jordskjælvet havde ladet tilbage. Alt var Elendighed, Ødelæggelse, Jammer og Bedrøvelse. Den eneste Trøst var denne: man vidste, at det Kongelige Huus var uden Fare.

Ved Begivenheder af denne Art, ved den derved anrettede Ulykke, tabe de bedste Love deres Kraft, deres Eftertryk. Nogen Tid maae forløbe, førend de i Live Overblevne kunde fatte sig:

et

et Menneske, som nylig har mistet alt, hvad der var ham kjæreſt, forsømmer gjerne de Leiligheder, hvor han kunde komme Medborgeren til Hjelp; han tænker ikke paa Udøvelsen af ſine Pligter mod den lidende Medbroder.

En stor Mængde af døde, knuste og qvalte, under Ruiner af Kirker og Huse, maatte man bringe i Jorden: man frygtede, at saa mange forraadnede Liig skulde forgifte Luften, og foraarsage et andet farligt Onde, den rasende og ødelæggende Pest. Denne Frygt var saa meget mere rimelig; da det, i Vintertiden, imellem Ruinerne standsede og stilleſtaaende Regnvand, tillige kunde gaaet over i Forraadnelse, og videre forøget den skadelige Gift.

Ingen Arbejdere vare tilstede; Folket var flygtet fra den ødelagde Stad: men Kongens eftertrykkelige Forordninger havde den ønskelige Virkning, at Folket kom igjen tilbage; og ved Troppernes Medhjelp, bleve de nødvendigste Arbejder foretagne og iværksatte med saadan Iver og Munterhed, at man efter faae Dages Forløb, var uden Sorg og Bekymring, i Hensyn til Pesten.

Ikke mindre af Vigtighed, var den faderlige Forsorg for Folket, hvilket var berøvet næsten alle Levnetsmidler; som manglede Klæder til at skjule sig med, for Vindens og Vejrligets skadelige Virkning. Efter Kongens Befaling, bleve Øvrighedspersoner fordeelte i Stadens forskjellige Qvarterer: de bleve beordrede, at forskrive og

lade

lade tilføre, fra alle Steder, en behørig Forraad af Fornødenhed; at uddele samme blant Folket, uden Forskiel, uden Hensyn til andet end deres Nød, deres Trang, deres Redning og Frelse.

Da man blant Ruinerne fremdrog de døde Kroppe; saa eftersøgte man tillige, om der ikke fandtes noget til Hielp og Underhold for de i Live overblevne Fattige og Trængende. Man fremdrog Bjelker, Planker og andet Træværk, af de omstyrtede Bygninger: dette blev henbragt til forskjellige Steder, hvor Bagerovne vare anlagde; og derved bagte man det Brød, som skulde stille Nødlidendes Hunger.

Det blev for vidtløftigt, at berøre alle de kloge Indretninger, som bleve iagttagne; alle de herlige Foranstaltninger, som bleve iværksatte; og den ædle Konges heltemodige Sjæl, kan herved ikke nok beundres. Ikke nok beundres, hans herlige Exempel paa Hengivenhed til Gudsfrygtighed og Religion; hans varme virksomme Kjærlighed for sit ulykkelige nedslagne Folk, som efter det gyselige Jordskjælv var tilbage: ikke nok beundres, de vise, de kloge Anstalter, som hastig bleve iværksatte, for igjen at tilveiebringe hans elendige Undersaatter fornøden Ophold, Rolighed og Sikkerhed; for at see Lissabon igien opbygt og prydet med herlige Templer, prægtige Palladser, skjønne Bygninger, brede og beqvemme Gader, ordentlige Pladse og Torve; for at see denne Hovedstad, i det portugisiske Rige, langt her-

herligere, større og kostbarere, end den tilforn havde været.

Kongens Omsorg, hvor stor, hvor udbredet var ikke denne? Hans Forordninger, hvor viise, hvor kloge vare ikke disse? Folkets Forvirring, dets bedrøvelige Omstændigheder maatte afhjelpes; dets nødtørftige Underhold maatte besørges; Syge og Saarede maatte plejes og læges; Orden og Rolighed igjenbringes; Ondskab og Laster afstraffes; offentlig Gudsdyrkelse vedligeholdes; Antallet af de tabte Krigfolk igjen oprettes; behørig Krigstugt handthæves; Alt fordeles og indrettes paa den beqvemmeste, paa den virksomste Maade.

Hvor mange betydelige Ting, paa eengang tillige, vare ikke Formaale for Kongens faderlige Forsorg? hvor uundværlig var ikke derved hans heltemodige Sjæls Storhed; hans uforanderlige Standhaftighed, naar han ved Synet af Faren, Synet af et saa skrækksomt Sørgespil, ikke skulde komme af sin Fatning, og nedtrykkes under Byrden? Hans Hjerte og Sind var henvendt til Himlen; hans medlidende Øje, til den foraarsagede Elendighed paa en skjælvende Jord: med hellig Ærbødighed, tilbad han det almægtige Væsen, hvis beundringsfulde Styrelse dog lænker alle Ting til det Rette; og med yderste Omhu anvendte sine Blik til sit Folks Redning og Frelse.

Hvor ubestandig, hvor vaklende er ikke al Lykke, al Herlighed og Glæde her paa Jorden?

Skarp-

Skarptænkende Statsmænds herligste Planer, lærde Videnskabsdyrkeres ypperlige Arbejder, Taleres og Digteres fortryllende og henrivende Værker, Konstneres Mesterstykker, Folkestyreres glimrende Troner, prægtige Templer, Mægtiges Palladse, hele Aarhundreders møjsomme Arbejder, blomstrende Stæder, frugtbare Marke, Mennesker og Dyr: alt dette, kan i en Tid, kortere end en Time, ødelægges af ildsprudende Strømme, druknes af brusende Floder, opsluges af en skjælvende Jords graadige Svælg. Almagt vinker: og Lissabon undergaaer; og Lima undergaaer; og Messina undergaaer rc.

Fester.

Fragment

af

afdøde General Major Thurahs Levnet og Rejsebeskrivelse ved ham selv.

Folgende Blade af min Morfader som formodentlig ere skrevne i Aarene 1758 eller 59, har jeg tilligemed endeel dertilhørende udmærket gode Tegninger fundet

blandt nogle Familie-Papirer; og da jeg troer de af endeel Læsere maaskee ikke vil læses uden Interesse, meddeler jeg dem her, aldeles uforandrede med den Tids Sprogvendinger og Ortographie. Den Siirlighed hvormed de ere afskrevne, og den Still, deri føres, vidne om, at de har været bestemte til at trykkes, dersom ikke Døden havde bortrevet Forfatteren, forend Arbeidet blev fuldendt; den simple, fordringsløse og sandrue Tone, hvori de ere Forfattede vil altid gjøre dem til et ikke uvigtigt Bidrag til de T ders Sæder og Skikke, skjønt adskilligt, som jeg troer vilde have givet dem et ikke ringe Værd for Architekten, her maae udelades nemlig en detailleret Beskrivelse over adskillige Broer, for Exempel den store Wesserbroe i Bremen, og endeel saa vel Bygninger som andre mechaniske Indretninger som ikke vil kunde forstaaes uden Kobbere, hvis Mængde vilde blive for kostbare for dette Værk! imidlertid ere saavel Tegningerne, som Beskrivelserne derover i mit Værge, og til enhvers Tjeneste som kunde troe at finde nogen Nytte eller Fornøielse i at giennemsee dem. — Hvad jeg i øvrigt kunde tilføje om en Mand, hvis Erindring, skjønt jeg uden nogensinde at have kjendt ham, dog er mig kjer og hellig, vil jeg indskrænke til hvad Worm i sit Lexicon anfører om ham.

Lauritz

Lauritz Thurah reiste i sine unge Aar udenlands paa Kongelig Bekostning, og lagde sig efter Fortificationen og Architekturen; blev ved sin Hjemkomst forst Oberconducteur. 1733 Hofbygmester og Ingeniur-Capitain. 1738 Oberst-Lieutenant af Fortificationen. 1739 optagen i Adelstanden. 1744 Oberst, og 1753 General-Major af Infanteriet. 1754 General-Bygmester, døde 1759 d. 6te Septbr. hans Skrivter:

Danske Vitruvius, 2 Tom. Folio med Kobbere.

Hafnia hodierna! paa tre Sprog. 4to med Kobbere.

Beskrivelse over Bornholm og Cristians-Øe.

— over Amager og Saltholm.

Om Øen Samsøe og derunder hørende smaae Øer.

L. Kruse.

* * * * * * * * *

Aarhuus er det Sted, hvor den Allerhøyeste først har ladet mig see Verdens Lius: Min egentlige og precise Fødsels-Dag er jeg ey i Stand til at kunde forsikkre, siden jeg intet derom har forefunden antegnet af mine Forældre; men af indhendtet Efterretning af Kirke-Bogen veed jeg, at jeg er bleven døbt den 6te Martii Anno 1706 i vor Frue Kirke i Aarhuus, saa at formodentlig Fødsels-Dagen kan henregnes til 1ste eller 2den

Martii samme Aar; Min Fader var den, af sin Redelighed, Gudsfrygt, Retsindighed og Lærdom berømmelige Bisskop over Riber Stift, Lauritz Thura, hvis egentlige og rette Tilnavn var Widöstedt, men af een uformodentlig Sædvane blev kaldet Thura, som var ham givet efter hans Moder, som af Familie var een Thura, der skal have været, endog efter den berømmelige fordum Bisskop Mathiæ Anckersens Vidnesbyrd, som sligt havde umaget sig at efterforske, een ældgammel, men gandske paa Mande-Linien, for langsommelig Tiid uddøet, Dansk Familie; Min Moder var Helene Catharina With, paa fæderne Side af de navnkundige Withers Familie i Holland, og paa moderne, af den gamle Adelige Muhlers Familie her i Landet.

Den første, under hvis Tilsiun og Underviisning jeg efter de spæde Aars Tilbagelæggelse, blev betroet, var en Studiosius navnlig Steenstrup, som formedelst sin Lærdom, Skickelighed, og adskillige u-sædvanlige Konster og Videnskaber, som han besad, saaledes havde erhvervet sig min Faders Gunst, at han sig derudi indtil sin Død maintinerede, og imidlertiid tilsidst blev af min Salig Fader, som den gang besad Riber Bisskops-Stool, forordnet til at være Forstander over det anseelige Hospital i Ribe, i hvilken Station han kort efter døde.

Efter at Steenstrup havde forladt min Faders Huus, blev mig i hans Sted en anden foresat, navnlig Ulrick Torwerdt, hvis største merite bestod derudi, at han i temmelig Fuldkommenhed forstod det Franske Sprog, i hvilket han gav og lagde hos mig de første og bedste Fundamenter.

Efterat han fra min Fader fik employ, som Hoff-Mester i Salig Gros-Cantzler Greve af Holstes Huus, blev mig den tredie, og saa at sige, sidste Lærere beskikket, som var Broder Brodersen, nu, da jeg skriver dette, berømmelige Biskop over Aalborg Stift, hvis Fromhed, Dyd, og Vindskibelighed i en angenem, fornuftig, og ellers u-sædvanlig manuduction, forbandt saaledes mit Hierte til hans, at jeg fra første Tiid af hans Information indtil den Dag i dag er, af Hiertet har elsket, æret og venereret ham.

I Aaret 1718, om jeg ret erindrer, hændede det sig, at den Høy-Salig Konge, Kong Friderich den fierde, paa en halv Dags Tiid beærede Ribe med sin høye Nærværelse; Ved dennne Anledning blev det Mig og mine ældre Brødre, fordum Magister Albert Thura, og nu værende Commandeur Capitaine Diderich de Thura *) tilladt, at see Hans Kongelig Maye-

*) Og bekiendt, som en for sine Tider ualmindeligen god Oversætter; foruden adskilige gudelige Skrivter hav

Mayestet ved sit Taffel; jeg veed ey ved hvad Hændelse denne store Konges Øyne faldt i særdeleshed paa dette Kleffer=Blad, som forestillede sig; men det erindrer jeg, at Monarqven, da han havde informeret Sig om, hvis Børn de tre vare, udbrød strax med disse Ord: Die könnten gut zu Soldaten sein; Min Moders Broder, Hr. Johan Albrecht With, nu værende Ridder af Dannebrogue, og Stifts Befalnings-Mand over Wiborg Stift, var just tilstede, da Hans Mayestet sagde disse Ord, tog sig derover den Frihed at melde, at den ældste af disse Planter, nemlig Albert Thura allerede var destineret til den Geistlige Stand, og skulde i samme Aar gaae til Universitetet i Kiøbenhavn, hvortil Kongen svarede, han seer og meere geistlig ud end de andre tre, tog derpaa sin Skriv-tabelle af Lommen, spurde om mit og min ældre Broders Navn, som hans Mayestet havde den Naade med egen høye Haand at antegne.

Min Fader, som alt dette endnu var ubekiendt, havde den Naade, efter Taffelets Ophævelse, allerunderdanigst at opvarte Hans Mayestet, og efter en lang Samtale med denne store Konge, havde den Naade, at høre disse Ord af Monarckens Mund: Herr Bisskop, Vi har

har har udgivet tre Bind Samlinger af lærerige og opbyggelige Materier, hvori findes meget godt, blandt andet endeel af Montesqvieus lettres persannes.

har berøvet Ham Hans toe Sønner; Min Fader, som ey vidste, som før er sagt, om noget af det som var passeret, svarede, at hans Sønner ey i nogens Hænder kunde være bedre faren, end i Hans Mayestets, og overlod dem i Hans Mayestets velbehagelige Naade og Clemence.

Herved forblev alting indtil Vinteren imellem 1718 og 1719, da Hans Mayestet erindrede sig om de toe unge Thuras, befalede, at de iblandt de Kongelige Land-Cadetter skulde placeres, og iblandt andet spurte forbemelte min Morbroder, nu Stifts-Befalings-Mand With, hvorfore det varede saalænge inden Bisp Thura sendte sine toe Sønner til Cadet-Compagniet i Kiøbenhavn; og da Hans Mayestet af With fik til Svar, at hans Svoger Bispen frygtede, at hans Sønner endnu baade vare for unge, og for smaae, til at komme i den vidtløftige Verden, behagede det Hans Kongelig Mayestet at replicere, at da Han saae dem sidst, vare de baade store og gamle nok, og var de vel siden den Tiid hverken bleven mindre eller yngere, befalede With strax at skrive til min Fader, at hans to Sønner skulde uden Ophold til Kiøbenhavn fremsendes, hvilket og in Martio 1719 skeede, da min ældre Broder og jeg strax i Land-Cadett-Compagniet bleve an- og optagen, efter den i April Maaned samme Aar til Compagniets Chef, den gang værende

rende Obrist-Lieutenant Ellern, ergangne Kongelig allernaadigste Ordre.

Ved Cadet-Compagniet forblev jeg indtil Aar 1725, da Hans Mayestet ved Ordre af 26de Martii, allernaadigst placerede mig som Under-Conducteur eller Second-Lieutenant ved det Holsteenske Fortifications-Corps, hvorpaa jeg begav mig til Rendsborg, hvor jeg havde Leylighed med ald Magelighed og Bindskibelighed, meere og meere at legge mig efter alle slags Mathematiske Videnskaber, som jeg fandt stor Lyst og Behag udi; Men i særdeleshed faldt min inclination, jeg veed ey ved hvad Drift, til den Civile Bygnings-Konst, og jo meere jeg i denne Videnskab syntes for mig selv at giøre progresser, jo større blev min Lengsel og Attraae efter, at kunde engang fuldbyrde det Forsett, som jeg i nogle Aar havde pønset paa, at kunde komme ud at besee fremmede Lande, hvor jeg ej uriimeligen formeenede, allerbest at kunde habilitere mig i de Videnskaber, som jeg meest elskede, og meest havde beflittet mig paa.

Men her var gode Raad dyre, til een Reyse og især til saadan een, som jeg havde i tanke, behøvedes vel Penge; jeg havde ingen; Mine Forældres Krefter streckede sig ey heller saa vidt, at de kunde være i stand til at udstaae saadan Bekostning, det vidste jeg, hvorudover jeg pønsede paa, ved eet eller andet Arbeyde af min facon, at recommendere mig hos Høy-Salig Kong Friderich

derich den fierde; det første som jeg i den hensfeende foretog mig, var at udføre een fuldkommen, og overmaade net Tegning af heele Rensborg Fæstning og Bye, hvor Kirkerne og alle publique Bygninger, saavelsom Fæstnings-Werkerne i sig selv, i elevation vare forestillede, og net med farver illuminerede. Denne Tegning understod jeg mig at overlevere i Hans Mayestets høye Hænder, da høystbemeldte Herre engang paa en kort Tiid opholdte sig i Rensborg, og blev samme af Hans Mayestet med saadan særdelis Naades Tegn imodtagen, at jeg ey bar mindste Tvivl, dengang allerede at reuisere i min Ansøgning, som jeg tillige med forbemeldte Tegning bragte an, om at naae Tilladelse at reyse udenlands.

Men Kongens hastige Bortreyse, og maaskee min Memorials negligering af den, som havde faaet den, iblandt andre, at giemme paa Reysen, giorde, at jeg ingen Svar fik paa min Begiering, saa at det gode Haab jeg havde fattet, om at naae mit Ønske tiid efter anden af sig selv forsvandt, og blev til intet.

Dets uagtet, lod jeg icke Modet falde, men speculerede paa nye, at udfinde et eller andet, hvorved jeg kunde have Leylighed endnu eengang at forestille Hans Mayestet min inderlige Længsel og Begiærlighed efter at reyse udenlands. Een liden Tractat, af den berømte Professor Leohnard Christoph Sturm, som just var falden mig i Hænde, og som handlede om det saa

fal-

kaldede Hæng- og Spreng-Verks konstige Forbindning, gav mig anledning at pønse paa en Hengebroes indretning, som kunde anlegges over en Flod, hvor en sterk Strøm gik, og hvor det baade kunde være vanskeligt saa og ubestandigt at anlegge en enten paa Pæle eller muurede Piller bygget Broe, som hvortil jeg fandt tilstrækkelig Efterretning i forbemeldte liden tractat; Men som min forrige konstige og møysommelige Tegning af Rensborg ey havde hiulpet mig, syntes jeg at ville komme denne gang frem med noget meere anseeligt og u-sædvanligere end en Tegning, og foretog mig derfore, at udføre den Broe, jeg pønsede paa, i Modell, hvilket og skeede, og saasnart jeg havde bragt dette lidet Arbeyde til Fuldkommenhed, bar jeg ingen betenkning udi Anno 1728 fra Rensborg af, directe at tilskrive Hans Excellence den gang værende Ober-Krigs-Secretaire, nu Sal. General Lieutenant de Revenfeldt, med Anmeldning, at jeg havde forfattet et Modell af en konstig Broe, som havde de Egenskaber og requisita som jeg før sagde; Men som jeg (for at faae den Naade og Leylighed selv at see Hans Mayestet) pretenderede, at ingen var i stand til uden jeg selv, at giøre tilstreckelig forklaring derover, og udbad derfore Tilladelse at maatte komme til Kiøbenhavn for allerunderdanigst at presentere Hans Mayestet dette Kunst-Stykke; Saa varede det derpaa ey heller lenge inden jeg fik den forønskte Tilladelse, at maatte

ind-

indfinde mig i Kiøbenhavn med min Modell, og kom jeg der ved ermeldte Aars Udgang. Dagen efter min Ankomst begav jeg mig strax til Slottet, og indfandt mig om Morgenen i det Gemak, hvor Hans Mayestet efter den Tiids vedtagne Skik, Selv tog imod alle Suppliquer fra hans Undersaattere, og da Hans Mayestet kastede sine naadige Øyne paa mig, spurde han om mit Navn, og da jeg samme havde declareret, var Hans Mayestet allerede min Nærværelses Aarsage bekiendt, saa at Han befoel mig, at lade den omtalte Modell strax bringe til Hans Gemack, og at jeg om samme Dags Eftermiddag selv skulde efter Taffelet indfinde mig i Hans Mayestets Audients-Gemack; hvilket og skeede, og havde jeg den Naade, at Hans Mayestet Selv lod sig see i Audients-Gemacket, og kaldede mig ind til sig i sit Cabinet, hvor jeg forefandt min Modell staaendes, som jeg tydelig og saa omstendelig forklarede for Hans Mayestet, at hand derover fandt sig særdeelis fornøyet, tillod og, at jeg med en overmaade Lastes Paalæggelse, maatte i hans Overværelse giøre Prøve, hvad endog denne liden Modell kunde taale at bære, for derefter at kunde dømme om en virkelig Broes Kraft efter denne Indretning. Ved denne Leylighed var Hans Mayestet saa naadig, og tilbød mig en Betiening ved de Civile Bygninger, siden i samme Aar Kiøbenhavn var overgaaet den bekiendte u-lykksalige Ildebrand, men som min Lengsel og Attraae havde

havde til Øyemerke en udenlands Reyse, giorde jeg mig saa dristig, at, uagtet Hans Mayestet anden gang igientog forbemeldte Forslag, føyendes i Naade derhos, at han var tilfreds med mig, saaledes som jeg var, og med den Videnskab jeg besad, saa det ey var nødigt, at jeg reyste ud af Landet, at jeg ey aflod med min Bøn og Begiering, at maatte naae Hans Mayestets Tilladelse at giøre en udenlandsk Reyse, for desto bedre at giøre mig skikket til Hans Mayestets og Fæderne-Landets Tieniste, hvorpaa jeg endelig, inden jeg forlod Hans Mayestet, fik det jeg attraaede, og nød tillige den Naade, at Kongen til min Reyses Fortsættelse, tillagde mig aarlig 400de Rdlr., foruden min Gage, som jeg nød som Second-Lieutenant: ja Hans Mayestet havde fattet saadan Kongelig Naade for mig, at han ey alleene i denne første naadige Audients, men endog snesse Gange siden for min Bortreyse, lod mig høre disse og de samme Ord af hans høykongelige Mund, at jeg kun skulde stræbe at giøre mig habil i den metier, som jeg studerede, saa vilde han, ved min Tilbagekomst, Selv sørge for mig; i denne første Audients, havde jeg ey alleene min egen Sag til Maal og Øyemerke, men som ved Dronningens Regiment, der den Gang laae i Rensborg i Guarnison stod som Second-Lieutenant min oprigtige og trofaste Ven Holger Rosencrantz, nu værende Mayor af Infanteriet og Baron til Rosenlund i Siælland,

som

som havde samme Begierlighed og Længsel til at reyse udenlands som jeg, og derfore paa samme Tiid, som jeg var kommen til Kiøbenhavn, for at søge lige Tilladelse med mig, paa det vi kunde følges med hverandre, paa det vi kunde poussere vores Studeringer, som vare eens, og af lige but, saa fandt jeg og denne Sinde Leylighed, til at antage mig hans Sag. Hans Ansøgning bestod derudi, at ham maatte blive tilladt, at overdrage hans Lieutenants Plads til en anden for Betalning, for at anvende den Sum som han for Pladsen nød, til hans udenlands Reyses Befordring, imod at Hans Kongelig Mayestet allernaadigst vilde forsikkre ham, igien at maatte nyde emploi, naar han kom tilbage; dette understod jeg mig i min første Audients ligeledes at foredrage Hans Mayestet, som allernaadigst samtykte derudi, og befoel mig at sige til min Ven, at han kun havde at indlevere sin Memorial i Krigs-Cantzeliet, som og strax skeede, og Sagen uden Ophold fik sin Rigtighed.

Modellen lod imidlertiid Hans Mayestet bringe til det ved det Kongelige Kunstkammer i Kiøbenhavn værende Modellkammer, hvor det blev staaende indtil i Her salig Kong Christian den Siettes Regieringstiid, da den Gang værende General Admiral Lieutenant Greve af Danneskiold Samsøe fik Tilladelse at udsøge af Modellkammeret alle konstige Stykker, som havde nogen relation med Søevæsenet, da dennetil-

lige-

sige med andre Modeller blev bragt til Holmens Modellkammer, som er i den nye opbygte Pavillon imellem Magazinhuset, hvor den, nu jeg skriver dette, endnu er i Bevaring *).

Hans Kongelig Mayestet havde i samme Aar sendt en vis Officier, af det Holsteenske Fortifications-Corps, til Fredensborg Slot (som denne Store Konge havde midt i den forrige Svendske Krig selv ladet opbygge, og som Hans Mayestet havde en særdelis Yndest og Kierlighed til) for at opmaale Slottet og dets omliggende Egn, og deraf at forfatte accurate Deisfins; denne gode Mand havde allereede i meere end 6 Maaneder opholdet sig ved Stedet, uden at Hans Mayestet havde seet noget af det forønskte Arbeyde, hvorudover Hans Mayestet, som var bleven kiedsommelig over denne lange Seendregtighed, lod min Reyse-Compagnon og mig sige, at Hans Mayestet ønskede, at Vi for Vores Bortreyse vilde paatage os, at føre de Tegninger af Fredensborg i stand, som Hans Mayestet gierne vilde have af samme Sted; Vi antoge denne naadige Anmodning med Billighed som en Befalning, hvorudover Hans Mayestet næste Dagen efter, selv begav sig til Fredensborg Slot, hvor vi bleve befalede tillige at indfinde os; dette var i Begyndelsen af Aaret 1729; vi forblev denne samme Gang derude paa Stedet, og foretog os strax efter Hans Mayestets Bortreyse derfra, det befalede Arbeyde med

*) Altsaa nu formodentlig brændt.

med saadan Iver og Fyrighed, at af de 10 store og møysommelige Charter, som bleve forfærdige: de, min Compagnon og jeg fuldbragte paa een Tiid af 8te Uger de 9 Stycker og vores Formand det 10de, som han for vores Ankomst havde begyndt paa.

Saasnart vores Arbeyde var til Ende bragt, og vi sligt ved Hoffet skriftlig havde anmeldet, behagede det Hans Mayestet strax at komme til Fredensborg, hvor vi overleerede Hans Mayestet vores Arbeyde, som viisede sin særdelis Fornøyelse baade over den utroelige Hurtighed, vi til dets i Standbringelse havde anvendt, og i Henseende til det egentlige Arbeydes særdelis Nethed og propreté; ja Hans Mayestet extenderede sin Naade saa vidt, at Hand endog selv presenterede Monsr. Rosencrantz (som jeg herefter stedse kalder ved det Navn af Compagnon) og mig, til de baade inden- og udenlandske Ministrer, som der vare tilstede, og lagde dertil adskillige overmaade naadige Talemaader om vores meriter og qvaliteter, som vare høyere at æstimere af den Høy-Kongelige Mund, som dem forebragte, end de just kunde være i sig selv.

De Tegninger som af Fredensborg bleve paa den Tiid forfattede, bestode af ti Stycker, som jeg tilforne sagde, men det er at agte, at i sig selv vare kuns fem Stykker af Stedet fuldbragte, men in duplo, thi Hans Mayestet ønskede at beholde en fuldkommen Afridsning for sig selv, som og hidindtil

til har havt Sted i Hans Mayestets Cabinet paa Fredensborg, og med den anden at regalere den, den Gang levende Høyberømmelige Land-Græve Carl af Hessen Cassel, som var, som bekiendt, en ferdeelis Liebhabere af alle Videnskaber, i almindelighed, men især af Bygninger.

Og som min Compagnon og jeg agtede paa vores forestaaende udenlands Reyse at gaae igiennem Hessen, og at see det Landgrævelige Hoff af Cassel, overdrog Hans Mayestet os den Commission, Selv at bringe denne present fra Hans Mayestet med os til Høybemeldte Land-Græve, hvilken blev accompagneret med en egenhændig Skrivelse fra Hans Mayestet til Land-Græven, hvorudi formodentlig vore ringe Personer, især har været denne Herre recommanderede, siden vi ved dette Hoff, hvorom siden skal tales, nød aldoptenkelig Grace og Distinction.

Imidlertiid da dette vores Arbeyde var til Ende bragt, og vi allerede havde lavet os til vores vidtløftige forestaaende Reyse, hendte det sig, at da vi indfandt Os en Dag paa Slottet, for at nedlegge for Hans Kongelig Mayestet vores allerunderdanigste Afskeeds-Compliment, at os uformodentlig blev en Befaling kundgiort, hvorover vores Reyse endnu paa nogle Dage blev tilbagesatt.

Hans Mayestet havde en snart utallig Mængde af allehaande skiønne og kostbare accurate Charter, af mangfoldige, især Kongerigernes

nes og Fyrstendømmenes, saavelsom og udenlandske Steder, Fæstninger og deres Situationer; blandt hvilke var en stor Deel, som Hans Mayestet nogentiid tilforne havde tilkiøbt sig af en vis General-Major Wilsters Stervboe, der var død i Hamborg, men tilforne havde været i Hans Mayestets Tieneste; og som Hans Mayestet ønskede, at faae alle disse mangfoldige Tegninger og Charter i en vis orden, og adskillede hver for sig, ligesom de til ethvert Sted og Land henhørede, havde Kongen overdraget denne Tings Omsorg til en vis af de store Mænd i Landet, som ey just var af det slags, der gik i sine Sager meget hastig til Verks, saa at da han i et heelt Aar og længere havde havt denne Ting under Hænder, og ey det ringeste derudi udrettet, tog Hans Mayestet Anledning af den Hastighed og Hurtighed, som vi havde udviist ved at fuldbringe Hans Befaling i henseende til de foromtalte Fredensborger desseins, at Vi og bleve beordrede, før Vores Bortreyse endnu at føre denne Sag til Rigtighed.

Vi bleve ey allene af Monarqvens naadige Befaling, men endog af den Lengsel vi bar til at kunde begynde den saalænge forønskte udenlands Reyse, animeret til, med ald mueligste Iver at begynde og fuldende dette os paa nye paalagde Arbeyde; hvorfore os strax bleve anviisede 16 til 20 Gemacker i det forrige Slots Mezanin Etage, hvor alle disse Kort i deres tilbørlige Orden skulde

de rangeres og ophænges. Os bleve givne adskillige af Hoffets Betientere til Hielp, som skulde opslaae Charterne, ligesom de af os bleve udsøgte, paa de af os anviisede Steder, saa at vi i tre Nætter og Dage bragte alting i den forønskte Orden, og da Hans Mayestet med allerhøyeste Behag havde taget alle Ting i Øyesiun, da det var kommen i Stand, tillod Hans Mayestet os at tage Afskeed, og afskeedigede os i de allermildeste og naadigste terminis.

Hvorpaa min Compagnon og jeg begave os fra Kiøbenhavn den 23de April i samme Aar, besøgede underveys en Deel af vores Slægt og gode Venner, hver paa sin Side, og jeg især tog Veyen til Ribe, for at tage Afskeed med mine kiære Forældre, og at annamme Velsignelsen af min gamle elskværdige Fader, som jeg formedelst hans Alderdom, da han dengang var i hans 72de Aar, neppe ventede at see meere. Enhver som kan have kiendt denne fromme, retsindige og gudfrygtige Mand, enten af Person eller af Rygtet, kan lettelig stille sig fore, at han ey var mindre kierlig, trofast, opbyggelig og omhyggelig Fader for sine Børn, og at han især ved denne Skilsmisse ey efterlod med faderlig Omhu og Mildhed, at indskærpe i mit unge Hierte, alle de Gudfrygtigheds, Ærbarheds og Skikkeligheds Regler, som en from Fader, kunde udøse til en kiær Søn. Hvilket han ey nøyede sig med mundtlig at giøre, men endog til min nøye Efterlæsning, Re-

gel

gel, Rettesnoer og opbyggelig efterfølgelse, overleverede mig en af en brav Moder skriftlig forfatted formaning for hendes Sønner, da de, ligesom jeg nu, reysede udenlands, samme er paa dansk skrevet Anno 1646 den 17de Juny, af Margrethe Marsviin Sal. hr. Jørgen Urnes efterlevende Enke-Frue, som en instruction for hendes tvende Sønner Christian og Knud Urne, og deres Hofmester, da de skulde reyse udenlands, og hvilket Ord fra andet er af følgende Indhold.

"Eftersom jeg Margrethe Marsviin Sal. hr. Jørgen Urnes til Alsløff, haver slutted med Venners Raad, at udsende mine Sønner Christian Urne og Knud Urne her af Danmark udi fremmede Lande, at forfremmes udi adelige Dyder og Øvelser; Saa vil jeg have denne hæderlig og høylærd Mand, Mag. Jens Mule at forestaae og deres Hofmester at være, betroet. Thi vil jeg hermed have mine Sønner alvorligen befalet, at de hannem altid ærer, elsker og udi alle ting, uden modsigelse, Som deres Hofmester adlyder. Og endog Magister Jens hand hermed fuld Magt og Myndighed udi alle ting at giøre og lade skal have, saa som jeg selver, og hand for Gud og mig i lengden vil forsvare; Daa paa det mine Sønner og hand min Villie, Behag og Befaling ufeylbarlig kunde vide, hvorefter de sig samtlig skulle rette, haver jeg dennem efterfølgende puncter foreskrevet."

 1) "Mine

1) "Mine Sønner skulle idelige beflitte dem paa Gudsfrygt, med den Hellige Skriftis daglige Læsning, gudelige Bønner og skickelig Lefnet, entholde sig fra Geistlige og Verslige, som dem fra den sande Religion kunde eller vilde forføre."

2) "De skulle sky alle perlamenter, og hverken selv for deres egen Person giøre eller antage nogen perlament, ey heller blive nogens Hielpere til nogen Slagsmaal at udføre."

3) "Dobbel-Spill og Læg om penge eller Pengis Værd vil jeg høyligen have dem forbudet, thi det er ofte Aarsag til megen Ulykke. Men Boldlegen maa dennem tillades, saa vidt det kand undertiiden være dem en ringe Forlystelse, og ingen Haandverk. Dog et halv hundrede Rixdlr. vil jeg enhver af dennem dertil aarligen bevilge, men partier at lægge, vil jeg alvorligen have dem forbuden."

4) "De skulle endelig entholde sig fra Qvindsfolks Omgengelse, Samqvem og Dantz udi fremmede Lande, thi deraf intet andet kommer end Letfærdighed, Sindens forførelse fra det gode, og et ondt Røgte udi vores egne Lande."

5) "De skulle beflitte sig paa et ædru, skickeligt og sparsommeligt Lefnet, og endelig fly den slemme udyd Drukkenskab, de maa ey heller paa Gestebud eller panceter noget anvende, indbildende sig, dermed enten sine Land Mænd at

for

forplicte, eller hos andre at giøre sig angenem. De skulle ogsaa sky ald nattegang og grasseren, som foraarsager megen fare, ulycke og et ont Navn."

6) "Mine Sønner skulle beflitte sig paa adelige Øvelser, nemlig Riden, Fecten, Dantzen og deres Sprog flitteligen at lære. Og maa de icke betro sig nogen Mester til noget at lære, uden Mag. Jenses Villie og Samtycke."

7) "De maa ingensteds udride, eller begive sig nogensteds af by, uden deres Hofmesters Villie og Samtycke, og det hannem er beleiligt at følge med. Det skal og være hannem frit for, at søge hvad logementer hannem behager, hvor de skulle samdrægteligen med hannem forblive, indtil det ham behager dem at forandre, og de selv ikke efter egen behag sig nogensteds at indlegge, eller af deres Logement imod hans Villie at uddrage, og maa de ingen Nat ligge, eller lade dem findes ude af deres Logement, eller sig fra deres Hofmester at affondre."

8 "De maa ingensteds holde nogen Hest."

9) "De maa ikkun have en Tiener, og dersom dend, som med dennem udreiser sig med Troskab, flittighed, ædruhed og lydagtighed forholder, maa den samme hos dem forblive, men dersom han anderledes sig for older, og Magister Jens ey med ham tilfreds vorder, skal Mag. Jens alleene fuldmagt have hannem at cassere

og

og en anden udi hans Sted at antage. Og maa mine Sønner ingen tiener antage, beholde eller cassere uden deres Hofmesters Villie."

10) "Deres Klæder anlangende, Ulden, Silke eller Linden, skulde Mag. Jens med god Forsynlighed og sparsommelighed dennem lade giøre, som de sommeligen kunde drage, uden nogen Brodering, Guld eller Sølv, eller saadan anden pral, men ikkun til Nødtørst, og skulle de vel betænke, at de ingenlunde af mig til den Ende udsendes til noget i saa maade at forsette, de maa ingen Klæder selv lade giøre, eller bestille, eller til Klæder udtage, men hvad de behøver, skulle Mag. Jens tinge og betale."

11) »Hvad Penge Jeg dennem til deres fortæring om Aaret vil bevilge skal Mag. Jens have i sin forvaring og Giemme, og dennem til Nødtørst udgive, som hand det for mig agter at forsvare, og hver half eller helt Aar at hiemsende Regnskab derpaa, for hvilken jeg ogsaa straxen lover Ham rigtig Qvitantz.»

»At jeg Margrette Marsviin dette forskrevne af Moderlig Myndighed befaler, og mine Sønner, som lydige Børn det samme sig forpligter at efterkomme, saasom de for Gud og mig deres kiere Moder ville svare, have vi med egne Hænder dette underskrevet."

"Dend Almægtigste gode Gud, som ledsagede Tobias i fremmede Land, hand være deres

samt

samtlige Ledsagere, og regiere dem til sit Hellige Navns Ære, ders Velfært, og min Hiertens Glæde."

Jeg Datum Kh. d. 17 Juny 1646
Salig, Hr. Jørgen Urnes. efterladte
Margrette, Marsviin
Egen Haand,

Christian Urne Jørgens Egen Haand, Knud Urne Jørgens Egen Hand.

Detsuden leverede han mig et original Manuscript, som endnu er i min Giemme, der af Sal. Doctor og Bisklop Bagger Anno 1690 den 4de Sept. egenhændig var skrevet, og antegnet som en Regel og Rettesnor for unge udenlands reysende; hvilket, skiønt det ey kom overens med de studia, som jeg lagde mig efter, Mig dog har siuntes værd her at indføre, det lyder saaledes.

Consilium Apodemicum Pro Nobilissis Dnn LL. *)

Scopus sit triplex

1) Pietas, 2) Studia. 3) Mores seu Conversatio, in qvibus sic consulo.

1) Diem inchoant a precibus & lectione Biblica, prout hactenus absq dubio, soliti fuere.

Com-

*) Og saaledes omtrent i Oversættelse.

Man bor have et tredobbelt Formaal.

1) Gudsfrygt, 2) Studering, 3) gode Sæder eller Levemaade, og er mine Raad følgende.

1) Dagen bor begyndes med Bøn og Læsning i Bibelen, hvilket jeg ikke tvivler om, og hidtil er

Commendo & ad pietatem Epitomen credendorum Hunnii, propter peregrinas religiones, & propter vitæ honestatem Exercitationes & praxin pietatis Gerhardi, aliosq his similes.

2) Scopus ſtudiorum, qvæ auspicabuntur ab hora ſexta, & continuabunt usq ad nonam matutinam, ſit Latinitas, Historia, Politica, Jura & Matheſis.

3) Ad Latinitatem comparandam, loqvantur latiné cum Ephoro ſuo, & qvotidie horam impendant, ad minimum, legendis & imitandis bonis Autoribus, ut Juſtino, Floro, Curtio, & ſimilibus.

4) In

er ſkeet. Til Opbyggelſe anbefaler jeg Epitomen credendorum Hunnii, med Henſyn til fremmede Religioner, og til at føre et anſtændigt Levnet, Exercitationes & praxin pietatis Gerhardi, og andre deslige.

2) Studeringernes Øjemeed, ſom bør begynde Klokken 6 om Morgenen og vedvare til Klokken 9, bør være Latin, Hiſtorie, Politik, Jura, og Mathematik.

3) For at forſkaffe ſig Færdighed i Latinen, bør dette Sprog tales med Hofmeſteren, og daglig anvendes, i det mindſte en Time til at læſe og efterligne gode Autorer, ſom Juſtinus, Florus, Curtius, og deslige.

4) I Hi-

4) In Historia, Post Iustinum & Florum, in qvibus pergent propter cognitionem antiqvitatis, commendo Sleidanum de qvatuor Monarchiis novisſ. edit., & post hunc ſcriptores hiſtoriæ novisſimæ, ut Historiam ſui ſeculi probe habeant cognitam, ad qvæ proderu t Hornius & Brachelius continuatus. Cum tempore legent Cluverum & inprimis Thuanum, ſeu integrum ſeu in compendium redactum á von Stöchen.

5) Qvantum ad Politica, ſvaſim, ut post generalia ex Cellario &c., accuraté investigent historiam & ſtatum gentis, in qvæ vivunt, qvæ forma regiminis, qvæ natura populi, qvæ instituta,

4) I Hiſtorien anbefaler jeg efter Juſtinus og Florus, i hvilke man bør vedblive for dens Bekiendtſkab med Oldtiden, Sleidanus om de fire Monarchier, den nyeſte Udgave, og efter ham Forfatterne af den nyere Hiſtorie, at de kan faae en nøje Kundſkab til deres Tidsalders Hiſtorie, hvortil tjene Hornius og Fortſættelſen af Brachelius. Med Tiden kan man læſe Cluv. og iſær Thuan. enten udførlig eller i Udtog af von Stocken.

5) Hvad Politiken angaaer, da vil jeg raade at man, efter en almindelig Overſigt af Cellario ꝛc. iſær beflitte ſig paa at kiende det Folks Hiſtorie og Forfatning hvor man opholder ſig, Regierings-Formen, Nationens Charakteer, dets Skikke, dets Styr-

tuta, qvæ vires, qvi hostes, qvæ fœdera. &c. Ad qvæ consuli possunt Hornius in Orbe Politico & Imperante. sed, præmissa Geographia, Gothofredus in Archonthologia, & hujus epitomator Lucas de Linda. Et utile esset, ut ex Lipsio, Richtero, Forstnero &c. excerpent nobiliores qvasdam gnomas politicas, distinctas suis titulis, qvarum unam vel plures qvotidie discurrent memoriter, ad prudentiam politicam & ornamentum homileticum conversationis.

6) Ex Mathesi attingent Arithmeticam & Geographiam, cum qva Sphærica conjungi commodè possunt. Cum tempore addenda Geometria

Styrke, Fiender og Forbund, ꝛc. hvori man kan raadføre sig, med Horn. in orbe ꝛc: og, foruden Geographien, med Gothofred: i Archontologien og dennes Fortolker Luccas de Linda. Det vilde ogsaa være nyttigt om man af Lip. Riet. Forst. ꝛc. vilde i Korthed uddrage nogle udmærkede politiske Sentenser, som man veed hvorfra er taget, hvoraf man hver Dag i Hukommelsen kan gjennemløbe en eller flere, som et Beviis paa sin Kundskab i Politik og til homiletisk Prydelse i Selskab.

6) Til Mathematiken henhører Arithmetik og Geographie hvormed ogsaa Sphærica beqvemt kan forenes. Med Tiden kan man tilføie Geometrie Trigo-

tria & Trigonometria & breviter tantum, & ad usus practicos Architecturæ militaris, pyrobolicæ, circuli proportionalis, Astrolabii &c.

7) A nona conferant se in conspectum Legatorum, si qvi fuerint, vel Ministrorum Aulæ &c. & ipsorum usibus & mandatis modeste pareant.

8) Post meridiem tractent exercitia corporis, ludant sphæra, saltent, digladientur, pingant, & lingvæ Germanicæ, Gallicæ, Anglicæ, vel Italicæ incumbant.

9) Proxima ante coenam hora, latine aliqvid componendum, aut vertendum, ut exempla, brevis oratio, & qvid simile.

10) Ante

Trigonometrie; samt i Korthed og til practisk Brug den militære Bygningskonst, ꝛc.

7) Klokken 9 bør man begive sig til Gesandterne, dersom der er nogen, eller til Ministerens Forgemak, og i øvrigt beskeedent adlyde, hvad de finde for godt.

8) Om Eftermiddagen, bør man give sig af med Legemsøvelser, spille Bold, dandse, fægte, ride, og lægge sig efter det tydske, franske, engelske, eller italienske Sprog.

9) I Timen før Aftensmaaltidet bør man opsætte eller oversætte noget paa Latin, som Exempler, en liden Tale eller noget lignende.

10) Før

10) Ante somnum meditentur, qvid acto die viderunt, vel audiverunt, & referant in diariis suis, interdum una lingva, interdum alia. Caveant nè sine fructu ulla hora abeat. singulis autem mensibus mittant ad Nobiliss. Parentes & amicos apographum diarii, cum attestato præceptoris.

11) Nunqvam dormiant extra lectum vel cubernium Ephori sui.

12) Assvescant parce uti pecunia, & nemini qvid mutuo dare. Indecora tam in gestibus qvam verbis studiose fugiant. Gravitati modestiæ generositati studeant. Ab alea, veno &

10) Før man lægger sig til at sove bør man overveie, hvad man i den forløbne Dag haver seet eller hørt, hvilket man bør indføre i Dagbogen, snart i et snart i et andet Sprog; man maae vel vogte sig for at ingen Time gaaer til Unytte, men hver Maaned bør man sende en Afskrift af Dagbogen til de høiædle Forældre eller Venner, tilligemed Hofmesterens Attest.

11) Man bør aldrig ligge ude, eller paa noget andet Sted end Hofmesteren.

12) Man maae vænne sig til sparsomt at bruge Penge, og ikke laane nogen ud; i Ord og Gebærder omhyggelig skye alt hvad som er Usømmeligt, lægge Vind paa Alvorlighed, Beskedenhed og

& voluptatibus abstineant, semper in honesto consortio sint, nec associent se nisi melioribus à qvibus aliqvid discere possint, & qvorum conversatio ipsis honori sit. Omnibus sint affabiles. Paucis utantur amicis, hoc est, optimis. De nemine loqvantur nisi honorifice. Temere nihil effutiant. Simulent & dissimulent; tamen cum honestate. In omnibus conscientiæ & boni nominis, prosapiæ ac honoris sui supremam recordationem sibi commendatam esse velint. Ad qvod Deus gratiam ipsis & benedictionem benignè largiatur! Hafniæ d. 4 Sept. 1670.

J. Baggerus.

Der:

og Ædelmodighed; Afholde sig fra Spil, Viin, og Qvinder, stedse være i godt Selskab, ikke omgaaes andre, end de man anseer bedre end sig selv, af hvilke man kan lære noget, og hvis Omgang kan være os til Ære. Høflig med alle, have faa Venner, det vil sige Fortrolige, tale vel om alle, aldrig snakke ubetænksomt, vide at dølge sin Meening til rette Tid, dog i al Hovidsk-hed. Fremfor Alting bevare en god Samvittighed, et godt Rygte og have sin Herkomst i Erindring. Hvortil Gud af Naade give sin Velsignelse.

Derefter samlede min Compagnon og jeg os i Rensborg, hvor jeg anlangede den 18de May; den 23de i samme Maaned begyndte Vi vores Reyse, og kom om Aftenen til Itzehoe, hvorfra Vi Dagen efter fortsatte vores Reyse til Blanckenese, og lod Hamborg, som vi tilforn havde seet, ligge paa den venstre Haand.

Blanckenese bestaaer af nogle faa Huuse, som deels paa Høyder, deels paa Høydernes Skraaning, saa og i Dalene ere opbyggede, deres Lage er yndig og lystig, ved det de ey alleene med træer og Busk-Verk ere omgivne; men endog formedelst den behagelige Elb-Strøm, som har sit løb tet forbi.

Vi bleve her satte over Elben med en Baad, og ankom til et, paa den anden Side af samme Strøm liggende Sted kaldet Crantzen, hvis smukke situation forlystede vore Øyne ey mindre, end det foromtalte Sted.

Vi begave os herfra til Boxtehude, en liden Stad, ey af synderlig betydning, som dog havde tree Compagnier Lyneborgisk Infanterie til Garnison; Eendeel af Stadens Indbyggere driver Handel med krum-Træe, som de sælger til Hollænderne, til deres Skibs-Bygninger, af hvilken Art Træe vi fandt et temmeligt forraad uden for byen liggende, da vi tog Veyen derfra til Bremen.

Den 28 May om Morgenen ankom Vi til Bremen, igiennem den saa kaldede Herren-thor; Vi

Vi vare ey saa snart kommen af Reyse Vognen, at vores Nysgierrighed jo strax bragte os ud paa Stadens Gader, for at giøre vores Anmærknin- ger over hvad af curieuse ting der maatte falde os under Øynene; det første merkværdige som Vi traf paa, var den store Broe, som over Weser- Strømmen er anlagt, kaldet den store Weser- Broe, og som er en Henge-Broe, af den Art, hvorom jeg tilforne sagde at have presenteret Kon- gen et Modell; Og som denne var den allerførste af dette slags, som Vi in natura nogensinde hav- de seet, bar vi ingen Betenkning udi, at giøre os umage for at maale den det accurateste som mue- ligt, og at tage Tegning deraf.

Broen bestaaer af elleve Spenninger, imel- lem hvilke fra den eene til den anden er 28 Fod, dog er Weser-Strømmen bredere paa dette Sted, end elleve Spenningers distance udgiør, men paa den eene Ende af Broen imod gammel-Sta- den, hvor ey gaaer saa stærk Strøm, som un- der den øvrige Deel, er et Stykke af Broen paa sædvanlige Pæl anlagt.

Imellem hver joch eller Spenning af denne Broe, ligger en Korn Mølle, bygget paa Pram- me, og saaledes Langs ad Broen, elleve saadan- ne Skibs-Møller, der drives af den her gaaende stærke Strøm; og er med stærke Jern-Kieder fast- giorte til Spenningen, at de ey af Strømmen skal forsertes; Men i Vintere Tiider, maae de føte forlade deres Plads, for de stærke Iis-Drif-

ters

ters skyld, og legge sig ved en Side af Strømmen i Sikkerhed.

Ved denne samme store Weser-Broe paa Enden imod gammel Byen, bliver man det berømte store konstige Vand-Verk eller Vand-Hiul var, hvorom bist og her i Skrifter meldes, men intet udførligt derom, saa vidt jeg har funden, derom bestrives; Leonhard Christopher Sturm i han Architectoniske Reyse-Anmerkungen, pag. 143 beretter vel, at han ved Sin Ophold i Bremen accurat havde maalet Machinen, og bragt heele Indretningen i Tegning, men at denne med flere hans annotationer var tabt og kommen ham fra haande, saa han ey var i Stand derom at kunde berette noget vist eller tilforladeligt: Hr. Leopold i hans Theatr. Machin. Hydraul. tom. 1 pag. 31, skriver iblandt andet, at han beklager, at han ved hans Nærværelse paa Stedet, ey har fundet finde Leylighed, dette Vand-Hiul ret nøye at examinere, men jeg tør derimod driste mig til at sige, at jeg kan give en temmelig tilforladelig Beskrivelse deraf. Hiulets Axe eller Velle, holder til visse 3 fod i diameter, imod Mitten bliver det immer sterkere og tykkere, og er rundt om med Jern-Baand belagt; Jern Axen, som jeg har anseet for metal, hvis yderste Ender tiener til Tapper, gaaer reent igiennem Træ-Wellen, og holder 5 til 6 tom. i diameter; Hiulet selv har 48 bremiske fod i diameter, og er ungefehr 10 fod bred; Begge Hiulets periphe-rier,

er, som ungefehr ere 10 tom. i [], ere indvendig huule, og inddeelet, circumferencen igiennem, i visse separerede Fag, som udvendig paa peripheriens surface med sterke Planker ere tillukte og fornaglede; Paa den inderste Side af peripherien har hver Fag et Hul, hvorigiennem Vandet flinder ind og fylder Fagene naar de gaaer Vandet, og paa den udvendige Side har atter hver Fag andre Aabninger, hvorigiennem Vandet flyder ud, naar de ere komne i Høyden, og gyder sig i de dertil ved Siden indrettede Render, hvorfra det har sit Løb i Reservoiren, derfra det siden formedelst Rør communicerer sig til Stadens Hoved-Render; og saaledes nesten bespiiser heele Gammel Byen med Vand.

Paa den anden Ende af samme store Weser-Broe, imod den nye Bye, seer man en simpel, dog konstig Walk-Mølle, som ligel des drives af den her gaaende sterke Strøm: det konstigste og artigste, som ved dette Verk er at i Agt tage, er den paafundne invention, at oplette og at siunke det store Vand-Hiul, hvorved Verket drives, ligesom høyt eller lavt Vand i Floden indfinder sig.

Herfra toge vi Veyen til den saa kaldede liden Weser-Broe, som ligesom den forhen beskrevne store, bestaaer af Hænge-Verk; dennes Spenning er langt sterkere end den store Broes, i det den holder 40 Fod, i steden at den forrige kun holder 28; hvorudover og Forbindingen af Verket er sterkere paa denne end paa hiin. Broen

 har

har tree Spenninger, det øvrige deraf hviler paa ordentlige Pæle, som sædvanlig, siden Strømmen der ey gaaer med saa stor Gevalt. Jocherne under Broen ere i øvrigt paa samme Maade anordnet, som ved den forrige er viist.

(Slutningen i næste Hefte)

Tanker, en Efteraars-Dag i min Hauge

af

Frue K****.

Her, hvor jeg saa ofte vandred,
Henrykt ved Naturens Magt;
Seer jeg Alt om mig forandret:
Svunden er min Haves Pragt.
Nu! den sig hvert Blad afklæder,
Nærmer til sin Vintergrav.
Tak! Alfader for de Glæder
Mig dens Vaar og Sommer gav.
Yndig smilte varme Dage,
Gjorde mig paa Glæder rig!
Sødt forsvandt da mangen Klage
For den Fryd de skabte mig.

Og, naar Firmamentes Heedel
Du, at tænde Luften bod,
Strax et Uvejr var tilrede
Truende med Skræk og Død,
Jeg din Almagts Haand saae hæved
I en Lynild svanger Nat
Mellem Frygt og Haab jeg svæved
For dens Rædseler udsat.
Da min heele Sjel sig vendte,
Tillidsfuld med Bon til Dig
Og igjen en Fader kjendte;
Følte at Du elskte mig.
Thi den svandt hiin huule Torden,
Sank bag Horizonten ned:
Stjerner atter blidt til Jorden
Raabte Du er Kjerlighed.
Ja! og nu da Stormen suser
Vildt blant nogne Stammer frem,
Regnen tynger Luftens Sluser,
Truer med at bryde dem
Og! naar Sneens hvide Dække
Bredes over frosne Jord,
Synes evig at bortskrække
Alle Livs og Glædes Spoer;

Ogsaa da er Du min Fader,
God i Vinter, som i Vaar,
Aldrig Du dit Værk forlader:
Ved Din Almagt det bestaaer.
Lad da kun Naturen falde
Død i Vinter-Søvnen hen,
Til nye Liv du vil den kalde;
Vække skjønnere igjen.
Store Haab! som mig opliver;
Thi og jeg skal eengang døe:
Men dog ej i Graven bliver.
Lig det her udsaaede Froe
Skal jeg ved dit Vink fremtræde
Til en bedre Vaar igjen.
Salig Tanke, — rig paa Glæde
Tak skee Ham mig lærte den. —

Indsendt af Kammerraad
Niels Gude.

Ved en haabefuld Ynglings Død.

Af Samme.

Som Planten Yngling skjød du frem
Med Haab om rig og herlig Grøde:
Du yndet var af alle dem,
Som saae din skjønne Morgenrøde.
Men kort den varede, — thi Ach!
En Orm den skjønne Rose stak.

Naturens Herre bød dens Fald,
Men kjerlig lød hans Fader-Stemme;
"Du følge nu et større Kald,
I bedre Egne har Du hjemme.
Du visner her, dog ej forgaaer,
Men blomstrer i en evig Vaar."

"De Ædle, som frembragte dig,
Skal der eengang med Glæde finde,
At du omplantet blev af mig
Til meer Fuldkommenhed at vinde.
Din Bortgang her De saae med Graad,
Hist priser De mit skiulte Raad. —"

Indsendt af Kammerraad
Niels Gude.

Ved den første Efterretning om Freden 1801.

af Samme.

Højt lyder Fredens skjønne Stemme
End eengang i det kjere Nord:
Ved den vi al Bekymring glemme;
Ved den vor Fryd er reen og stor.
O! Danske Møer, Qvinder, Mødre!
Seer! atter smiler Skjebnen blid;
Ej længer Sønner, Mænd og Brødre
Frarives Os til blodig Strid.
Ej meer skal Kampens Bulder skrække
Det ømme qvindelige Bryst,
Og hos den stærke Mand opvække
Vild Attraae efter krigersk Dyst;
Ej meer skal kjerlig Hustrue klage
At Krigen elsket Mage tog;
Glad vender Ynglingen tilbage,
Som rort fra Brud og Moder drog.
O, I! som faldt for Danmarks Hæder
Paa Kampens rædselsfulde Dag,
Skue ned fra hiine lyse Steder

Til Brødres Held med Velbehag!
Seer Eders Fædreland at nyde
Den Roe I modig kjempet for;
Hør glade Stemmer her gienlyde,
Som vidner: Eders Daad var stor.
O, Danien! skion paa din Lykke!
Knæl for Alfaders Throne ned,
Og beed ham aldrig at bortrykke
Den bliide himmelsendte Fred.
Men stræb at blive Freden værdig
Ved Borger-Dyd og Eenighed,
Saa kan Du altid være færdig
At slaae hver Fiendes Stolthed ned.
Beed Ham, som skienkte Fred til Norden,
At Han og kommer bliid ihu
Hvert Broder-Folk paa heele Jorden,
Hvor Krigen raser grumt endnu.
At hver en Tvedragts-Aand maae finde
Sin Grændse sadt af Fredens Gud;
At Brødre-Blod ej meer maae rinde,
Hvert Spoer af Fiendskab slettes ud.
O! maatte Alle dog erkiende
Det Slægtskabs-Baand Gud bandt os med.
O! maatte hvert et Hierte brænde
Af Lyst til Eenighed og Fred;

Da

Da skulle paa vor liden Klode
Selv Navnet Krig reent tabe sig:
Og for de sande Ædle — Gode —
Vor Verden blive Himmerig.

Indsendt af Kammerraad
Niels Gude.

Til — —

En Heraklitus altid græd,
En Demokritus altid loe;
Hiin var af Livets Byrde kjed,
Og denne ej ved Livet froe.
Den gyldne Middelvej betræd,
Og da vil du lyksalig blive.
Med Glade lee, — og iil som Ven
Til Sorgens Born med Omhed hen,
For deres Hjerter Trøst at give!

O. Horrebow,
Decanus.

Forsøg:

til Skole-Væsenets Forbedring paa Landet;

fornemmelig i Henseende til Skole-Lærdommene, Skole-Lærerne, bestemt Skole-Gang, nødvendig Skole-Tid, og nogle enkelte Skole-Regler

af

T. M. B. Galskiøt.

Sognepræst for Hyllested, Wendsløb og Holsteinborg.

Beise, foragt, og forkast ikke enhver Selsomhed. Dasaa de sønderligste Selsomheder kan have Noget betragtedværdigt og tænkeværdigt.

I Cor. 10, 15.

(Slutning).

Bestemt Skolegang.

§. 3. Hvad Skolegangen angaaer, da er herved en Hovedfejl, som gjør, at intet tilbørligt og tilgavns har kundet læres, eller nogensinde kan læres; og det er den utilgivelige Hjemmebliven, naar Forældre eller Børn lyster. Den burde nødvendig standses, og en bestemt Orden indføres, om ellers endog den bedste Skoleholder skal kunne

kunne udrette Noget; og hvis det skal blive mu-ligt, at det forskjellige Nyttige og Nødvendige kan læres i Skolerne.

Men hvorledes indføres slig Skolegangs Orden? Vel veed jeg, at Niemeyer med flere Pædagoger mener, at naar Regjeringen har sør-get for, at der ere duelige Skolelærere, nærlig-gende Skoler, beqvemme Værelser og frie Sko-legang, saa har en Regiering gjort Alt det, den var pligtig, og der kunde fordres, og saa faldt Skolegangen af sig selv. — Men dette er langt fra saaledes. En Regiering maae efter min Formee-ning endelig gaae endnu et Skridt videre. Den bør sørge for, at Undersaatterne ikke alene kan faae Oplysning, men ogsaa for, at de faaer den. Derom det var Tilfældet, at alle Forældre selv vare oplyste og gode, var det nok, at der fand-tes offentlige Anstalter, da enhver Fader og Mo-der noksom vilde benytte sig af dem for deres Børn; hvilket og oplyste og gode Gaardsfolk og Huus-folk nu gjøre for deres egne Børn, men naar enten Oplysningen mangler hos Forældre, og de troer, at deres Børn ere kloge nok, om de end intet lære, eller og de ikke ere gode især i Hen-seende til deres Tyende, og Egennytten er her-skende, saa lægger Dumhed og Egennytte hvor gode og fortreffelige end Regjeringens Foranstalt-ninger ere, Hindringer i Vejen; og Forældrene holder deres Børn og Tyende endog fra den al-lernødvendigste Kundskab, og fra al muelig sand

Sæde-

Sædelighed eller Kristendom. At en Regjering da, nu med det Gode, nu med det Onde, nøder uforstandige og onde Forældre til deres Underhavendes Oplysning, er, saavidt jeg skjønner en Pligt, Regjeringen skylder saavel Undersaatterne, som sig selv. Undersaatterne der baade er at ansee for, og virkelig ofte ere uforstandige Børn, som ej kan see deres og deres Underhavendes sande Gavn, vil ligesom uforstandige Børn siden efter erkjende Forældrenes Godhed, og takke dem for den. Regjeringen, som en klog Fader maae, naar gode og fornuftige Forestillinger eller Love ej kan hjelpe, ved Tvangs Love modsætte sig Undersaatternes Uforstandighed og Egennytte; uden hvilke Love enten aldrig Fremskridt vilde skee, eller Sekler dertil behøves. Regjeringen har og visselig handlet saaledes ved adskillige Leiligheder, og allerede nyder Takken derfor, saasom ved Udskiftnings-Forordningen da den har tvunget enhver i Byen, naar een eneste har villet udskifte, til at tage Deel i alle Opmaalings Bekostningerne, skjønt de intet mindre da vilde end udskiftes, og intet hellere da ønskede end at forblive i deres gamle Fælledskab. — Ogsaa skylder Regjeringen sig selv sligt Forhold til Undersaatternes Oplysning; thi naar Undersaatterne ere oplyste, saa kan de see den gode Regjerings ædle Bestræbelser, være skjønsomme igjen mod den, og opofre, om det var muligt, endog mere end Liv og Blod for den; naar derimod den Uoplyste hverken har For-

stand

stand eller Villie til at kjende eller ville andet, end det, som Korporal-Stokken byder. Denne Skoleforsømmelse kunde derfor efter mit Lykke, standses, og Skolegangsorden indføres, paa denne simple Maade: hver Løverdags Eftermiddag skulde Skoleholderen sende en Liste paa de Forsømmelige til Præsten; da denne, naar han ej havde Noget imod den at erindre, strax paategnede den, og lod Budet bringe den til Sognefogden. Denne erindrede da, om Søndagen, strax efter Tjenesten vedkommende Forældre eller Huusbonder om, at de enten betalte den for Forsømmelse fastsatte Mulkt strax til Præsten, eller gav antageligt Forfald tilkjende. Dersom Forfaldet var antageligt, eller Mulkten betaltes, saa gav Præsten vedkommende Skyldige et Par Ord derom, som denne inden Mandagmiddag afleverede til Sognefogden; til hvilken Tid Udpantning udeblev; men hvis enten intet Forfald blev meldt, eller det var uantageligt, eller Mulkten ej blev betalt, og følgelig sligt Fritagelsesbeviis ej kom til Sognefogden, skulde han, Mandag efter Klokken 12, og inden Tirsdagmiddag have Mulkten afleveret til Præsten, eller give Beviis, at han havde erholdet Pant for Pengene til Indløsning eller Auktion. Pengene skulde afleveres til Præsten, ikke fordi han skulde have dem, men at vedkommende Skyldige ej skulde have Leilighed til at vise Uforskammenhed mod Skoleholderen, og at Pengene i en Samling, hver Maanedsdag, som noge

get mere klækkeligt og opmuntrende kunde leveres Skoleholderen. Fritagelses-Beviserne skulde af Sognefogden forevises Skoleholderen, at denne selv kunde gjøre Regning, at Præsten ingen Skjødesløshed eller Glemsomhed viiste imod ham i Henseende til Mulkterne. Men disse Mulkter skulde hverken være saa smaae, at de skulde være uden Virkning, eller saa store, at Medlidenhed skulde opvækkes. Nu hvorledes da, jeg tænker at 2 ß. for hver hele Skolepligtige forsømte Dag, kunde for den første Uge være nok at begynde med, hvilke Skolemesteren ene skulde have. Dersom dette ikke hjalp, da skulde 4 ß. gives for hver hele forsømte Dag; hvoraf det halve skulde være til Sognefogden, i Betragtning af hans Umage. Og saaledes ugentlig, indtil Skolegangen ordentlig foretoges. Begyndtes da atter Forsømmelse, saa begyndtes for fra med 2 ß. for Dagen, og saa fremdeles 4 ß. Vist nok synes 2 ß. om Dagen, og det dobbelte til Forhøjelse kun lidet; men jeg er vis paa, at naar Landmanden saae det var Alvor; var der ingen af Almuen, som Mulkten jo gjorde den tilbørlige Virkning paa. Dog tilstaaer jeg gjerne, at der efter det Locale, og i tilkommende Tider kunde og burde være nogen Forhøjelse eller Nedsættelse i Mulkten. — Reglen for slig Mulkt, har jeg troet, burde være denne: Først en daglig Mulkt lige med Drengens eller Pigens Løn. Dersom det ej er den blotte Egennytte, som hersker, saa vil denne Mulkt virke; men her-

hersker Egennytten, saa bør Mulkten være større end Lønnen, saa at Egennytten ved at holde dem hjemme fra Skole, kan komme til at tabe, da vil Skolegang nok finde Sted. Det kommer altsaa egentlig an paa Lønnen paa ethvert Sted, hvorvidt Mulkten kan virke eller ikke. For Bonden har jeg holdt denne Mulkt tilstrækkelig, som et Middeltal for Børns Løn; En anden Sag var det, om der vare nogle over Bondestanden, paa Landet boende rige Folk, som foragtede slig Mulkt, i Henseende til deres Tyende. Disse kunde da sagte beæres med lidt højere Afgift af 1 til 2 Mk. daglig, i Stedet for 2 til 4 ß.; hvorved da ogsaa Sognets Fattige kunde komme Noget til Bedste. — Alle de forrige Befalinger om Afholdelse fra Altergang, om Paamindelse af Præsten adskillige Gange, og saa i Medhjelpernes Nærværelse, som synes kun overflødige Sinkelser af den korte kostbare Skoletiid, skulde herved ophøre; da Enhver uden vidtløftig og idelig unyttig Paamindelse, nok veed, at Børn og Tyende ikke ere blotte Dyr, men Mennesker. Det eneste, Præsten i saa Fald skulde gjøre, er: At han hver første Søndag efter Mikkelsdag skulde paa Prædikestolen efter Prædiken mælde følgende: I Morgen og herefter begynder Vinterskolegangen, da de Skolepligtige Børn maae indfinde sig. I manglende Fald vil Vedkommende paadrage sig de Ubehageligheder, som Skoleforsømmelse, i Følge det Anbefalede, drager efter sig. Ligeledes hver anden Søndag efter

Paaske

Paaske skulde han tillyse fra Prædikestolen i Henseende til Sommerskolegangen. — Naar nu saaledes Skolegang var sikkret og det var forekommet, at Forsømmelse ej kunde finde Sted, kunde den knappeste Skoletiid nøjere bestemmes.

Nødvendig Skoletiid.

§. 4. Da Bonden rigtig nok ej kan undvære sine Børn og Tyende, som kan gjøre Gavn fra 1ste April til Mikkelsdag at regne; men deres Oplærelse dog derfor ej kan forsømmes bør saavel det ene som det andet iagttages.

At det var bedre, at Skoletiden til Skolegang uafbrudt kunde fortsættes, nægter ingen; men Børnene kan derfor nok lære, hvad de bør. Efter min Mening skulde, at begge Dele kunde iagttages, Skoletiden saaledes være fastsat: Børn paa 4, 5 og 6 Aar skulde bestemt holdes til Skolegang, og det uvægerlig om Sommeren, ikke hver anden Dag, men hver Dag, under foranførte Mulkt, fordi Børn saa gamle allerede kan kjende Bogstaver, stave og læse; og desuden ikke endnu kan gjøre Bonden nogen Nytte paa Marken; med mindre det kunde være et enkelt Barn især, sidst i det 6te Aar ligesom og de mange Udflytteres smaa Børn vanskelig i Vinterens Kulde, Regn, Sneefog og ubanet Sneeføre kan sendes til Skolen, i det ringeste ikke til nogen Stadighed. Saa meget nødvendigere er denne Tiid om

Som-

Sommeren til Skolegang for mindre Børn, fordi til at kjende Bogstaver, stave og læse ud ordres den meeste Tiid; og de voxne Børn paa den Tiid nu ere borte, og bruges af Bønderne i Marken. Herved blev og Mangel paa fuldkommen Indenadslæsning, som er en Hovedhindring for Bondens Oplysning, afhjulpet. Bonden gider ej læst paa sin egen Haand, saasom han gemeenlig formedelst den ubestemte og forsømte Skoletiid læser kun nogle visse Bøger, uden at komme til fuldkommen indenads Læsning. Dersom altsaa denne Sommertiid ej nøje iagttages til Skolegang begaaes en væsentlig, ja ubodelig Fejl. — Ja! men fireaars Børn at gaae i Skole!!! Det er ikkun den gamle strenge Læremaade, som kommer igjen, hvorved Børnene overdrives, og Sjælens Evner spændes alt for stærk til deres Skade. — —

Saavidt jeg veed, har det altid været og er det bedste at følge Naturen. Saa gjør den fornuftige Læge. Og saa gjør Enhver. Om det er kun et Stykke Brænde, saa er det møjsomt, ofte unyttigt at arbejde mod Naturen, og nedbanke en Kile midt i Knuderne. Dersom fireaars Børn viser, at de godt kan skjønne og kjende Tingene, de seer, samt Bogstaver, naar de forelægges dem, stave og læse, og man har Exempler paa at fireaars Børn har kundet det, saa er det Beviis nok, at fireaars Alder er ikke for tidlig. Og hvor og hos hvem er den paaberaabte Skade? Jeg kunde nævne mange store Mænd, som har begyndt

begyndt tidlig, og man mærker ikke, at det har skadet dem. Man tillade mig blot at nævne et par Exempler for at det ikke skal synes at være sagt forgjeves: Men den Falsen der deponerede 10 Aar gammel; Og den Kall da Han var 12 Aar gammel, og begge svarede til alle Nærværendes Fornøjelse, har viist sig siden mere svage derover? — Den tidlige Begyndelse er saa lidet skadelig i sig selv, at den i mange Henseender er yderst gavnlig. Ledighed lærer man ikke at kjende; onde Vaner og Feil, som der ej gives Lejlighed til, bliver fremmede, Sjæleevnerne øves, og den Masse af Kundskaber, som den tidlige Begynder samler, kan den sildigere, under lige Omstændigheder aldrig indhente. — Alt kommer her alene an paa, at Yderlighederne undgaaes, thi ligesom de unge, ædle Skabninger kan gaae og drive indtil de ere 8 til 9 Aar og under Navn af den barnlige Lege- og Spege-Tid, lære intet Godt, men tvertimod meget Ondt, saa kan ogsaa Ungdoms-Aarene ved uophørlig Hængen i Bøgerne misbruges til at drive den Unge over Evne. Men hvad kan ikke misbruges? Og skulde Tingens rette Brug derfore hæves? —

Men denne saa nødvendige Sommerskolegang for 4 til 6 Aars Børnene, hvorledes kan den iagttages i den Sommer, da den nye Skoleholder, som Eleve, er hos Læreren? I den Sommer maa den forsømmes; thi hans Oplærelse i alt nødvendigt er vigtigere, da den har sin

Indflydelse paa hele Ungdommen, og hvad som hermed forsømmes, kan dog rettes i den følgende Tid; og de Smaa har desuden endnu de tvende Sommere for sig selv til Underviisning. Overalt er det kun een Sommer i Skoleholderens hele Embedsaar, som tabes; ligesom og ingen menneskelig Indretning kan i alle Dele være fuldkommen. —

Naar da Børnene paa 4 til 6 Aar have om Sommeren flittig og N. B. dag[l]ig gaaet i S[k]ole, skal de saa ej gaae i Skole om V[i]nteren? Jeg mener jo, naar nemlig disse Børn ere komne saa vidt, at de i det ringeste kan godt stave, eller har begyndt at læse inden i Bog; (thi før bør Skoleholderen om Vinteren ej sluke sig med dem, da det ellers for meget gaaer ud over de ældre), og naa[r] Snee og Regn og Soe[l]e udsætter deres Sun[d]hed f[o]r Fare; men dog ikkun enten de 3 første, eller de 3 sidste Da[g]e i hver Uge; og det uafladelig, under den i §. 3 bestemte Mulk[t]. Naar da Børn saaledes troelig have fra det 4[d]e til 6te Aar søgt Skolen, saa ventes, at de i[kk]e alene fuldkommen kan læse inden i, men og uden ad i Catechismus og Lærebogen, som ogsaa kundt nogen Skrivning og Regning; dog alt dette beroer paa den nøjagtigste Skolegang, paa Børnenes meget forskjellige Nemme og Begreb, og paa Skolemesterens Duelighed og Fliid. Hvorom Alting er, saa maa det tungeste og værste saavel med inden- som udenads Læsningen, i Al-

min-

mindelighed betragtet, være overstridt i de tre første Aar. — Det 7de Aar, og de følgende, da Drengebørn kjører Plov, og Piger vogter Gæslinger, Sviin, Faar efter Omstændighederne, har de Frihed at blive Hjemme om Sommeren; men ingenlunde om Vinteren, (Sneeflog undtagen), da de ere blevne stærkere, og ej skaanes af Forældrene for det samme Vejr, de selv ere ude i; dog da Forordn. om Skolevæsenet har indseet, at 2de eller flere, endog om Vinteren, ej vel kan undværes fra en Gaard, og derfor kun har bestemt hver halve, eller hver anden Dag; saa skulde det og herved have sit Forblivende.

Men da det er en uudeblivelig Nødvendighed, at Børn, hvis nogen virkelig Fremgang skal kunde gjøres med dem, maa inddeles i Partier. Thi lad blot 30 til 40 Børn være i en Skole, skjønt der ofte kan være 60 til 80, hvorledes vil da 4 til 5 Timer om Vinteren kunde uddeles til nogen Nytte i 30 til 40 smaa Dele, naar hver for sig skulde have noget Lidet, og dette Lidet til Hver igjen udstykkes til de forskjellige Dele, som skulde læres i Skolen? Alle Forældre skulde derfor bestemt erklære sig, enten de vilde lade dem gaae i Skole de 3 første eller de 3 sidste Dage i Ugen. Halve Dage skulde ikke tillades, fordi ingen Udflytters, eller Udenbyes Mands Barn kan til nogen Nytte komme en halv Dag paa den korte Vinterdag; det kan ej

 heller

heller lade sig gjøre for de i Byen boende, fordi derved al Orden vilde forstyrres, og al Læsning i Partier, som er uundgaaelig nødvendig, tilintetgjøres. Denne deres Erklæring skulde skriftlig optegnes af Skoleholderen, og de selv vedstaae den med Navns Underskrift eller paaholden Pen. De bestemte tre Dage skulde Børnene siden uvægerlig komme, og ikke maatte de ombytte eller skifte Dage den Vinter; og hvis de ej kom disse af Forældrene selv bestemte Dage, skulde den ansatte Mulkt paafølge, uagtet de vare komne andre Dage i Ugen, isteden for de forsømte. Men vilde og kunde Forældrene, foruden disse bestemte Dage, lade dem frivillig gaae mere i Skole; skulde de have Lov dertil, og Skolemesteren skulde gjøre sig al mulig Flid med dem; men under Mulkt skulde de ej forpligtes til de frivillige Dage. Og om de begyndte at gaae alle Dage, og siden udeblev de ubetalede og ubestemte Dage; maatte de for disse sidste ej anklages eller mulkteres. Aarsagen hertil sees let, at der ikke skulde skee Hindring i Partilæsningen, uden hvis Indførelse, ingen væsentlig Fremgang kan skee.

Enkelte Skoleregler.

§. 5. Hvad endelig Underviisningsmaaden angaaer i disse bestemte Timer og Dage, da vil jeg her kun fremsætte nogle enkelte Strøregler, saasom 1) Alt overflødigt og unyttigt bør afskæres,

og

og Læremaaden forkortes saa meget muligt. Saaledes skulde begyndes med en kort Morgensang, og endes med en Aftensang. Til Middag sluttes med et Vers, og efter Middag begyndes med et Vers; men Noget som var passeligt for Børn og deres Bestilling, og aldrig een og samme Psalme og Vers hver Dag; Nej! hver Gang foruden forskjellig Sang, og forskjellig Tone. Herved vandt man, at ingen særdeles Tider anvendtes til Syngeøvelser. Ligeledes, naar man skulde holde Læseøvelser i Bog, til færdig Reenlæsning, skulde ikke alene alle de, deri tage Deel, som kunde læse i Bog; men denne Læsning skulde og skee i Bøger af forskjellig Tryk, samt i Bøger, hvoraf tillige kunde læres de nødvendige Begyndelsesgrunde til de Videnskaber, der skulde bibringes Børnene. Børnene skulde altsaa holdes til Agtsomhed paa det Læste, og skulde, efter et Stykkes Oplæsning, fortælle, hvad de havde læst; og Læreren med det samme gaae igjennem det Læste, at de kunde forstaae det, og indprente det i deres Hukommelse. Ingen uden de, som skikkelig kunde læse i Bog, maatte komme i dette videnskabelige Laug; thi skulde der staves til hvert andet Ord, blev Hensigten forfejlet, Læsningen, og det videnskabelige ved Læsningen forsinket, saa intet kunde udrettes. Men ved denne Læsning maatte Lærerne nøje søge at vedligeholde Agtsomheden, ved at springe iblandt de Læsende at Ingen noget Øjeblik kunde vide sig

sikker,

skker, endogsaa midt i Meningen springe fra een til en anden, og denne vænnes til strax ikke alene at læse, men endog med den, Materien passende Udtale, Udtryk, Declamation; saa at ved denne Læsning dette tredobbelte Öjemeed med eet kunde opnaaes: Færdig indenads Læsning, det videnskabelige i Læsningen, og værdig Declamation.

Morgensangen skulde til en bestemt Tid ufravigelig begynde, hvad enten der vare komne faa eller mange Børn, i Marts Kl. 8, i November og Februar Kl. 8½, i December og Januar Kl. 9, da Skolemesteren skulde komme ind i Skolen, og hilse omkring til alle Børnene; og de strax staae op, og vænnes til at gjøre en anstændig Compliment, uden at komme rendende hver fra sin Plads omkring Skolemesteren til det meget larmende og sinkende Haandkys. Saasnart Sangen var forbi, skulde Een højt oplæse en Morgenbøn, værdig og passende i al Korthed. Eet af de Partier, hvoraf alle Børnene vare komne, burde strax afhøres deres Lektier, og i Korthed examineres, hvorvidt de forstod det; men imidlertid burde de andre Partier ej sidde ledige, men foretage sig Noget efter Skolemesterens Anviisning, saasom at skrive, regne, opsætte noget, corrigere en andens Opsats, læse eller lære noget, hvorved Partierne i deres Fremskridt ej skulde adskilles. De Partier derimod, som vare fuldtallige, burde strax foresættes noget Nyt,

hvori

hvori hele Partiet kunde tage Deel. derefter afhøres et Partie efter et andet, og de afhørte strax foretage sig noget andet. Den 2den Skoleregel maatte altsaa være denne: lad ej Børnene sidde uden at bestille Noget i Skolen. Denne Feil skeer naar enten Børnene inddeles i for faa eller for mange Partier. For faa, thi da blive de slette Hovder for meget iblandt de Gode, og disse forsinkes af hine ved at bie efter slige langsomme til de har lært det foresatte; og formange, da hele Partier maa bie efter Skoleholderen, indtil han kan blive færdig med overflødige Partier. Jeg holder for, at der om Sommeren maatte være eet Parti til at kjende Bogstaver, et andet til at stave, et tredie til at lægge sammen og læse. Hertil, saavelsom til andet mere, hvorom siden, burde være i hver Skole tvende sorte Tavler, paa en Tomme over et Folio Arks Størrelse, og Alphabetet trykt paa et heelt Ark, stor Tryk, saavel store som smaa Bogstaver, paa samme tykke Papiir, som a, b, c, ere trykte paa. Paa Tavlen skulde Arket heftes, og Læreren lære de smaa Børn paa eengang. Naar nogle Bogstaver adskillige Gange vare dem foreviste paa Tavlen, skulde de eftersee og finde dem i deres a b c Bøger, og saa sætte sig fordeelte blandt de større, at læse over, og spørge disse med det samme, hvis eet eller andet Bogstav skulde være gaaet dem af Minde; endelig samtlig komme op med Bogstaverne for Læreren, naar de kunde dem. Ligeledes skulde

haves

haves andre forskiellige Ark til Stavelseovelser, som paa den anden sorte Tavle kunde paaheftes og aftages. Til Sammenlægning og Reenlæsning skulde ingen Tavle bruges. — Herforuden maatte om Sommeren være eet eller to Partier i Katekismus og Lærebogen. — Om Vinteren burde neppe Nogen komme til Sinkelse for de større Børn, og til liden Nytte for dem selv, som ej nogenledes kunde læse i Bog, det nederste Partie om Vinteren burde i det ringeste være Sammenlægning og Reenlæsning, og dette burde skee fornemmelig for een eller anden af de fremmeligere Disciple, der i sit Partie frem for de andre kunde sit Pensum. Han burde da, som til en Æresbeviisning tage sig af disse og læse med dem; men dermed selv vinde det, som han ej tilforn ret vel har fundet. Ham burde nu af Skolemesteren i Forvejen gives Anviisning at nytte de rigtige Stavelseregler; og disse burde han da anvende med Børnene i Stavningen, dog uden at de maatte bebyrdes med at lære disse uden ad. Det andet Partie om Vinteren, skulde være: Uden ad i Katekismus, eet ditto i Katekismus, og tvende i Lærebogen. Der skulde være tvende i Katekismus og tvende i Lærebogen, at den, som ej kunde eller vilde følge med det bedste Held, kunde degraderes til det ringere. — Men skulde disse lære slige deres Lekser i selve Skolen, saa vilde ikke megen Tiid levnes til Skrivning, Regning, Læsning og Øvelser i alle de andre nødvendi-

vendige Kundskaber. — Da der meget kunde stø-
les paa de 4 til 6 Aars Sommere, naar de troe-
lig, som foranført, blev benyttede; saa burde
Lekstierne i Katekismus og Læreboagen læres hiem-
me om Aftenen hos Forældrene og Huusbonderne,
og da om Morgenen i Skolen, strax efter Bøn-
nen hørres, og saavidt Lejligheden maatte tillade,
giennemgaaes. Hvad her ikke kunde skee, skul-
de skee om Onsdag og Løverdag, strax efter Mid-
dag, da Repetition og egentlig Katekisationsø-
velser over det i de foregaaende $2\frac{1}{2}$ Dag læste,
skulde finde Sted. Saasnart Lekstierne Partie-
viis kunde læres Hiemme og strax gjennemgaaes
i Skolen, saa kunde den halve Formiddag og hele
Eftermiddag anvendes til Skrivning, Regning
og hver af de andre foranførte Videnskaber og
Øvelser, og retteligt inddeelte og nyttede, virke
temmelig Gavn og Fremgang. — Saaledes No.
4, 5, 6, 7, 10. kunde alle, tillige som inden ads
Læseøvelser, gjennemgaaes med alle Børnene,
som kunde læse i Bog. Og kunde det maaskee
synes, at Børnene burde i hver af disse Numere
inddeles i 2 e Partier formedelst et svagere Be-
greb hos Nogle frem for Andre, saa kunde det ej
heller være til Tidsspilde, da b) Num. 1, 2, 3.
Skrivning, Regning, adskillige Haandarbejder, Se-
letøjers Fletning, Tækkegarns Snoening, Kurve-
magerie, Sældesætterie, Sællebinderie, Hampe-
blaars Spinding paa Haandtene kunde, som et an-
det Partie, øve Alt dette, medens det andet Partie
læste det i Num. 4, 5, 6, 7 og 10 Anførte.

Alle

Alle disse nyttige Haandarbejder kunde ogsaa tjene i Stedet for den nu saa meget anpriiste Gymnastik, hvoraf en Deel især synes til liden Nytte for fredelige Borgere. Overalt, hvad gjorde Fransoserne, der i 7 Aars Krigen vare saa foragtelige, nu i sidste Krig, saa seierrige endog over Veteraner? Mon Gymnastik? Dertil mærke e jeg slet intet. Derimod finder jeg intet andet end gode Anførere, Fædrelandskjerlighed, og Mod. Og hermed troer jeg og at Alt kan overvindes. Istedenfor Gymnastik kunde og endvidere tjene: Hampeblaars Spinding ude paa Reebslagerviis, naar een kunde valpe, og 4 kunde spinde, især om Foraaret, (ogsaa undertiden inde i de større byagte Landsbyeskoler til kortere Stykker, saasom Skagler); tillige praktisk Havgedyrkning, een og anden enkelt Eftermiddag i smukt Vejr, om Foraaret i Marts, kunde og meget godt parres og tjene til Legemsøvelser for Børnene saavelsom ogsaa adskillige praktiske Agerdyrkningsøvelser.

No. 8) Mechaniske og 9) Geometriske Regler og Øvelser kunde og i det theoretiske fremstilles paa de sorte Tavler i Skolen for en heel Deel paa eengang; og det praktiske ligeledes een eller anden Eftermiddag, fornemmelig i Marts. Ved en fornuftig Inddeeling i Partier og Benyttelse af Tiden til de forskjellige Kundskaber og Arbejder kunde de fleste Øjeblikke af Tiden hældig benyttes af eenhver. Ligesom og alle Legetimer burde omvexles til de ligesaa fornøjelige, som nyt-

nyttige Haandarbejder; naar Læreren blot vidste at fremstille disse, ikke som Pligtøvelser, men som Fornøjelser og Leeg; og naar tillige Læreren hverken paa den ene Side havde Fordelen af disse Haandarbejder, ej heller paa den anden Side var afhængig af Forældrene, til at føje dem, og deres Egennytte paa deres Børns øvrige Videnskabers Bekostning. — — — — De, der kom efter Bønnen, skulde Skolemesteren ej hver for sig irettesætte, men bie indtil Ingen flere kunde formodes at komme, da først paa eengang advare derimod, paa det han ej 10 Gange skulde igientage det samme, og han, som ellers idelig har Aarsag at vise til Rette, kunde undgaae, saameget muligt, at blive knurvurn og kjedende.

Altsaa nok en 3die Skoleregel er denne: Vær saa bliid, irettesæt saa sjelden, som muligt, men med Fornuft og Alvorlighed. Han skulde følgelig vise dem slig Udeblivens Uorden og Skadelighed, forestille dem den ufordeelagtige Mistanke, som maatte opvækkes hos deres Meddisciple om deres Dovenskab, at de ved slig sildig Komme efterlod deres skyldige Pligt imod den gode Gud, spildte Tiden til deres egen Opklærelse, gav andre et slet Exempel ꝛc. Bleve de ved, næste Gang at forsømme, da med mere Alvorlighed at sige dem, at der maatte være Orden i alle Ting, at hverken kunde de væntes til Verden, eller der kunde være nogen Orden og Lykke i Verden, dersom hver vilde gjøre, som de selv fandt for Godt, at han (Skolemesteren) ej kunde

for-

forsvare, at de, foruden at spilde Tiden for dem selv, foruden at hindre mange Guds Velsignelser fra sig selv, og tilføje sig selv mange Ubehageligheder, og saa forsinkede og fornærmede deres Meddiscipler; at hvis de endnu kom een Gang til saaledes, bleve de tilbørlig straffede.

Men dette vilde jo være en alt for lang Præken, sinkende og unyttig! — Nej! Dette synes maaskee længere skrevet, end det vilde være mundtlig sagt. Desuden Børn ere fornuftige Mennesker. De bør ikke omgaaes som ufornuftige Dyr med despotisk Prygl og Slag til Had og Forbittrelse, men bør advares, ja overbevises med Grunde og Fornuft, saa at de om muligt kunde drives af de ædlere Grunde, eller endog selv kan skjønne, naar de straffes, at de straffes efter Fortjeneste.

Endelig hjelper dette ikke, saa 3die Gang straffe dem, ikke som Bøddel, men som fornuftig Menneske, sige dem alvorlig og koldsindig, at nu var man nødt til at straffe dem, at man ugjerne gjorde det; men de vilde nu selv have det, at man ikke kunde lade dem selv eller Meddisciple blive fordærvede, at man nu med godt Overlæg ej gjorde andet imod dem, end at man selv, under lige Omstændighed, fornuftigviis maatte være tilfreds med. Derpaa ej lade nogen Skrigen eller Beden eller Forbønner eller Løfter formaae Noget, men uden at skade dem paa Legem eller Lemmer give dem noget af et Riis; enten over Fingrene, eller af den tykke Ende i Hænderne, at det

kan

kan føie, og kiendes, det er Alvor. Ved en slig Omgang erhverver en Lærer sig ikke alene Agtelse og Frygt; men de kan ikke engang hade ham. Og naar han under Straffen ej driller dem, ej viser Vrede og Forbittrelse, efter Straffen viser samme gode og velmeente Omgang, som ellers, nøder han dem endogsaa, skjønt han straffer, til at elske sig.

Jeg skriver dette, skjønt det er saare ligefrem i sig selv, formedelst de mange uf ornuftige Bestraffelser og Ikkebestraffelser, som øves i Skolerne, og Mennesters forskjellige Omdømme derom *). Men denne Omgang har ikkun Sted i Hen-

*) Vel veed jeg, at mange holder legemlige Straffe for overflødige, ja endog skadelige; og mener, at alle Ting bedre kan udrettes deels ved Karakterer, Skammekrogen rc. med et Ord ved Æresfølelsen, deels ved at lade dem selv føle det samme paa en Maade, som de selv udøve, eller ved en Slags naturlig Gjengjeld. — Jeg vil hertil blot mælde, At fordi jeg fremsætter ovenanførte, derfor udelukker eller miskiender jeg ikke andre Forbedringsmaader. Jeg anførte kun den ovenstaaende, fordi jeg troede, at den i den Anledning var den passeligste. Forinden Børn ere komne noget i Orden, og har erholdet nogen Smag af Æresfølelse, før virker ikke disse Forbedringsmidler; og at lade Børn, som ej nøje passer Skoletiden blive siddende tilbage efter de Andre, som en

Henseende til Forældrenes egne Børn; thi Forældre iblandt Bondestanden ere alt for ømme over deres Børn, at de skulde forvolde dem Fortræd og Utak, og endnu mindre Straf. Er det derfor Tyendet, som kommer forsilde, Dreng eller Pige, saa skikker Skolemesteren tvende troe Drenge til Tyendets Huusbonde eller Madmoder, og i Skolemesterens Navn fortæller hans Tyendes for sildige Møde i Skolen. Saasnart Huusbonden har faaet denne Anmældelse, saa maa denne strax erkyndige sig om Tyendets Bortgang til Skolen paa den anmældte Dag, saavelsom ogsaa

en naturlig Gjengield, er som sieldenst anvendelig paa Bonderbørn, hvilke det var meget uforsvarligt at holde tilbage, Vinteraftener, naar de vare udenbyes fra, eller endog Sommeraftener, naar det var smaa Børn, og de saa ene skulde gaae hjem. Men at jeg ved denne Lejlighed skal yttre mine Tanker om Forbedringsmidler; saa holder jeg for, at noget enkelt Middel, eller en vis Maade, som ufravigelig Regel, aldrig bør eller kan vælges, deels da et jævnlig brugt Middel taber sin Kraft, derimod, jo mere sieldent eller blandet, der gaaes frem, desto bedre virker de sieldnere og usædvanlige Midler, deels da alle Feil ikke kan belægges med en Straf, deels da visse Midler virker enten aldeles intet paa visse Børn, eller ligefrem til deres Fordærvelse. Æresstraffe virker aldeles ikke paa dem, som ingen Ærefol-

ogsaa nøje siden, paa det Huusbonden, naar han er uskyldig, kan bevise sin Uskyldighed, og Tyendet, hvis det gaaer af sin Huusbonds Tjeneste til Skolen, men forsømmer begge Dele, og opholder sig med Leeg og Unyttigheder paa Vejen, kan offentlig i Skolen i Huusbondens Nærværelse, dersom ej alvorlig Advarsel hjelper, tilbørlig blive straffet. Men tier Huusbonden stille, efter denne givne Anmældelse, og ej beviser sig uskyldig for Præsten og Skoleholderen, saa forfalder han for hver Gang Skoletiden ikke er iagttaget, 1 Qvarteer, ½ Time, 3 Qvarteer, en Time i ¼, ½, ¾, 1 Heel Dags Mulkt for Skoleforsømmelse efter foranførte Omgangsmaade.

En

følelse har. Legemlige Straffe virke intet paa dem, der ere straffede for meget eller for haardt, disse ere blevne saa haardføre, at de foragter hver slig Straf. Jeg har og havt Børn, som det vilde være en Forbrydelse at berøre med den mindste legemlige Straf, der reent vilde underkuet dem, gjort dem modløse og hadefulde paa hver Undervisning. Foruden altsaa Forbedringsmidlerne maa være blandede, maa de tillige være Hensigtsmæssige i Henseende til Feilene, som skal hæmmes, og især maa de være passelige paa et hvert Barns særegne Gemyts Beskaffenhed, Tænkemaade, Opdragelse, Vaner; og frem for Alt maa Feilene søges forekommede (hvilket meget ofte er muligt) og derved tillige baade Straffene og de igjentagne Feil eller Vanerne.

En 4de Regel. Det vigtigste bør altid gaae for det mindre vigtige. Kristendom frem for Alt andet, og hvert andet efter sin større og mindre Nytte.

Dog en 5te Regel: Ikke saaledes at hænge i Eet, at derved foraarsages Kjedsommelighed, og at slet intet blev øvet af Noget andet.

Endnu en 6te Regel: Hvert Barn skal lære Alt, saavidt han kan, uden at Forældrene adspørges: ligesom og Skolemesteren skal undervise hvert Barn i Alt uden Betaling. Betaling for Regning og Skrivning til Skolemesteren falder altsaa bort, saavelsom og Skolemesterens Bekostning til Pen, Blæk og Papiir, hvilket hvers Forældre skal bekoste, ligesom de fornødne Bøger. Dog bør de fattigste Indsidderbørn have frie Bøger, og frit Papiir, Pen og Blæk, af Skolekassen, som heller ikke kunde være saa kostbart, naar man af Drevsens ypperlige Conceptpapiir kunde mestendeels faae 3 Ark for Skillingen.

Endelig en 7de Regel: Ingen skal enten nødes til at gaae i Skole, naar han i Skolen har lært det Anbefalede, omendskjønt han ej har været til Confirmation, eller er endnu for ung dertil; ej heller maa Nogen paa sin egen Haand blive borte af Skolen, som udlært; men dette skal bestemmes paa de tvende Examensdage, som skal have Sted for Vinterlæsning, nemlig den tredie Søgnedag for Juul, og den sidste Søgnedag i Marts Maaned. Disse Dage maatte en hver

bivaa=

bivaane dem, og examinere Børnene, som for hver Videnskab skulde have sin Rubrik i Examens Protocoller, og gives Karakterer i samme. Til de Flittigste var det Godt, om nogen nok saa ringe Gave kunde uddeles som Præmie. — Hoo som nu ved disse Examiner blev, som udlært, fritaget for Skolegang; maatte derfor ikke glemme det Lærte, og i den Henseende under to Skillings Mulkt for hver Forsømmelse forpligtes til, indtil han havde været til Confirmation, at møde hver Onsdag Eftermiddag Kl. 2 i Skolen fra 1ste October til 1ste April, hvilken Tiid fra Kl. 2 til 3½ skulde være bestemt for de Udlærte (den foranførte Onsdags Katekisation for Skolebørnene over det i 2½ Dag lærte, formodes færdig fra 12½ til Kl. 2) til hvilken Tiid disse Udlærte skulde kunne et Pensum af deres tilforn i Skolen lærte, og som da skulde gjennemgaaes med dem. Ligeledes skulde disse da og have med sig deres Skriverbog, som de skulde lade ligge, som Skolemesteren skulde efterse, og igjen foreskrive dem, inden Søndag Morgen, da de skulde afhente den, og Skolemesteren med det samme vise dem deres begangne Skriverfejl og Skiødesløsheder. Hver Søndag skulde de saa, naar det syntes dem bedst beleiligt, vedligeholde Skrivningen. — — En Examensdag for Sommerlæsningen skulde ligeledes have Sted den næste Søgnedag for Mikkelsdag, da 4 til 6 Aars Børnene skulde examineres, gives Karakterer, ligesom er mældt om

Vinterexaminerne." — — Maatte jeg nu ved dette mit Foretagende stifte Nogen nok saa liden Nytte, vilde jeg ansee de til samme brugte Timer, vel anvendte.

Tillæg

til

Forsøget om Skole-Væsenets Forbedring paa Landet.

I Forsøget anførte jeg, at Forældrene eller Huusbonderne skulde have Frihed at vælge, hvilke 3 Dage i Ugen, enten Mandag, Tirsdag og Onsdag, eller Torsdag, Fredag og Løverdag, de helst vilde sende deres Børn og Tyende i Skole, og disse bestemte Dage da siden ufravigelig maatte iagttages; paa det vis bestemt Partie-Inddeeling kunde finde Sted. — Men i det Sted er det bedre, at Forældre og Husbonder have Valget imellem Mandag, Onsdag og Fredag, eller Tirsdag, Torsdag og Løverdag, som ufravigelige Skolegangs Dage; og at Catekisation fandt Sted for dem, som gik Mandag, Onsdag og Fredag, om Fredags Eftermiddag, og for dem, som gik Tirsdag, Torsdag og Løverdag, om Løverdags Eftermiddag. Denne

Denne Indretning er bedre, for Husbonderne, fordi ved at gaae hver anden Dag i Skole var Afsavnet af Børnene ei saa føleligt, da de, den Dag de vare hiemme, kunde bringe Noget i Stand for den følgende Dag, de skulde være borte, for Ex. om de skulde skiære Hakkelse, muge, &c. hvilket ikke vilde være saa godt, hvis der skulde skiæres Hakkelse for 3 Dage, eller muges efter 3 Dages Giødsel under Kreaturene; ogsaa for Børnene vil denne Indretning være bedre, fordi de ved hver anden Dags Skolegang har to Aftener at læse over i, som ikke kan skee, om de i 3 Dage paa hinanden skulde gaae i Skole. Ligesom og ved hver anden Dags Skolegang hverken alt for stor Glemsomhed ei heller Uvane fra Læsning kan finde Sted. — Hvad der altsaa siges i Forsøget om Onsdag og Løverdag og disses Eftermiddage, maa anvendes paa Fredag og Løverdag. — Men skulde Skolebestemmelsen skee af Læreren, saa maatte de mest trængende til Skolegang have Mandag, Onsdag og Fredag, fordi Fredag kunde læses det meste af Dagen og kun catechiseres mod Aftenen, naar der om Løverdag=Eftermiddag blot catechiseredes en Times Tid strax efter Middag. — Adskillige Steder her i Amtet har man begyndt med Partie=Inddeeling, Man lader Børnene hver Dag gaae i Skole i to Hold. De mindste og ulæste to til tre Timer om Formiddagen, og de største og fremmeligste den øvrige Tid af Da-

gen. Alleneste, hvis alle Husbonder og Børn boede i Bye sammen, kunde denne Indretning nok lade sig giøre. Men naar man i Almindelighed sikkert kan regne, at fuldkommen de halve ere Udflyttere eller Skolesøgende fra anden Bye, saa synes denne Indretning ikke mindre end god, enten for Husbonder eller Børn. Husbonderne taber megen Tid, naar Børnene sex Gange om Ugen skal daglig søge Skolen $\frac{1}{4}$ eller $\frac{1}{8}$ Miils Vei, isteden for at slippe i dagviis med tre Gange ugentlig Skolegang; og træffer det nu, at en Husbonde har flere Skolepligtige Børn af eet Partie, saa er ved denne Indretning slet ikke sørget for, at Bonden kan have det ene Barn hiemme, medens det andet gaaer i Skole, som Skoleforordningen dog vil; og hvis han har Børn af forskiellige Partier, saa er herved ligesaalidet sørget for Bondens Tiid og Mad; thi da Dagene om Vinteren ere korte og Veien ond, saa er det nødvendigt, at det sidste Hold maae gaae ud, inden det første er kommen hiem, derved spildes ikke allene den dobbelte Tiid for ham i Henseende til hvert Barn ved sex Ganges ugentlig Skolegang i Stedet for tre Gange i tre Dage, men midt paa Dagen savner han alle sine Børn, som ere paa Veien. Ogsaa maae han give dem Mad i 2 Hold, som er atter dobbelt Tidsspilde; thi ved at uddele Maden Portionviis er ei det Forslag, som ved samlet Spiisning. Endelig hvor megen Tid vil gaae i Løbet

det for Bonden, naar Børn paa Veien mødes og samles, og der skal snakkes og spørges, og Børn tillige saare sielden har Hastværk enten til Hiemmet eller Skolen, naar ikke enten ondt Veir eller Mørke driver dem. Formodentlig vil det sees, at det meste af de skolepligtige Børns Tid gaaer i Løbet for Udflytter=Bonden ved denne halv daglige Skolegang. — Og lige saa lidet er denne daglige Skolegang Børnene til Nytte. Den dobbelte Tiid sex Gange om Ugen, da de gaaer paa Veien, er ligesaavel spildt for Børnene, som for Husbonderne. Børnene udsættes daglig i sex Dage for Veirets Ublidheder isteden for i tre; og skal fattige Børn gaae og blive vaade, trække halv vaadt paa uden tilstrækkelig Tørrelse, saa er det visselig ikke mindre end sundt for dem, hvilket ofte kunde være Tilfældet ved hver Dags Skolegang. I Henseende til stærk Vinterkulde er det paa sin Maade ikke bedre. Ved hver anden Dag at blive hiemme kunde de dog komme sig lidet igien, naar de den ene Dag vare stærkt gjennemtrukne af Kuld og Blæst. Endelig hvor meget slider de ikke ogsaa ved denne dobbelte Gang til Skolen, naar de med lige og mere Lærdom, i Dagviis, kunde spare de halve Gange. — Vilde man indvende: At paa denne Maade bleve i Skoletimerne for mange Partier; saa troer jeg det noksom beviist i Forsøget, at dette ikke kan paastaaes med nogen tilstrækkelig Grund,

i Sær=

i Særdeleshed, naar Sommer-Skolegang indføres og ingen Bogstav- og Stave-Børn har Adgang til Vinter-Skolegangen. — Men skulde Partierne dog i alt dette synes for mange, som jeg ingenlunde kan troe, saa fik da vel nogle Partier gaae Mandag, Onsdag og Fredag, og Andre Tirsdag, Torsdag og Løverdag. — Derimod vilde vist for mange Partier blive Tilfældet, hvis man funde falde paa, at de i Byen boende skulde gaae hver halve Dag, Udflytterne derimod hver anden Dag, da disse halve Dags og hele Dags Børn umulig kan parres sammen og inddeles i Partier. En Regel maa være for alle Børn, Enten maa de alle gaae halve Dagsviis, eller alle gaae hver anden Dag.

Sang.

Sang.

Ved en Familie-Fest af L*****.

Fyld dit Glas og søg dit Sæde
Hos den Skionne, du har kier,
Syng om Viin og Amors Kiede;
Syng om Venskabs høie Værd.
Længe nok lad Daaren klage,
Kling og ønsk den Yndling Held,
Som i muntre Ungdoms Dage
Øser viis af Glædens Væld.

Naar paa stoppet Sophas Hynder
Vranten Olding harmer sig
Over yngre Slægters Synder,
Aldrig sligt lad røre dig.
Under Jammer-Sang fortæller
Stundum os hans store Taae,
At paa Flaske-Tal ei heller
For saa nøie just han saae.

Syng og dands og sving din Pige
  Lystig giennem Rækken ned:
Snart kan Dands og Fryd dig svige;
  Veemod standse Glædens Fied.
Ingen er sin Skiebnes Herre;
  Snart maaskee vort Maal vi naae:
Livets sidste Dands desværre
  Uden Dame dandses maae.

Stemmer i med glade Toner,
  Hver hvis Hierte ei er Staal,
"Skaal for Piger, — Skaal for Koner:
  Ja for hele Kredsen Skaal."
Ingen Polak staae tilbage;
  Glædens Fest i Dag det er:
"Mange, mange glade Dage
  Venskab skienke du os her."

Indsendt af Kammerraad
Niels Bude.

Særdrifter *) hos somme Mennesker.

Af adskillige lærde Menneskegranskere er det bleven bemerket, at visse Mennesker have været ligesom henrevne af ganske synderlige — tildeels unaturlige, ækle, skrækkelige — Drivter. Vor lærde Fleischer har i sin Naturhistorie over Mennesket, anført nogle paafaldende Exempler. Erfarings Sandhed er det, at nogle have yttret en heftig Drift til, at æde Kride — andre Menneskekjød — andre endog det modbydeligste, som tænkes kan: Menneske Excrementer. „Tarari af Egnen ved Lion, havde i sin Ungdom blandt Taskenspillere vant sig til, at nedsluge Negle og andre urene Ting, ja endog levende Dyr. End ikke alvorlige, Sygdomme kunde bringe ham tilbage derfra. Det var en unaturlig Drift, som tilsidst udartede til den gyseligste Aedesyge. I Begyndelsen af den sidste Krig stod han ved Rhin-Armeen. Intet var saa ækelt, at han jo nedsvælgede det. Han aad levende Katte, Hunde, Slanger. Kun med Møie holdt man ham fra Liigstuerne, og de Steder, hvor Blodet stod af Aareladte. Alle anvendte Lægemidler vare omsonst. Et Barn 16 Maaneder gammelt blev borte — Mistanken faldt paa ham og — han undflyede. I den Franske Republiks 6te Aar døde han i et Sygehuus." See Genius des

*) Man antage dette Ord, fordi det falder let, og godt udtrykker den omhandlede Ting.

19 Jahrhundrets 1802, 11 Stück. Historien har gjemt Navne af Mennesker, der have følet en — efter Anseende — ubortryddelig Drivt til Sælsomheder, hvorpaa vi have de synderligste Exempler i de Britliske „Særsindedes Biographier." — En vitterlig Værksag, som af Mange endnu levende kunde bevidnes, er det: at en vis Gr. F••• her i Landet havde og tilfredsstillede i mange Aar den synderlige Drivt: at pidske til visse Tider nogle dertil leiede Fruentimmer indtil han saae Blod. Personlig har jeg kiendt en — for en halv Snees Aar siden hendød — studered Degn, som ofte forsikkrede — og i Gjerningen beviste for sine Venner: at han fra sin Ungdom og Skolegang i Ribe, havde en overvægtig Drivt til at samle — og sue paa — Dødninge-Been. Ofte gik han om Natten i Kirkerne, og havde en heel Samling af Menneske-Tænder og Fingerbeen. Her til Lands er han bekjendt under Navn af: „Den fynske P. Friis." — „Alle Disse have havt en Skrue løs!" — Maaskee — men paa en fuldkommen tilfredsstillende Maade er Særsynet dog ikke endnu forklaret ved dette Udraab. Ikke kan det nægtes, at Mange have kæmpet med en stærk Drivt til Selvmord. Selv har jeg nøie kjendt to mærkelige Exempler: Den Ene bukkede under, og druknede sig selv — Den Anden seirede ved Religionens Kraft og lever endnu over 70 Aar gammel. Almin-

mindeligen bekiendt er det, at nogle faae Individer yttre en besynderlig Drivt til, at muuse — som man kalder det — ved hver en given Leilighed. Endnu er Historien i friskt Minde om Ham, der paa Spisequarteret stak en Sølvskee i sin Lomme, og som, paa Dorthes Fordring: „24 ß. for Mad — min Herre! — og 15 Mk. for Sølvskeen" strax uden videre Omstændighed betalte Alt. End kiender jeg nøie en femtenaarig Yngling, der i en Deel Aar har fulgt en underlig Drivt, til at udøve Skalkestreger i Løndom. Han har udmærket fornuftige og exemplarisk retskafne Forældre, der stedse have holdt Øie med ham — og snart med fornuftige Forestillinger, snart med rørende Formaninger og veemodige Taarer — snart med alvorlige Revselser have arbeidet paa, at rette den vrange Drivt. Ofte har han og selv med grædende Taare lovet Bedring; men fuldkommen er denne ikke paafulgt endnu.

Opmærksomhed fortjener en Begivenhed, som nyeligen har havt Sted her i Hads Herred. I Leerdrup Bye, Gylling Sogn opdagede man i sidst afvigte Februar Maaned adskillige lykkeligen mislykkede Forsøg paa at anlægge Ild i nogle Udhuse. Efter at 5 Forsøg vare opdagede, flyttede Beboeren en Huusmand — med sin Familie til Broderen, som er Gaardmand i samme Bye. Ogsaa her bleve Forsøgene 3 Gange fornyede — endog under det strængeste Vagthold. Her skede nøiagtige Undersøgelser. Her holdtes

tes alvorligt Politie-Forhør. Omsonst. Man skruplede, man gjættede, man mistænkte — og nær havde man hæftet to skyldfrie Personer, da i det samme en i Gaarden arbeidende Bødker opdagede og greb den Sandskyldige i Gjerningen selv. Det var den hidflyttede Huusmands egen tolvaarige Datter, som i øvrigt skal — efter Præstens eget Vidnesbyrd — have været stedse et skikkeligt Barn, faaet af sine skikkelige Forældre en god Opdragelse, og være fortrinligen klog og veloplyst. I Førstningen nægtede hun stivt, at have foretaget de forhen opdagede Forsøg — men gik omsider til en aabenhjertig Bekjendelse. Uden Frygt eller Tegn til Sindsforvirring tilstod hun Alt, og besvarede alle de hende forelagte Spørgsmaale. "Intet Menneske havde hun Nag til — ingen Anledning til Misfornøielse — ingen Henfigt til at skade. — Dersom Ilden havde tændt; vilde hun strax selv have slukt den, eller kaldet andre til Hjelp." (Virkeligen var hun og den Første til at raabe Allarm, da det een Gang nær havde taget Overhaand). Ingen havde forført hende. "Gjerningens Moralitæt og farlige Følger havde hun ikke gjort sig Betænkninger om. Det bares hende for, at hun skulde gjøre det." — Kort: man har ikke kunnet faae andet ud: end at hun fulgte en synderlig og ganske uforklarlig Drivt.

Heel

Heel vel veed jeg, at Mangen En slet ikke kan faae den Ting til at stemme med sine øvrige Forestillinger. Alligevel synes mig ei, at den skulde forekomme os alt for fremmed; og endnu mindre at vi deraf skulle hende nogen Forargelse. Opdage vi da ikke mangfoldige andre Anomalier i det store Naturrige? Og, fordi vi hverken kunne forklare eller rette dem; ere vi derfor berettigede til, at nægte deres Tilværelse? Fordi jeg ikke selv seer mig i Stand til, at opløse en Gaade; har jeg derfor Ret til den stolte Paastand: at Gaaden aldrig kan opløses? Jo mere vi med Bestedenhed og Sandhedskiærlighed opspore Fænomenerne i den fysisk-moralske Verden; deste fastere overbeviises vi om, at de tilsyneladende enkelte Afvigelser ere virkeligen plan- og hensigtsmæssige Semitoner — udvalgte Midler til, at forhøie Harmoniens Yndighed. Mueligt: at En og Anden kunde faae i Sinde at undskylde sin Udaad med den Paastand: "Jeg kan ikke derfor — det "ligger i min Natur." — eller — som Bonden udtrykker sig: "Det er giort ved mig — jeg er forgiort." —

Disse maae frarives deres Svagheds Krykker. De maae ledes til at indsee Sophismerne i deres Slutningskjæde, og gjøres opmærksomme paa følgende Spørgsmaale: Er det ogsaa afgjort vist, at hiint Hang var virkeligen Naturdrift — tidligen og dybt indgroet Naturdrift

drift hos dig? Har du ikke selv — ved Forsømmelse, Uforsigtighed, Letsindighed o. s. v. — paadraget dig, og befæstet denne Drivt? Har du og eftertænkt og anvendt alle muelige Midler for at overvinde dem? Paa disse Spørgsmaales rigtige Besvarelse beroer fornemmeligen hine Særdrevnes Undskyldelighed og Strafskyldighed. Hvad den redelige Tænker angaaer; da bør den aldrig forarge sig over slige Særsyn i vor Guds viisdomsfulde Huusholdning. Om end nogle tykke Skyer skjuler Solen for vort Syn; saa er den der jo ligesuldt i al sin Storhed og alle sine velgjørende Virkninger. Ere vi end for svage til, at opløse ethvert, os forelagt, Problem; Theodiceen staaer dog evig og urykkeligen fast.

Imidlertid vilde det være godt, om skarpsindige Menneskeforskere pønsede paa, at opdage Aarsagerne hos ethvert — efter Foregivende — særdrevent Individ, samt udgrundede de bedste Midler til, at rette Tingen — og om Statstyrerne da vilde giøre alt, hvad der stod til dem, for at anvende de foreslagne Midler.

Randlev Præstegaard den 12te Marts 1803.

N. Blicher.

En

En ædel Dannequindes Minde.

Hvad er Jordens længste Plage,
Hele Livets Bitterhed
I en Rad af mørke Dage
Mod en salig Evighed.

Baggesen.

Ofte svinde Livets lyse Glæder
Lig en Efterklang af Strængens Lyd;
Skjoldudrustet Modgang tit fremtræder,
Levnende knap Spor af Fortids Fryd.
Held os da, naar Dyden venlig rækker
Os sin aldrig brudte Stottestav,
Og naar Taalmods Engel Haabet vækker,
Lovende os Fred bag stillen Grav.
Blid var dine Dages Morgenrøde,
Ved din Bugge vaaged kjerlig Fred,
Roe og Held den Spæde Haanden bøde,
Venlig Fryd var trindt om Barnets Sjed.
Som en Vaardag fro din Ungdom ilte,
Selv af Navn du kiendte Kummer ej —
Gylden Fremtid dig i Møde smilte,
Haabets Roser spired om din Vei.
Ak! din Sommer kom — Orkanen bruste,
Haabets Rose segned ved din Fod,
Skjebnens Torden Fortids Glæder knuste,
Vemodsfuld du blandt Ruiner stod.

Smertens vilde, vrede Legioner
Om dit blide Hjerte lejred' sig,
Ingen Blidhed Skjebnens Harm forsoner —
Alt var Nat og Koglerie og Svig
Taus du stod blandt Kamp og Sorg og Møje —
Taalmods Engel ved et Gravsted lig —
Navnløs Roe var i dit vaade Øje',
Dydens Himmel aaben rundt om dig.
Og mens syvfold Harm dit Liv fortærte,
Og mens lonlig, vemodsfuld du leed,
Sagtsmods Tempel var dit hulde Hjerte,
Ald din Daad — Tilgivelse og Fred.
Smiger ei blandt Harpens Toner lyder,
Ei for Guld jeg lejedes til Sang —
Sagtmod, Taalmod, alle blide Dyder
Ene vakte Skjaldens Harpeklang.
Slumre venlig hulde Martyrinde!
Hvilens Sovn i Gravens Nat er sød,
Hist hvor Engle Palmekrandse vinde
Straaler bedre Dages Morgenrød!
Slumre venlig hulde Martyrinde!
Evigt skiont din Vandels Minde staaer,
Elskes skal du medens Taarer rinde,
Elskes selv i sildig Fremtids Aar.
Maatte dog din blide Aand omsvæve,
Hver som var dit ømme Hjerte kjer!
Maatte dog dit Sagtmod blant dem leve!
Samdragts Baand omslynge een og hver!!

J. Reblins.

Iris og Hebe.

En Fortsættelse af Maanedskriftet Iris.

May 1803.

Samlet og udgivet af Hofboghandler Simon Poulsen.

Paa Udgiverens Forlag, trykt hos Bogtrykker
Johannes Breinholm.

Fragment

af

afdøde General Major Thurahs Levnet og

Reisebeskrivelse ved ham selv.

(Slutning).

I Staden Bremen findes i øvrigt ey noget synderlig mærkværdigt; den nye Stads Gader ere alle breede, regulaire og i lige Linie anlagde, og var paa den Tid temmelig opbygget. Raadhuuset, som ligger i den gamle Bye, er en an-

tiqve efter den gamle Bygnings Maade opført Bygning, som i sin Tiid har kunnet passere for prægtig, men j vore Tiider ey kommer j nogen consideration; man seer ey langt fra Raadhuuset den store Rolands Billede, som det sædvanlige Stads Friheds Tegn *)

J lige

*) Oprindelsen til disse Rolands Billeder, der j fordum Tiider i en eller anden stor Stad, som et Beviis paa Stadens Frihed, bleve oprettede, beskriver os iblandt andre Jens Lauritzen W. i hans Cronologie og Tiids-Register, pag. 477, med disse Ord; Keyser Carl den Store havde en høybaarne, velforfarne Krigs-Forste hvilken han brugte i den Krig, som han førde med de Saxser, hvis Navn var Roland, Græve til Blavio i Frankeriige, af de Anglevoners Slægt, Græve Milonis Søn, og Kejser Carls Søsters Søn; Da efter at mange Sachser og Vender toge Daab, og bleve omvendte til den Christelige Troe, haver de givet sig under det Romerske Riige, da gav Keyseren denne Roland af Naade og Keyserlig Rett, hannem til en evig Ære og Ihukommelse, at hans Billede og Efterlignelse udi de store Stæder, paa Torvet skulde opsættes og opreyses, og blev Statua Rolandi kaldet, til et Vidnesbyrd, at samme Stad var Keyserlig frie. Denne Roland førde alletjider med sig i Krig et Horn og

et

I lige Linie med Raad-huuset seer man Børsen, en Bygning af modernere Façon end Raadhuset, i sær finder man derpaa et ziirlig

et Sværd, Hornet kaldede han Olivant, og Sværdet kaldede han Durant, hvorved, som om ham skrives, han i Krigen udrettede og bedref mange underlige og selsomme Ting, thi naar han blæste i Hornet, da bleve alle hans Fiender meget forskrækkede og mistrøstige, hvorudover de bleve slagne og nedlagde, og hvilke Roland hug med sit Sværd, da, om de icke strax døde, saa bleve de dog aldrig tilpas eller funde derefter, men endeligen maatte døe, og var samme Sværd saa haart og steit, at det ei kunde gaae i Sønder, men han dermed kunde sønder hugge baade Jern og Staal. Denne Roland er i en Slagtning ved de Pyrenæiske Bierge af Torst og Afmægtighed død og omkommen anno Christi 796. Denne samme Jens Lauritzen fortæller tillige pag. 476, at Hamborgerne lode sig Anno 1369 forlyste, at ville giore denne deres Stad til en Rigs-Stad og lod en Rolandi Statuam til et tegn af en Rigs-Stads liberté og Frihed, paa deres Torf opføre; men Keyser Carl den 4de dømte og kiendte i Lybeck, at Hamborgerne skulde være den holsteenske Græve, som deres Herre og Landsførste horsommelig, hvorpaa de maatte lade nedslaae deres Rolands Billede, som de paa deres Torv havde ladet opreyse.

vel indrettet Portal, bestaaende af frie=staaende Sauler, med Vand=Pillere bag ved, efter den doriske Ordning, som bære en triangularisk Frontispice, men som dette portal er paa den eene Ende af Bygningen, og paa den anden intet er, som dermed symmetriserer, saa taber Bygningen ved denne irregularité en stor Deel af sin Anseelse.

Tøyhuset er en gammel Bygning, som tilforn har været brugt til Kirke, og er ey af de anseeligste, dog er den inden udi til sin Brug ganske vel og ziirlig indretet. Ved Indgangen præsenterer sig tvende Mænd, begge i fuld Harnisk til Hest, som berettes, at skulde forestille tvende Brødre, der vare komne i Ueenighed og Spliid om noget Gods, og derudover myrdede hinanden; den som sidst døde af disse tu, skal have legeret noget til Tøy=Huuset, hvorfore til begges Ihukommelse disse Billeder her skal være hensatte. Tøy=huusets wahrtegn, som det kaldes, bestaaer i den curieuste, at een af Hestene, hvorpaa den eene af forbemeldte Brødre sidder, giver bag fra en naturlig Musique, naar man løfter Halen op. Neden i Tøy=huuset finder man en god Deel grov Skytt i Ziirlig og god Orden, og paa et Gallerie, som gaaer oven rundt omkring, seet man allehaande smaalt Gewehr, som Flinter, Pistoler, Kaarder, Bajonnetter og desliige j en meget smuk og net Orden rangerede, og meget vel vedligeholdet; derhos

hos og en Mængde af Harnisker, som ere placerede rundt om paa Galleriet.

Ved Stadens Kirker er hverken uden eller inden, noget betydeligt at give agt paa. Domkirken, som hører Sverrige til, og hvorudi holdes luthersk Guds-tieneste, er inden udi kiønnere end uden til; i sær præsenterer Khoret sig meget anseeligt, i det det ligger langt høyere, end den øvrige plan af Kirken, saa at man stiger op dertil ad en temmelig deel Trappe-Trin; Alter-Bordet staaer under en Baldaqain, som bæres af fire frie-staaende Sauler; I denne Kirke agter man den saa kaldede Blye-Kielder, som, om jeg ret mindes, under Choret, af temmelig stor Begreb, og hvelvet, den har den Egenskab, at ingen Liig derudi raadner eller forgaaer, og har vi seet Liig derudi, som efter Beretning har lagt der over hundrede Aar, og var gandske u-fortærede og urørte, ja endog Liig-klæderne u-beskadigede. I denne Kirke bliver ingen af Stadens Indvaanere begravne, men allene fremmede.

Over Døren til Prædike Stolen, sees vores høy-Sal. Kong Christiani Quarti Navn i Træk.

Stadens Befæstning er ej af synderlig Betydelighed; den er gandske af Jord opkastet, bestaaende omkring den gamle Bye ej ret af den gamle Spanske, ei heller ret af den hollandske Fæstnings Maade, men den nye Stad er regu-

laire re

lairere fortificeret paa hollandsk Maneer, med Faussebraye paa nogle Steder om Face, Slanqve og courtine, men paa andre derimod kun om Slanqve og courtine; Graverne ere temmelig breede, men man finder slet ingen Uden-Verker, ja paa nogle Steder slet ingen bedekt Vej eller Glacis. Stads-Portene ere alle simple og uden nogen Ornamenter eller Ziirater.

Fra Bremen maatte vj tage en Afvej til Oldenborg, siden hans Mayst. Kongen j Kiøbenhavn havde ladet os levere et Brev, og en Deel magt-paaliggende documenter til den gang værende Ober-Land-Drost i Oldenborg Hr. Geheime-Raad Schestedt, som Vj havde befalning at over-levere ham i egen Haand; Vi forlode Bremen den 31te May om Eftermiddagen, og gik med en med Segl forsynet Baad ned ad Wesern, og kom til et Sted kaldet Elssfleth, som kan fortiene Navn af en slet Landsbye, der blev Vj Natten over, og fortsatte Reysen anden Dags Morgen til Oldenborg, hvor vj om Formiddagen anlangede, og strax udrettede Vores Commission, hos Velbemeldte Geheime-Raad Schestedt og da Vi havde beseet Byen, Slottet og Fæstningen, begav Vi Os samme Dags Aften paa tilbage-Reisen til Bremen; Underveis overfaldt Os et forskrekkelig Veir af Torden og Lynen, hvorved det blev saa mørkt, at man ej kunde see Haand for Øyne, hvorover Vj og havde den

Van-

Vanlykke at velte, dog uden at (Gud skee Tak) nogen af Os kom til mindste Skade; Ved denne Omstændighed søgte Vi det første Vertshuus, som det beste, og traf og endelig ved Mit-Nats Tiider, et en, ungefehr halvanden Miil fra Oldenborg, hvor Vi opholdt Os 3 a 4 Timer, indtil Dagen igien frembrød, da Vi igien fortsatte Reysen, passerede igiennem Staden Delmenhorst, hvor ey var noget at see, som kunde arretere Os, og kom d. 2 Juny om Formiddagen igien til Bremen.

Her havde Vj allerede beseet og i Agttaget alle de Merkværdigheder, som foresandtes, saa Vj ey havde noget videre at opholde Os efter, end at conferere med een af Stadens fornemste Kiøbmænd, som Vj fra Danmark vare adresserede til, for at faae medhavende Danske Penge omsatt paa Vexel efter det Tydske Riiges Cours; Vi kom ved Middags-Lauget j denne Kiøbmands Huus, og bleve af hans Hustrue artig imodtagne, hun berettede Os, at hendes Mand var paa Børsen, og at han j det Øieblik kom hiem siden Børstiden nu næsten var forbie, jmidlertid bad hun Os tage Sæde i en ziirlig Stue, som hun ledte Os ind udi; Kort efter faae Vj selv Manden komme i Huuset, hans Hoved prydet med en særdeeles anseelig Allonge-Paruqve, men det varede vel et Qvarteer, eller meere, inden han kom j Stuen til Os, hvor han da endelig presenterede sig med samme for-

be-

bemeldte anseelige Hoved Coiffure, men var derhos iført en stadselig Silke-Schlaff-Rock; Vi anbragte for ham med mange Complimenter Vores Ærinde, og bleve og paa kort Tid, efter Ønske, og med al hoflighed expederede; imidlertid syntes Vi, at det med ald Billighed i visse Maader kunde offensere Os, at da Manden paaklædt som hiem fra Børsen, han da ey saa længe kunde opsætte sin Magelighed, indtil han havde talt med Os, men skulde endelig først give sig Tiid til at tage en Schlaf-Rock paa; Men da Vi kom til Vores Logemente, som var i General Majorinde Bigens Huus, hvis Søn var Lieutenant i Vores Dronnings Liv-Regimente, og just opholdte sig i Bremen, og fra første Tiime, at Vi var kommen til Bremen, havde Obligeamment taget Os til Sig, i hans Frue Moders Huus, og der havde fortalt denne, efter Vores Tanke, Os af Kiøbmanden beviiste Grovhed, fik Piben en anden Lyd, da Vi erfarede, at den Maade som han, nemlig i hans Schlaf-Rock iført, havde taget imod Os, var efter Bremisk Art, den største Distinction og Honneur, som han kunde beviise nogen, der giorde ham den Ære at komme til ham, og at denne Sædvane var saa almindelig og af saa stor Betydenhed, at endog høy-Sal. Kong Friderich den fierde, da han eengang passerede Bremen, og traadde af hos en Kiøbmand i Staden, for i hans Huus

at

at indtage Middags-Maaltiid, blev af sin Vert j Schlaf-Rock imodtagen, som den største Ære, han kunde beviise sin høye Giest, da Vi fornam disse Omstændigheder, bleve Vores Sind aldeeles igien satte j Rolighed.

Vi forlode Bremen Dagen efter, som var den 3 Juny, og gik med den agende Post derfra til Minden, et Sted der ligger tie sterke Miile fra Bremen, det er Preußisk og fortificeret; Men som Vi strax maatte gaae viidere fort med Posten, fik Vi ey Leylighed, at besee Kirken, Byen eller Fæstningen, dog saavidt Vi remarquerede ved ind-igiennem, og Udkiørselen, var der ey meget tabt derved, og Fæstnings-Verkerne loed j Vore Øyne af liden Betydenhed. Domkirken er Catholsk, og skal efter Beretning være værd at see.

Da Vi kiørte ud af Byen, bemerkede Vi den skiønne Weser-Broe, som gandske af Quader-Steene er opført, bestaaende af nie Schwibbuer, hvoraf de tvende j Mitten ere af større diameter end de øvrige; Paa den yderste Ende imod Marken, er Broen paa hver Side forsynet med et par smaa Bastioner, som ere muurede, Gelænder-Verket er reent igiennem af Steen, og skal tillige ansees som et Bryst-Værn, som bag ved med en Banqvet er forsynet; imod Strømmen er Broens Pillere, baade med trekantede muurede Contreforts, og med sterke Iis-Bunke af Tømmer-Verk forvarede.

Her-

Herfra kom Vi et par Miile Veis viidere til et Sted som kaldes Rinteln, en Fæstning af liden Betydenhed, hørende under Land-Græven af Hessen-Cassel; Broen, som man passerer over ned til Fæstningen, var paa Baade anlagt, og imellem hver Baad med hænge-Verk forsynet, men der blev, da Vi var der, arbeidet paa en nye Skibsbroe, om den er bleven denne liig, kand jeg ey viide; her forblev Vi om Natten, og gik om anden Dags Morgenen til Pùremunt, et lidet ringe Sted, som ei kand ansees for andet end en Landsbye, og hører Førsten af Waldech til; Ey langt fra Byen seer man en Skandse, som fører Navn af Pùremunder Schantz, hvorudj er et Førstelig Slot, som formedelst Skandsens Enghed er meget knap, saa at man har brugt ald mulig Fliid at menagere terrainet; Skandsen j sig selv er gandske regulair, meere j Parallelogrammisk, end i Qvadrat figur opført, den er ganske af Jord opkast, undtagen at paa den forreste face ved Indgangen er en Muur af Bruch-Steen opført, ungefehr en 3 fod over Vand-Horizonten, men indvendig er Voldens docering, for at vinde Plads, overalt perpendiculairement med Bruch-Stene opsatt; Slottet ligger liige op til den forreste Side af Volden, saa at man passerer under eet baade Fæstnings og Slots Porten; Ellers er overaldt ved Stedet ey noget merkværdigt.; j Graven er paa det ene Hiørne af Skandsen et Tøyhuus opbygget.

Fra

Fra Skandsens Grav gaaer en Canal, som fører hen til den ved Stædet værende berømte Sundhedsbrønd, hvis Vand holdes meget fortreffelig og sundt, og derudover j en overmaade qvantite bliver vidt og bredt j Europa forsendt, og vilde man forsikre Os, at den Person, som havde Vandets forsendning j Forpagtning, gav j aarlig Afgift 24000 Rdlr. til Fyrsten.

Vj holdte os her paa Stedet nogle Dage op, for at oppebie den agende Post, saa Vj imidlertiid havde Leylighed at forlyste os med Promenader hist og her omkring j Egnen, for at opsøge noget, der kunde være værd at legge Merke til; ved saadan Leylighed fandt Vj, ey langt fra Püremunt, ved en liden Lands-Bye en Sav-Mølle som ved Vand blev dreven; Og som Vj tilforn ingen af dette Slags Møller havde seet, var Os denne saa meget meere fremmed og behagelig, saa at Vj i nogle Tiimer opholdte Os derved, for nøye at eftergranske dens Indretning.

Den 8de Juny ved Middags Lauget gik Vj med den ordinaire Post fra Püremundt, og kom over en meget steenig og besværlig Vey, om Aftenen, til en liden Bye kaldet Hœchster, som med en Ring-Muur og Taarn paa gammeldags viis er omgiven; Denne Stad hører under det Fyrstelige Abbedie Corvej, hvilket Slott, Kloster, eller saa kaldede Stift, ligger en halv fierding Veys fra Byen; Samme Bygning, da den langt borte fra faldt Os i Øinene, presenterer

terede sig saa anseelig og Majestetisk, at Vi ey kunde bare Os, saasnart Vi i Byen var stegen af Post-Vognen, strax at giøre en promenade dertil, for at tage det i Oyesiun; men Os overfaldt underveys saa sterk en Regn, og det blev paa eengang saa mørkt, at aldt hvad Vi kunde udrette, var at naae Gaarden, at kaste Vore Oyne i en hast rundt omkring, for ungefehr at bemerke Bygningens Situation, og saa paa staaende fod igien at tage Veyen tilbage til Byen, af Frygt for at Stads Porten imidlertiid maatte blive tilluft, og Vi dersra udeluket; Stedet bestaaer af store og vidtløftige Bygninger, accompagneret med mangfoldige Neben Bygninger; Abbeden som er Rigs-Fyrste residerer her Selv, og skal der være mod 40 Capitulares, alle af fornemme og distinquerede familier, som alle og enhver i sær hos Fyrsten have visse Betieninger; Ved Stedet skal være tvende anseelige haver, den eene til Fyrstens particulaire Forlystelse den anden for Capitulares; Vi vare ey saa hastig kommen tilbage igien til Byen paa Posthuuset, førend Vi igien satte Os paa Vognen, kiørede den ganske Natt igiennem, og kom om Morgenen til en liden Bye, som hører under Hessen Cassel, og kaldes Carlshafen; Samme Stad har tilforn været bekiendt ved det Navn Sibourg, men samme er ganske forandret, og denne nye allerførst anlagt og reguleret af den i Vor Tiid levende hr. Land-Græven Carl af Hessen Cas-

sel

sel, som havde ladet den kalde efter sit eget Navn; Stedet er gandske artig, regulairement anlagt og af een Structure, og vil i Tiden, naar den er kommen til større Fuldkommenhed, og er videre bleven bebygget, blive af en smuk Anseelse; Indbyggerne skal nesten alle bestaae af Franssiske Refugies; Vj skiftede her kuns Postheste og toge strax Veyen dersra til Cassel, hvor Vj ankom om Eftermiddagen, og toge Vores logamente i det største og fornemste Værts-Huus, kaldet Stockholm. Anden Dags Morgen gav Vj en Visite til Hr. Baron, Brigadier og Fyrstelig Ober-Kammerer von Lindaw, som Vj i sær havde adresse til, siden han tilforn havde været j Dansk Tieneste, og havde til egte en Datter af Sal. General Lieutenant Rodsteen, som havde været Commendant j Rensborg, og som havde havt stor Godhed for Os, da vj laae j Garnison i samme Fæstning; Vj berettede ham at have Brev fra Vores Konge til Hans Durchl. Land-Grævern, tillige med nogle dresseins, som Vj havde Befalning at overlevere fra Hans Mayst. j Hans Høy-Fyrstl. Durchl. høye Hænder.

Herr Baron Lindaw addresserede Os til Hr. Ober-Skenk von Meseburch, som den gang giorde Hoff-Marchals Tieneste, og hvis function det var, at introducere Os hos Hans Durchlauchtighed, men Vj fandt ham for denne Sinde ey hiemme.

Om

Om Middagen rencontrerede Vi ved Bordet i Vores logemente en anden Hr. von Mesebuch, som havde været Kammer-Junker hos Vores Sal. Printz Carl, som giorde sig bekiendt med Os, og gav Os paa Vor Kammer om Aftenen en Visite.

Om anden Dags Morgen begyndte Vj Vores promenader j Byen omkring, for at see os om; Befæstningen er efter gammel Spansk Manier, med meget høye Volde, store Orillons og Cazematter hvor neppe een Canon kand have Plads; Altiing er udvendig med Muur reveteret, og volden forsynet med Souterrains; fra Gammel-Byen gaaer mand igiennem en meget mørk krum Port til den saa kaldede Fransøske nye Stad, en Stad, som Land-Græven, gandske nye havde ladet anlegge, og som ber distingveres fra den anden, saa kaldede Gamle nye-Stad; den fransøske nye Stad er efter Navnet nesten beboet af fransösiske Refugies, skiønt adskillige fornemme Folk allerede paa den Tiid, vi vare der, j samme nye-Stad havde bygget, for at profitere af den der regierende frie, friske og angeneme Luft; denne nye Bye er gandske regulier anlagt, med brede lige Gader efter Snor trokne; Huusene alle af Brand-Muur byggede, men ey af lige structure: Esplanaden fra gammel-Byen er imod den nye-Bye en terrasse indretted, reveteret med Qvader-Steene, hvorfra ere anlagde ordentlige Steen-Trapper ned imod Gaderne;

Ter-

Terrassen i sig selv er besatt med Alleer af Linde-Træer, som om Sommer Aftener giør de herligste og yndigste promenader.

Land-Græven havde i denne fransøsiske nye-Stad ladet bygget et smuk og Ziirlig observatorium, men i Vores Tiid bleo det allerede ei meere anvendt til sin destinerede Brug, saasom Hans Durchl, havde skienket det til en viß Frøken, som beborde det, og som ellers mestendeels opholdede Sig paa Slottet. Kirken i Nye Staden har, som nesten alle Reformerede, ey noget synderlig merkværdigt.

Ved Vores Promenader, remarqverede Vi iblant andet, at alle Broer baade i og uden Fæstningen vare med Fern-Skinner benaglede saa vidt som Hiulene af Vognene har deres Fart, hvilket er til stor conservation for Broernes Bredde-beklædning.

Løverdagen efter Vores Ankomst til Cassel, lod Ober-Skenken herr von Mesebuch Os ansiige til Audientz hos hans Durchl. Land-Græven, til anden Dagen efter Høymesse, og samme Dag inviterede Hr. Kammer-Junker von Mesebuch Os til at see det Fyrstelige Modell-Kammer, hvilken offerte Vi og strax toge imod, og forføiede os i Hans compagnie derhen; Det største og prægtigste, som her er at skue, er det herlige Modell af det, saa kaldede Weissenstein, som ligger en god Miil-Veys fra Cassel, hvilket Modell i sig selv er saa stort og vaste, at det sin-

nes

nes, ligesom Modell-Huuset alleene for dets Skyld er bygget, siden nesten Bygningens heele Længde, som ey er liden, deraf indtages, og er det og at formode, at denne kostelige Modell har givet Andledning til Huusets Opbyggelse; foruden dette store findes her endnu en stor deel andre, deels smaae deels større Konstige Modeller af Mechaniske Verker, Byer, Slotter, Huuse, Kirker med viidere, som alle efter Beretning skal være Land-Grævens egen Paafund og inventioner; Men som Tiiden for denne første Gang var Os alt for knap til at kunde besee og examinere alting med Agtsomhed, saae Vi det kun obiter an, forbeholdende Os at anvende ved Leylighed ald fornøden Tiid og Umage paa disse konstige Tings nøye Betragtning.

Imod Middag gav Hr. Ober-Kammerer Taon von Lindaw Os Contra Visite, og spiisede med Os om Middagen i Vores Qvarteer; Efter Maaltidet proponerede Han at føre Os til det Fyrstl. Kunst-Kammer, hvorhen Vj fuldte Ham j Compagnie af hr. Kammer-Junker Mesebuch. Vj blev først indledet i et Gemack, som med mange rare og fortreflige Malerier var garneret, hvor og Land-Grævens Samling af Medailler befandtes, og hvor Vj iblandt andre Curieusiteter, saae et Modell af den Weissensteiner-Pyramide med Hercules oven paa, af Elfenbeen og Skilpadde meget net arbeydet; Dersra kom Vj til det saa kaldede Uhr-Kammer, hvor

Vj

Vi med Fornøyelse betragtede en stor Samling af allehaande konstige inventioner af Uhrer; dernest til det Mathematiske Kammer, opfyldt med en stor Mengde af alle Slags Mathematiske Instrumenter og deslige; viidere til det optiske Kammer, hvor der forefandtes en Overflødighed af allehaande skiønne optiske Sager, som iblandt andet, Barometra, Thermometra, Brende-Glass og deslige, og iblandt disse sidste eet meget stort, som efter Beretning i et Øyeblik kunde smelte en Kaarde-Klinge; dernest bleve Vi førte til Musiqve-Kammeret, som med en Mængde af allehaande Musicaliske Instrumenter var opfyldt; herfra steeg Vi op til en anden Etage, hvor Anatomie-Kammeret Os blev foreviiset; sammesteds vare adskillige udstoppede Dyr, som Løver, Leoparter og deslige at see, saa og endeel Miß-Geburter i Spiritu conserverede, blandt andre af disse, et Barn med tvende Ansigter paa Hovedet; her fandtes og en stor Overflødighed af allehaande insecter, som i deres naturlige Farver meget vel vare conserverede, og i et Skab i Skuffer ordentlig henlagde og forvarede: i en Etage endnu høyere op, blev Os et Eremitage-Bord paa fiire til fem Personer foreviiset, hvilket ved hielp af en Puster eller Blæse-Bælg gik op og ned, saa at derved var bragt det samme til Veye, som paa andre Steder ved konstige Maskiner i denne Anledning er udført.

Om Søndagen efter Høy=Messe indfandt Vj Os paa Slottet, hvor Ober=hoff=Marechallen Baron von Rettler addresserede Sig til Os, for at blive underretted om Vores an= og med=bringende, og da Vi havde informeret ham om, hvad Vj vare chargeret med fra hans Mayestet, Vores allernaadigste Konge, begierede Hr. Ober=hoff=Marechallen at Vj vilde levere ham det medhavende Brev fra hans Mayestet, paa det han kunde læse det for hans Durchl: Land=Greven, og hans Durchl: saaledes kunde faae en jdee om Tingen, førend han kom ud til Audientz; Vj overleverede derpaa Brevet, som Ober hoff=Marechallen strax bragte jnd til Land=Græven, hvorefter hans Durchl: kort efter lod Sig see: Vi bleve Ham strax af Ober=Hoff=Marechallen presenterede, da Vj overleverede de Tegninger af Fredensborg til Ham, hvorom jeg tilforn har talet.

Vi havde hƿylig Aarsage at beklage, at denne store Fyrste, som var en særdeles Elskere af Matematiqven og j sær af Bygnings=Væsenet, og derudover satte besynderlig Priis paa dem, som besade noget af disse Videnskaber, just paa de Tiider af Alderdom var saa skrøbelig, og nesten u en reflection, at Han snart ey vidste, hvad Han spurdte om, eller hvad der blev ham svared; Hans Hørelse og Hans Mæle var ham besværlig, og Jhukommelsen nesten borte, saa at han ved denne Audientz

spurdte

spurde Os tre til fire Gange, om den af Os Ham overleverede present var fra Kongen af Dannemark, eller Kongen af Sverrige, u-agtet Han nogle Minuter tilforne havde ladet Sig forelæse Vores Konges Missive: Ober-Hoff-Marechallen, som hialp Land-Græven at rulle charterne op, og at holde dem for at besee dem, var en Mand paa 74 Aar, og saaledes eet Aar yngere end Land-Græven, saa disse tu Herrer havde megen Umage ved begge at holde et Charte, medens Land-Græven saae derpaa; Audiencen havde endog blevet kortere og mavrere end den var, dersom ey just Prints Wilhelm, nu værende Stat-holder i Hessien, derved havde været tilstede, og ført Ordet for hans gamle Hr Fader, giort paa hans Vegne Complimenter til ha s Mayest., og derhos forsikred Os i sær om Hans Durchl. Land-Grævens Gunst og Bevaagenhed.

Efter Audiencen blev Tegningerne bragte ind i Land-Grævens Cabinet, hvorpaa alle Menniskes forføyede sig ud af Audientz-Gemacket hen til Taffel-Gemacket; Herren fulgte efter, men det varede fuldkommen et Qvarteer, inden han kunde vinde igiennem tree til fire Gemacker, fra Audientz-Salen til Taffel Gemacket; paa Hans høyre Side gick en Kammer-Junker, til hvilken han undertiden støttede Sig, for ham gick Ober-Skenk-Mesebuch, bærende Marechals-Staven; Saa snart Land-Græven var kommen i Taffel-Gemacket,

 blev

blev ham, ligesom det er Brug ved Vores Hoff, præsentered Flippen af en Serviette, som var giort fugtig, hvormed han tørrede Fingrene, hvorpaa af en Page blev læset til Bords, og satte Sig derefter Hans Durchl. ved Taffelet.

Taffelet varede j de Tiider gemeenlig meget længe, og var for de indbudne meget kiedsommelig, saasom den gamle Herre jmellem hver Mundsfuld Mad, som han nød, faldt i Slummer, og sov et Qvarteers Tiid eller halvanden, vognede saa op igien, og tog noget til Sig, indtil Han igien faldt j Søvn; Saa længe han slumrede, var alting ved Taffelet stille, saa at ingen rørede sig, mindre talede.

Samme Søndag bleve Vj til en Concert paa Slotted invitered, som Aftenen imod Syv Slet skulde tage sin Begyndelse.

Efter Taffelet førede hr. Baron von Lindaw Os, j compagnie med hr. Kammer-Junker Mesebuch til den Fürstl: Have, eller saa kaldede Aue, hvor det første, som frapperede vore Øyne, var det prægtige Orangerie-Huus; samme har j Mitten en stor otte-kanted Pavillon, tu Etager høy, hvis store og anseelige hoved-Port eller Indgang med et ziirlig portal, bestaaende af Joniske Vand-Pillere er prydet; paa hver af Bygningens yderste Ender, sees en fiire-kanted Pavillon, hver af tre Etager, hvorpaa ligeledes Joniske Vand-Pillere ere

an-

anbragte; de tvende Stycker af Bygningen imellem Pavillonerne som vender imod Slottet, er hver i Mitten forsynet med en Dør, og har paa hver Side af Døren fem Billednicher, hvorudi smukke Billeder ere placerede, over hver Niche er et lidet rundt Vindue, som giver Lysning til en lang Corridor, som er bag ved orangeriet, og hvorfra bliver indbødet j Ovnene, som staaer i Orangerie-Galleriet; Pillerne, som sees paa disse tu Linier har ungefehr 5 tomme Forspring, og formerer lutter Arcader, som indslutter imellem Sig de foromtalte Billednicher; imellem Buerne af disse Arcader seer man de gamle Keyseres buster en medaillons, j runde Rammer jndfattede, alle j liden Forhøyning udhuggede; Tagene, saavel over Pavillonerne, som over den heele øvrige Bygning ere en terrasse, deckede med Kaaber, og omringede med Steen-balustrader, hvis postementer tildeels med Statuer ere besatte, men nogle ere uden Statuer, siden Skorsteens-Rørene fra Orangeriet gaaer der jgiennem.

Den anden Façade af Orangerie-huuset giør og en ypperlig Parade, den er den første j de fornemste Stycker lijg, alleeneste at i steden for de paa den første værende billed-nicher, paa denne, ordentlige Vinduer ere anbragte; Saa har og hver Linie af Bygningen paa denne Side j Mitten et Forspring af et stor ziirlig Portal, bestaaende af fire Joniske Vand-Pil

lere,

lere, som bærer en rund Frontispice, som i sin Tympan med Billedhuggerie er prydet, og oven og paa Siderne med Billeder og Statuer er orneret; j Mitten af denne portal er en stor Indgangs Dør oven til med Festons og Guirlandes udstafferet. Den store middelste Pavillon har fire store Aabninger, een nemlig til hver Side af Haven, og een paa hver Side som communicerer med de tu lange Bygninger, som egentlig indslutte Orangeriet; men disse tu sidste ere halvparten blinde, og formerer jndvendig imod Orangerie-Gallerierne kuns en ordentlig Dør, som just treffer j Mitten paa den korte Ende, og har paa den anden Ende, lige over for en ligedan Dør imod Ende Pavillonen, som dermed corresponderer; paa hver Side af disse tvende Dørra er en Billed-Niche med sit Billede, og ellers indvendig i Galleriet distribuerede Corinthiske Vand-Pillere med forgyldte Skafter og Capitaler; Paa den lange Side af hver Gallerie lige over for Vinduerne ere 13 Nicher jndrettede, i den mittelste og j de tvende paa Enderne ere Grotter indrettede, sammensatte af adskillige Muscheler og deslige Grotten Verk, som gior en herlig parade; j de øvrige faaer vexelviis et Billede, og en Ovn, saa at j hver Gallerie paa denne lange Veg findes sex Statuer og fire Ovne; Ovnene ere af Leer brendte, glasserede og med mangfoldige Ziirater prydede, saa de har Anseelse af, snarere til Ziirat,

end

end til Nytte eller af Nød der at være henfatte; Loftet er en voute og overalt skiult med et prægtig Malerie, saa man med Sandhed kand sige, at denne Bygning, baade ind og udvendig er kongelig og Mayestetisk.

Orangerie Træerne i sig selv vare meget skiønne, og af u-sædvanlig tycke Stammer, som endog i alle Maader overgick de herlige orangerie-Træer i Rosenborg Have i Kiøbenhavn, som ellers ey ere at foragte.

Ey langt fra forberørte Orangerie-Huus blev bygget en stor magnifique Pavillon, som til det Fürstl. Bad blev jndretted; jnden udi var alting færdig, og saaes intet uden fortreffelig Marmor over alt paa det skiønneste poleret; ligesaa og endeel prægtige og superbe Statuer af hvid Italiensk Marmor sammesteds vare at stue.

Den Fyrstl. Have selv er meget yndig og angenem, forsynet med herlige Alleer og med skiønne Hecker af Ypern, et Slags Træer som voxer meget hastig og giver god Skygge; hos Os er eendeel deraf, i sær har i forrige Tiider deraf været og endnu er en temmelig Mengde i Sorøe Skove, og bliver deraf ellers fortreffelig Snedker-Arbeyde i Besynderlighed af Rødderne forferdiget, som i Henseende til Flammer og allehaande Skatteringer langt overgaaer Nødde-Træe.

I Haven blev Os iblandt andet som en rareté foreviiset et meget stor og anseelig Laur-

bær-

bær-Træe, som stod i frie Jord og Lust, det var saa stort som et maadeligt Linde-Træe, og havde en u-sædvanlig tyck Stamme.

I vor Tiid blev det store Bassin i Haven indretted og udgravet, ved hvilken Leylighed Vi observerede en Art af Sturtz-Karrer, hvoraf man ved dette Arbeyde betienede sig, som blev trocken af en Hest, og havde tre Hiul, tu bag, og et foran i Mitten paa Axelen.

Siden begav Vi Os til Menageriet, hvor Vi saae en Løve, et par Løvinder, Leopardere, vilde og Desmer-Katte, og allehaande rare Fugle, iblandt andre en meget deylig Struts, hvilken, naar han streckede sin Hals i Veyret, til visse var 8 til 9 fod høy.

Dernest besaae Vi Fasaneriet, hvor Vi foresandt en stor Mengde af allehaande baade hviide og brune Fasaner; Paa Slottet blev Os blandt andet foreviist et stort Malerie, af en berømt Mester forfærdiget, hvorpaa vare forestillede alle de Dyr og Creaturer, som man en Tiid lang havde fødet i det Fürstl. Menagerie; et Stycke, som i visse Maader, og i Henseende til Creaturernes livagtige Afbildning fortrefelig var udført.

Da Vi nu havde mættet Vore Øyne og curieusité med alle disse fornøyelige Tings Betragtning, og Hr. Baron von Lindaw og Vi ville kiøre til Slottet, til den foromtalte Concert, bleve Vi advarede, at samme var contramanderet, saasom Hans Durchl. ey befandt sig

vel

vel, og var Kl. 6 gaaet til Sengs, derpaa førte Hr. von Lindaw Os j et fornemme Værts-Huus j den fransøfiske nye-Stad, hvor han regalerede Os med en Souper; der fik Vi om Aftenen at spørge, at Land-Græven var Kl. 10 igien staaet op, og begivet Sig hen til en Dame, som j de Tiider nød hans Affection.

Den 14 Juny kiørte Vi ud for at see de berømte og kostbare Verk af Weissenstein, ellers, efter Landgrævens høye Navn Carls-stein kaldet, hvorom jeg tilforn har talt, at have seet Modellen j Modell-Kammeret j Cassel; Der var allereede af en viß General Haltenbach, som formodentlig har havt inspection derover, foranstaltet, at alle Kunst-Vandene ved Vores Ankomst skulde springe for Os, som og skeede, og med stor Fornøyelse af Os blev taget j Øyesiun, allerheldst disse vare de første Spring-Vande af Betydenhed, som Vi havde seet. Dette prægtige Verk er situeret, som før er meldet en sterk Miil fra Cassel, men har ey naaet den Fuldkommenhed, som deisfinet har været efter den forberørte Modell; thi det som deraf er bleven j Stand bragt, giør neppe en fierde Deel ud af det heele Verk, saaledes som det skulde have været, og har desseinet, som af Modellen kand sees, været saa vaste, at det skulde have strecket Sig lige til Cassels-Bye, og saaledes have udgiort en tydsk Miil i distance; men deels de utroelige Bekostninger, som til

dette

dette immense Verk udfordres, deels og maaskee Land-Grævens Alderdom og dermed følgende Svagheder, forvoldte at det blev i Sticken, og kom ey viidere end det er; hvilket skal have foranlediget en viß fremmed Minister ved det Casselske-Hoff, i henseende til dette Verk, at udlade Sig med disse Ord, at Hans Durchl. Land-Græven havde frem for andre store Herrer dette, som noget particuliert, at ligesom andre store Herrer begynder med lidet, og ender det sædvanlig med stort (som og virkelig er vidst; og man har u-tallige exempler paa) saa begyndede derimod Land-Græven stort, og endede med Lidet. Hvad som ellers kand og formodentlig have giort den Høy-Sal. Land-Græve kied af dette Verks viidere Udførelse, er naturligviis den Vanlycke som yttrede sig, at Steenene hvoraf den store Pavillon eller Grotte var bygget, og som skal være brecket af samme Klippe, paa hvis øverste Spids denne Bygning er situeret, befandtes ey at være af den Bonité, at de kunde resistere i Luften, men daglig mere og mere af Slud, Regn og Luft forgik, saa at det siuntes at true med en inevitable Undergang, inden det blev fuldført. Bygmesteren, som var antaget til dette store Verks execution, og som var en Italiener, fik Skyld for denne Forseelse, endskiøndt mig siunes at han nogenlunde kunde være at undskylde, da han som en fremmed naturlig Viis icke kiendte Landets producters Egenskaber, og at

det

det billig havde tilkommet de kyndige i Landet at advare ham om Steenenes slette qvalité, som noget han ey kunde viide, og mindre formodentlig faae Tiid til at giøre experiment paa, da dertil hører lang Erfarenhed, som Land-Grævens U-taalmodighed at see Verket begyndt og prosequeret vel ey har kundet tillade at søge: imidlertid seer man, at han har havt menagen i Arbeydet til Øyemerke, da han har villet anvende Steenene af den samme Klippe, hvorpaa skulde bygges, for at spare en u-troelig Bekostning, som deres transport ellers vilde have kostet, om de paa andre Steder skulde have været brudt; Over alt skal denne Vanlycke, men i sær et Svar, som man fortæller, at Hans Mayest. Kongen af Sverrige skal have givet Hans Herr Fader Land-Græven, da hans Durchl. med Kongen var faret ud for at viise Hans Mayest. denne Bygnings Pragt, og havde spurdt hans Mayest., hvorledes det behagede Ham, men faaet den repliqve, at det alt var got, og fattedes alleniste, at Bygmesteren skulde henge paa den øverste Spitz, have foranlediget den Italienske Bygmester til at smøre Støvlene, og hemmelig at retirere sig fra Cassel, hvor han dog skal have for det første efterladt sig Kone og Børn, men som Landgræven u-behindret lod følge efter, og endog efter Beretning lod Bygmesteren regalere med en present: Jeg har siden seet denne samme Bygmester i Rom, hvor han

levede

levede som en stor Herre, og kiørede med eqvipage og Sex Heste, som er et Kiendetegn paa, at han har lagt sig vel til beste ved den Hessiske Bygning, en Lycke, som gemeenlig de fremmede Bygmestere nyder, der ere skaarne for Tunge-Baand, og kan prale af deres høye Videnskaber og store Viisdoms Fortreffelighed, i steden for at en ærlig Patriot som er redelig i sit Embede, uden Pralerie og uden Egennytte, oftest maae arbeide Sig til en Prackere, neppe har det tørre Brød, mindre kand vente nogen særdeles presens, som allene giemmes til fremmede Land-Løbere.

Men for at komme til Sagen i Sig selv, saa er den store Pavillon eller Grotte, som giør Begyndelsen af Verket, anlagt og opført paa en meget høy Klippe, som skal være den høieste i heele Hessen-Land, hvorudover Verket og paa alle Steder, hvor man farer i heele Hessen; over alle Klipper og Bierge lader sig tilsiune; Pavillonens underste Deel er rustiqve, den øverste Etage af glat behugne Steen, paa deres øverste Deel hviiler en høy Pyramide, og oven paa Pyramiden har den bekiendte store Hercules sin Plads, hvilende paa hans Kølle.

Denne Herkules er af sterk dreven Kaabber, er 28 Rheinlandske Fod høy, og veyer efter Beretning allene i Kaabberet 75 Centner, og dersuden i Jern-Verk 140 Centner; Vi stigede op, saa høyt, som Vi kunde komme, saa at Vi

endog

endog kom ind i Herculis Kølle, som er saa Rummelig, at sex Personer med Magelighed kand faa Plads derinde.

Det øvrige Verk bestaaer fornemmelig i Vand-spring og i Cascader, som ere anlagde imellem Trapperne, der fører op til Klippens Horizont, og som giver herlig og overflødig Vand, og er Straalen af det saa kaldede Kiempe-Hoved, som i et af Bassinerne forefindes, 43 Fod høy, og tyk á proportion; Heele Verkets høyde, kan man dømme derfra, at fra den underste Horizont, indtil op i den omtalte Herculis Kølle er 842 Trin at stige, som udgiør naar jeg kun vil regne 6 tom. paa et trin, over 420 fod i Høyden; Uagtet nu, som sagt er, det heele Verk ey er kommen til Fuldkommenhed, saa kand dog det, som virkelig er udført, med Billighed bære Navn af et superbe og uforlignelig Monument, skiønt jeg maae tilstaae, at, da det ey er kommen til sin fulde perfection, og det øvrige, hvormed det skulde have været accompagneret, er geraadet i Sticken, og blevet borte, det da efter min Meening, i den Stand det er, er til liden eller ingen Nytte; thi efter dessein et havde endnu skulde været bygget et fuldkomment Slott, med alle dertil henhørende Beqvemmeligheder, tillige med Lyst-Have, Fontainer, Bassins, Orangerie, Menagerie med viidere som til deslige Ting i Ornamenter udfordres; hvilket alt, naar det var

kommet

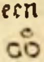
kommet i Stand, havde først givet det som nu staaer, sin rette og intenderende Anseelse.

Da Vi havde forlystet Os med dette herlige Verks Beskuelse, begav Vi Os samme Formiddag igien tilbage til Cassel, hvor Vi endnu saa betids ankom, at Vi om Middagen giorde Vores sædvanlige Cour til Hove, og erindrer jeg mig, at da Vi just havde i Tanker den dags Eftermiddag at besee nogle Merkværdige Ting i Staden, og derfore forføiede Os fra Slottet strax efter at Land=Græven havde givet Audience, for at evitere at Vi ey skulde blive inviteret til Taffelet, og derudover forsomme de Observationer, som Vi havde forefatt Os at tage, Os da Vi vare kommen til Vores Logemente, førend Vi endnu havde satt Os til Bords, blev tilskicket en Fürstelig Laqvai fra Slottet, med Compliment fra Hr. Baron von Lindav, at hans Durchl. Land=Græven havde seet Sig om efter Os, og da hans Durchl. havde havde hørt at Vi var draget saa tilig bort fra Slottet, var han kommen i den Tanke, at Vi dertil maaskee af en eller anden Misfornøielse vare blevne foranledigede, hvilket efter Complimentens Lydelse, skulde være hans høi=Fürstl. Durchl. meget ukiert, og ifald det var Os ei imod, vilde Hr. Baron von Lindaw komme til Os, og spise med Os til Middag i Vores Logemente, for at holde Os med Selskab; til dette Ærinde at udføre blev efter Befaling en Fürstl.

Laqva'

Laqvai beordret, som var en Dansk, og havde expresse ordre at fremføre hans Ærende paa Dansk Sprog, for at surprenere Os, hvilket og virkelig skeede, da Vi i saa lang Tiid ey havde hørt tale et dansk Ord, og just paa det Sted ey ventede at høre det; Vi gav saadan Svar paa denne gracieuse Compliment, som dens besynderlige Attention for Os, billig og i yderste Grad fortiente; hvorpaa og Herr Ober-Kammerer Baron von Lindaw strax indsandt Sig hos Os, og giorde Os den Ære at spiise med Os om Middagen.

Om efter-Middagen besaae Vi den store Kirke, hvor de Land-Grævelige Begravelser befindes, men fandt derudi ey noget synderligt, der kunde lenge opholde Vores Nysgierrighed.

Vi begav Os derfra til Tøy-Huuset, hvor Vi ey heller fandt noget synderligt merkværdigt; iblandt andet blev Os sammesteds foreviiset nogle Canoner af u-sædvanlig Indretning, hvorved det gesvinde Skytt havde været Øyemaalet, nogle nemlig, hvor tvende Canoner samlet laae paa eet Lavet, een ved den anden, andre hvor paa eet Lavet laae tu Canoner sammen som de forrige, og atter een oven paa igien ungefehr paa denne Maade , hvilke alle paa eengang bleve afbrendte, og maatte giøre en fortreffelig Virkning og Tieneste, om Inventionens Indretning ellers havde sine tilbørlige qvaliteter; men Vi ansaae dem som piecer, der mindre til Brug

og Nytte, end til Kiendetegn paa Paafinderens speculeuse Hierne der vare hensatte: her var og et af Blyestøbt Model tilsiune, indretted til at skyde Lenke=Kugler med, flad og næsten oval som ungefehr denne Figur viiser ○; men man tilstod selv, at Virkningen icke havde været overeensstemmende med Paafinderens Intention: Ellers blev Os beretted, at Manden, som havde inventeret og støbt de bedste herværende Canoner, havde været meget habile j denne Konst, hans Navn, Køhler, fandtes og paa en stor Deel deraf, men jeg veed ey af hvad Aarsage han paa det sidste, ey for lang Tiid siden, af desperation, havde druknet sig selv: der skal og i vores Tiid endnu have været af hans Sønner etableret j Staden, som j samme metier skal have været meget habile og berømte. —

Det Fürstl. Land=Grævl=Residentz Slott j Cassel er en gammel Gothisk Bygning, hvor Vi hverken inden eller uden til, fandt noget Considerablet, og er det at forundre, at denne j Vor Tiid levende Herre, der var saa stor og særdeeles Elskere af Bygnings=Væsenet, ey snarere har tenkt paa, at la e for Sig og Sine høy=Fürstl. descendenter opføre en med denne glorieuse Stammes høye Anseelse convenable Residence, end paa saa mange andre Indretninger, der har kostet Ham og Landet u=troelige Summer. Dog er det efter ald Riimelighed troeligt, at den høy=Sal. Herre, ved det foromtalte store Verkes Indretning

retning af Carls-steen, har havt i Sinde, at etablere den ordentlige Furstl. Residents paa det Slot, som derved har skuldet været opbygget, siden det efter Modellet, og alle derom lyndi ens Eigende, skulde med sine Bygninger, Haver og andre Indretninger have strekket sig lige ind til Cassel, og saaledes med Residents-Staden være saa got, som i et bivvet forenet.

Endelig foretog Vi Os, at debarassere Os paa et par Dages Tiid fra Hoffet, og fra alle fremmede Visiter og contra Visiter, for med Alvorlighed at betragte alle Modeller i det for omtalte kostelige Modell-Kammer. Vi begav Os derhen om Morgenen, og lod Os derinde indslutte indtil Middags Tiid, da Vi kun paa saa lang Tiid forlod det, som Vi havde nødig at spiise, og efter Maaltid strax forføyede Os derhen igien, og holdte saaledes ved indtil Vi nøye havde observeret alt, hvad Os syntes værd at lægge Merke til.

Først saa vi et Slot, af en ganske besynderlig og smuk Disposition. — Modellen der til skal være en Afbildning af et Hessisk Lyst-Slot, kaldet Middelhoff, der skal være situered en til halvtredie Miil fra Cassel; i Mitten er en Pavillon en Dome accompagneret med 4 Fløie; paa ermeldte Domes Diagonal-Linier ere fire Pavillons placerede, hvilke til Fløiene sammenføies formedelst otte efter Cirkul-Slag tracerede Corridors; næst efter den mittelste Pavillon, der,

 som

som sagt er termineret en Dome ere de fire Bygninger som gaaer uden om, kronede med sædvanlige Tage, som halv Mansardisk men ovenpaa platte, og med Gallerier omkring forsynede, ellers med triangulaire Frontons paa de lange Sider strede; alle øvrige Bygninger, saavel de fire Fløie, som de otte Corridors ere med platte Tage en Terrasse, og med Gallerier omgivne; samtlige Bygninger ere af trende Stokværker skiønt af ulige Høide og Corridorene ere med lutter aabne Arkader i begge Etager indrettede, som alt tilsammen formerer en meget sirlig Disposition, der tilveiebringer fire prægtige og imod hinanden ganske egale udvendige Facader; midt for hver af disse, er et stort Vand-Bassin anlagt i en smuk Figur, og midt for hver af de fire Hiørnebygninger ere Blomsterstykker eller Parterres distribuerede; saavidt var af denne Model at observere.

Siden sees Modellen af en Maskine, eller et Trykværk, hvor det store Hiul, der drives ved en Strøm, formedelst sine sædvanlige Marivells eller Krum-Axer driver otte Pomper, der udgyder Vandet i Render, hvorfra det siden ledes i et Reservoir. — Dette Verks hele Disposition har jeg her præcise saaledes aftegnet *), som jeg finder det i min Journal, skiønt det synes

*) Dette tilføies for de Læseres Skyld, som maatte finde Fornøielse i at betiene sig af Tegningerne.

nes, at Pomperne med langt mere Rimelighed burde placeres udenfor Gerüstet, deels for at give Strømmen, der skulde drive Hiulet, ubehindret Fart og Flod, deels og fordi Pomperne ved saadan en Forandring komme ligere i Linie med Hiulets Krum-Axer, og følgelig vilde i Verkets Gang være lang mindre Friction underkastet, end den ved denne Indretning er; men det kan være ligemeget, maaskee har jeg og selv ved Aftegningen i en Hast forseet mig, og kand det være nok for en Liebhabere og Kiendere, at see Inventionen; thi naar nogen vilde benytte sig deraf, er det let efter Situationen at forandre og forbedre Situationen, inventis facere et addere.

Dernæst saae vi Modellen af en Bygning som ved den, dengang nyeligen opfundne Sundheds Brynd ved Geismar, ei langt fra Cassel beliggende, havde skuldet være opbygget, men saavidt jeg veed ej kom til nogen Effect. I mitten er en tolvkantet Pavillon, hvorudi formodentlig det egentlige Bad skulde indrettes, hvilken har til sex smaae Gaarder en Portal eller Udgang, som en stor Port, og over hver Port er et stort Vindue, og altsaa sex rundt omkring Pavillonen, der giver Liusning i Badet. Saaledes gaaer det egentlige Bad tvende Stok-Verker igiennem, som er ligesaahøie som sex smale Bygninger, der alle i deres Disposition ere trokne efter Pavillonens Centrum, og er beliggende

 imel-

imellem Portene; disse sex smale Bygninger ere alle, som sagt tu Etager Høie med platte Tage og Ballustrader deromkring indrettede; fra hver af disse Bygningers Tag kommer man formedelst en lille Trappe op i den mittelste Pavillons saakaldede tredie Etage, der saaledes er forsynet med sex store Aabninger, tiennendes til Indgang fra de sex smale Bygningers flade Tage, og imellem hver Bygning atter en stor Aabning, som Vindue til Gemakkets Lysning. Ellers er denne Pavillons saakaldede tredie Etage termineret med en rund Dome, der øverst er prydet med en sædvanlig Lanterne; den yderste runde Cirkul-Bygning er af samme Høide, som de sex Fløie, og ligeledes som de med flade Tage og Balustrader rundt omkring garneret; de bestaaer ind- og udvendig af lutter Arcader, baade i nederste og i andet Stokværk, saa at denne Bygning synes alleneste til publiqve promenader i begge Etager, at være indrettet. imellem hver af Bygningerne ere fem saadanne Arcader, og udvendige i Midten af hver, saa og midt for enhver af Bygningerne er desuden en stor Portal eller Aabning. Ved disse sex Portaler, har Bygningen en liden Resalite eller Forspring, hvilke i anden Etage med en sædvanlig triangulaire frontispice er kronet; imellem hver Arcade i anden Stokværk er et balustrade eller gardefou, ellers er det underste Stokværk reent igiennem a la rustique, med sædvanlige refends indrettet. Fra begge Sider af

dens

denne store Omkreds udgaae tvende store Fløie, med tvende Pavillons paa Enderne, hvilke ere til Gemakker for det førstlige Herskab eller maaskee andre som bruge Brynden indrettet. Fløyerne ere ligesom de beskrevne Bygninger af tvende Etager, af lige Høide, og med platte Tage med Balustrader, indlukket forsynet, men Pavillonerne paa Enden ere af alle tre Stokværker, har et dobbelt Tag a la Mansarde og ellers facaden j anden og tredie Etage Ziret med Joniske Vand-Pillere, der i mitten bærer en triangularisk Frontispice. —

Paa det fulgte et Model der forestiller en Rambuck, hvis Dyd bestaaer derudi, at man ved dens Indretning, med større Hurtighed og Geswindighed og med mindre Antal af Folk, end ved de sædvanlige Rambucke kan forcere Pælene *) i Jorden; hvorvit denne Invention j Natura kand holde Stik og staae Prøve, kommer derpaa an, dog kunde maaskee Inventionen med nogen Forandring bringes til at giøre den desiderende Effect.

Vi saae ogsaa et Mølleverk med sex Gange, hvilken Indretning jeg tilstaaer, at jeg ey ret kan mindes, enten jeg her paa Model-Cammeret har seet den j Modell, eller om jeg virkelig in natura har observert den j Staden Cassel, det sidste kommer mig fore, at være det vigtigste og

*) Den detaillerede Beskrivelse er her udeladt.

og meener jeg at Indretningen virkelig er i Cassel executeret; hvorom alleting er, saa bestaaer curiositeten alleneste i den foresundne invention at hæve eller sænke Vandhiulene efter høit eller lavt Vande: thi den øvrige Disposition af Mølle-Værket selv er gandske ordinaire og sædvanlig, saa jeg ei har funden fornøden at forestille den i Tegning. *)

Bemærkninger

over de residerende Landsby-Kapellanier **).

Uagtet en Indretning ikke svarer til sin Hensigt, ikke virker og frembringer det, den efter Hyemedet

*) den detaillerede Beskrivelse, som følger herpaa udelades ligeledes, da den ikke paa nogen Maade kan forstaaes uden den dertil hørende Tegning.

**) I September Heftet af dette Maanedskrift 1795 findes i samme Anledning en Afhandling under Tiel: Anmærkninger angaaende den nye residerende Kapellanier paa Landet, saa-

medet dermed skulde virke og frembringe, kan man dog ikke altid derfor paastaae, at den er aldeles unyttig. Undertiden kan en Indretning, skiønt den ikke opfylder den Hensigt, hvorfor den umiddelbar blev til, dog ligevel stifte meget Godt. Men naar en Indretning ikke allene ikke svarer til sin Hensigt, fordi den enten virker for meget, eller for lidet, eller slet intet, af det den skulde virke, men endogjaa arbeider tvertimod alle dermed hensigtede Virkninger, da bør den betragtes som skadelig, og hvis den ikke paa eengang kan ophæves, da efterhaanden, og tilsidst aldeles afskaffes.

Dette troer jeg er Tilfældet med de residerende Landsbye-Kapellanier; og skulde denne min Formodning være rigtig — hvorom Kyndigere dømme — da kunde det maaskee nu være den beleilige Tid at afskaffe dem, som unyttige, skadelige og saavel for Staten, som dem, der beklæde disse Embeder, byrdefulde. Dog maa det, jeg herom vil sige, indskrænkes til Dannemark, og til Landsbykaldene.

saavidt disses Stiftelse og Indretninger skulde tjene, ikke til enkelte Personers men til Statens Øyemeds og Nyttes Opnaaelse, der ogsaa fuldkommen fortjener at tages til Eftertanke; den kan og faaes særskildt aftrykt for 10 ß.

Udgiveren.

dene alene. Norge kiender jeg alt for lidet til i denne Henseende. Kirkernes Mængde og lange Frastand i et og andet Sognekald kan vel der undertiden giøre det nødvendigt at der forbliver en residerende Kapellan, især dersom han enten allerede har eller kunde faae sin Boepæl i de Sognekaldet tilhørende men længst fra det fiernede Sogner, og det tillige blev ham overdraget i visse af de ham nærmest liggende Kirker at forrette alle de Sognepræsten alene paaliggende Embedsforretninger, imod at han ogsaa derfor nød de for slige Forretninger sædvanlige Aksidenser, thi da spareds Sognefolkene en 2, 3, a 4 Mile for hos Sognepræsten at bestille Barnedaab, Brudevielse o. a. m. —

Dog var det altid bedre at saadanne Kald som kunde holde tvende Lærere, bleve adskildte i tvende af hinanden ganske uafhængige Kald. Dette vilde vorde Sognets Beboere til Gavn paa mange Maader; og blev end Sognekaldets Indkomster mindre, saa blev Kappellaniet dog saaledes, at een Familie kunde deraf leve bedre end nu. Og skulde det ikke ogsaa være til Gavn for Staten? Kunde de nu værende residerende Kapellaniers Indkomster ikke anvendes paa en bedre og nyttigere Maade? skulle de ikke kunne afgive en ikke ganske ubetydelig Fond til en Skolekasse, om just ikke for ethvert Herred, saa dog for ethvert Stift; eller, hvilket maaskee var bedre, kunne de det residerende Kapellanie tillagte

Ind-

Indkomster ikke bestemmes allene til de Skolers Forbedring, der ligge i Sognet? Duelige Skolelærere kunne lønnes bedre; gode Bøger, Skrivematerialier, Landkarter, og andre i Skolerne nyttige Ting kunne derfor anskaffes. Almuens Børn, som uagtet alle Regieringens gode Foranstaltninger til Skolevæsenets Forbedring hendrive sin Tid i Lediggang, og opvoxe endnu mange Steder i den største og n... ...en ganske utrolige Uvidenhed og alle de deraf flydende Laster, kunne da dannes til gode, retskafne, arbeidsomme, om sine Pligter og Rettigheder underviste, Kongen og Fædrenelandet tro og hengivne Mennesker. Meget har Regieringen giort for Skolevæsenet, men paa eengang kunde den ikke giøre alt, Noget staaer endnu tilbage. Grunden til Oplysning er lagt, den gaaer hældig frem, og skulde endnu gaae heldigere, dersom Regieringens Villie allevegne blev udført med den Nøiagtighed, og uegennyttige Gavnelyst, som den venter og Menneskevennen maatte ønske.

Saavidt Regieringens Øine naae, saavidt som duelige, og oplyste og retskafne Mænd føre Opsigten derover; saavidt hersker der nu for det meste Lys og Liv i Skolerne. Men hist og her i Krogene, hvor Oplysningens Lyn endnu ikke har giennembrudt det tykke Mørke, der ruger over Skolehorizonten; hvor uduelige og uvidende Præster og Lærere føre Opsynet derover; hvor der i Skolerne ikke findes andre Bøger,

ger, end Luthers Katekismus, Læsebogen og undertiden en halv forraadnet Bibel, og en Skolelærer, som ikke veed mere end hvad deri bogstaveligen staaer; hvor de, som have Hierte og Forstand til at fremme sand Oplysning, enten ikke tør vove noget derfor, eller ikke kunne sætte sine Forslag igiennem; hvor gammel Slendrian og hævdet Vane, Egensindighed og Magelighed, nedrive i et Øieblik alt det, som en og anden Fornuftig i et heelt Aar har opbygt; hvor man isteden for at fremme Landsfaderens ønskelige Hensigter, af alle Kræfter og paa alle, ofte saare uværdige, Maader arbeider derimod; — der er Trangen stor og Udsigterne sørgelige, der først et Blik af Regieringen, som hastig kunde afvæbne disse Mørkhedens Venner og sikre Oplysningen sin uforstyrrede, sin for Kongen og Fædrenelandet velgiørende Gang.

Men for at kunne skiønne om disse i adskillige Landsbykald indrettede residerende Kappellanier ere gavnlige eller skadelige, om de virke med eller imod de Hensigter, som man dermed har havt eller kunde have, vil jeg kortelig undersøge, om de opfylde de Hensigter og de Øiemed, som Stifteren kunde have havt dermed, og deraf siden drage Resultatet.

Da de residerende Kappellanier i Følge Rescriptet af 2 Martii 1742, i adskillige Landsbykald bleve indrettede, kunde Lovgiveren vel have havt mange og forskiellige Hensigter, som

han

kan derved vilde opnaae, dog troer jeg, at de næsten alle, hvor forskiellige de end vare, letteligen kunde henhøres til een af følgende Afdeelinger. — Hensigten dermed kunde være.

1) Enten at tvende faste Lærere i et og samme Kald bedre kunde sørge for Menighedens moralske Tarv og de ministeriale Forretningers Oppasning, end een Lærer.

2) Eller at tvende Familier kunde leve der, hvor tilforn ikkun Een levede.

3) Eller ogsaa at derved lettedes Enhver af Lærerne i Menigheden Adgang til at fortsætte sine videnskabelige Arbeider og at gaae frem med sin Tidsalder.

4) Eller ogsaa endelig at de residerende Kappellanier skulde være som Planteskoler til at danne bedre Lærere for andre Menigheder.

Skal den første Hensigt da, som jeg formoder at Lovgiveren kunde have havt med et residerende Kappellanies Oprettelse i et stort Kald, hvor tilforn ikkun var een Lærer, skal den Hensigt: Menighedens moralske Tarvs Fremme, bedre udføres ved tvende end ved een Lærer, saa maae begge Lærere være, om just ikke i eet og alt, saa dog i de vigtigste Poster eenige, det er: de maae være enige saavel om Øiemedet af deres Underviisning som om Maaden, hvorpaa denne Underviisning skal anstilles, og hiint Øiemed opnaaes. Men

Enig-

Enighed og Overeensstemmelse heri er vist nok sielden hos tvende Lærere i et og det samme Kald; omendskiøndt der gives mange, der ikke ville troe det. Man behøver blot at adspørge den daglige Erfarenhed, for tilstrækkeligen at vorde overbeviist derom. Den eene Lærer anseer allene Foredraget af visse theoretiske, som oftest for Menighedens moralske Tarv saare ufrugtbare, Læresætninger som Hensigten af sin Underviisning, uden at tage Hensyn paa om Dyd og Sædelighed derved befordres eller ikke. Den anden Lærer foredrager derimod intet andet, end det som han formener har umiddelbar praktisk Nytte. Den ene troer sin Hensigt er opnaaet, naar Ungdommen færdigt kan opramse de vigtigste Stykker af Katekismus og Lærebogen, og naar han ideligen fra Prædikestolen gientager for de Ældre hine problematiske Sætninger, der allene burde være en Gienstand for de lærde Theologers Undersøgelser. Den anden Lærer troer ikke Hensigten af sin Underviisning opnaaet, uden at han umiddelbar seer moralske Virkninger deraf i det daglige Liv, og derfor enten slet ikke omtaler hine problematiske Sætninger, eller om han omtaler dem, da aldrig, uden tilføiet Advarsel, at det praktiske er Hovedsagen. Den ene spørger blot: Veed du det eller det? den anden: giør du derefter? De møde altsaa ikke eengang hinanden i den sidste og eneste Hensigt af al religiøs Underviisning, hvilken dog vel ikke

kan

være anden end Menighedens moralske Oplysning dens Fremvæxt i Dyd og Retskaffenhed, dens Forædling baade i Henseende til Forstand og Hierte. I det ringeste er det mig ikke mueligt, at tænke anden Henslat af den Underviisning, Religionenslæreren skal give sin Menighed, og blandt de Religionslærere, som virkelig have nogen moralsk Hensigt med sin Embedsførelse — thi der gives vel de, som egentlig talt ikke have nogen anden Hensigt med sin Embedsførelse end sit eget physiske Velbefindendes sikkre og magelige Befordring — er der neppe nogen Tvivl her om.

Maaden, hvorpaa Hensigten: Dyd og Retskaffenhed skal befordres og opnaaes blant Menighedens Medlemmer, er vel en fornuftig Underviisning, og Middelet, den kristelige Religion. Da man nu i den lærde Verden efter næsten 1800 Aars Striid ikke endnu fuldkommen er bleven enig om, hvori den kristelige Religion egentlig bestaaer, og hvad dertil egentlig skal henregnes; hvorledes skulde man da vel vente, at tvende Lærere ved een Menighed skulde være enige derom? Man tage kun i Betænkning, paa hvad Tid og hvilken Maade de Begge ere dannede til Lærer-bedet: og da vil man let kunde forklare sig denne Uovereensstemmelse. Den ældre Lærer, Sognepræsten, dannet i hiin for Fornuften, og den kristelige Religions fordomsfrie Undersøgelse saa ublid Tidspunkt, da man ubetinget fordrede Tro og advarede imod alle Religions

ligions Undersøgelser — regner hverken meer eller mindre til den christelige Religion, end det, som er Qvintessentsen af hans akademiske Hefter der indeholde kun Levningerne af et forældet og tilsidelagt System; hvorimod Tænkeren allerede paa den Tid begyndte at protestere med Paulus: Ου γαρ ελαβομεν πνευμα δυλειας παλιν εις φοβον Den yngere Lærer, den residerende Kappellan, dannet i ganske andre Tider og efter andre Grundsætninger, underviist paa en ganske forskiellig Maade, seer naturligviis ogsaa Tingen fra en ganske anden Side. Vel er han ikke ganske uafhængig af Nutidens Mening, dog mindre frygtsom for nye Resultater, om de end skulde ryste hans nuværende Overbeviisningers Grundvold; thi han er vant til at see og høre at Tvivl er den visse Vei til Sandhedens Opdagelse. Han maae da regne deels mere og deels mindre til den christelige Religion end hiin, alt i Forhold til som han kiender og har overskuet de nyeste Opdagelser i dette Stykke, og som han besidder Kundskaber til at prøve og nytte dem. Hiin, dersom han ikke har været et af sin Tids oplyste Hoveder, har allerede udlært. Han er til Alders; var i lang Tid, ja maaskee for bestandig siden sine akademiske Aar langt fra alle lærde Hielpemidler. Selv uden Formue, uden Evne til at gaae frem med sine Samtidige, blev derfor saa langt tilbage, at det Forsømte vanskeligt kunde indhentes. Han indsaa maaskee

seld

selv dette; mærkede at det vilde vorde meget tungt ja maaskee gandske umueligt for ham at naae sine Samtidige. Han blev derfor tilbage. — Denne forberedes ved vor Tids mere luttrede Begreber om den kristelige Religions Opkomst, Fremgang og Øiemed, vant til et mere frit Blik paa vor ærværdige Religionsskrifter, udrustet med bedre theologiske og philosophiske Forkundskaber kan han, dersom han har mindste Følelse for Videnskaberne, og dersom ikke Fattigdom og ringe Embedsindkomster ikke forhindre det, ikke andet end vedblive at træde frem paa den Bane, han i en saa gunstig Tidspunkt, og under saa opmuntrende Udsigter har begyndt. Det skal altsaa i dennes Forstand og Indsigter vorde lysere som det i hiins vorder mørkere.'

Men — maaskee man vil indvende mig, at den yngre Lærer, den residerende Kapellan hist og her kunde være af det Slags Mennesker, der med Nød og Neppe fik i sin Hukommelse indproppet de Kundskaber, med hvilke han lykkeligen afbødede den theologiske Prøves frygtelige immaturus. De Fragmenter af Kundskaber, som han under Attestatslæsningen havde samlet, ville snart bortdunste og efter nogen Tids-Forløb, naar Emanationssystemet var tilendebragt, vilde man finde hans Hoved ligesaa tomt for Kundskaber, som det havde været førend Attestatsen. Men dette vil intet sige. Lad endog saa alle hans theologiske Kundskaber bortsvinde;

sæt

sæt endog, at han hverken har Evne eller Lyst til at forskaffe sig nødvendige Hielpemidler til at gaae frem med sin Tidsalder, saa bliver der dog desuagtet altid noget tilbage, og det er: en himmelhøi Forskiel paa Begges Grundsætninger og Meninger om religiøse Ting, deres Værd, Behandling og Anvendelse. Man veed at der er og have været mange, som ansaae den kristelige Religion for forældet og usyldestgiørende for denne philosophiske Tidsalders philosophiske Mennesker. — Man vilde i den positive Religions Sted indføre Moralsystem. Hvorledes og paa hvad Maade dette skulde skee, enten med Lempe eller med Magt, det blev vist ikke undersøgt af den, der blot nøiedes med sin Tids Grundsætninger. De som nu ikke fik mere til Livs en denne Grundsætning, og siden ikke bekymrede sig om at forøge sine Kundskaber, hvad Lærdom kan man vente sig af dem? Hvad Eftergivenhed kunde man vel haabe at saadan en Lærer skulde vise sin ældre Embedsbroder? hvad Overeensstemmelse kunde man formode i Henseende af deres Underviisning, i Middelets passende Anvendelse? Og hvor nu en Sognepræst og en residerende Kappellan, hvis hele Kundskabsmasse er blot dem Tids Grundsætninger, hvori de bleve dannede til Lærere, uhældigviis ere blevne samlede; der gaaer det da langt værre, end hvor blot den ene af Lærerne er blevet tilbage efter sin Tids Lærde, og den anden er gaaet frem. Sielden besidder den Yngre som

som ældre Lærer saa megen Tolerance, at de kunne holde hinanden i sine forskiellige Meninger tilgode. Den Ene vil gaae en Vei til Maalet, den Anden en anden. Den Ene troer sit System, eller rettere sagt, sine antagne Meninger modsagte af den Anden. Gienſidig Mistroe aabner Veien til Tvistigheder, og derfra kommer det snart til aabenbare Uenigheder. Hvor det derimod treffer sig, at den ene Lærer er bleven tilbage, og den anden er gaaet frem, hvilket vist er det almindeligste; hvor man altsaa fierner sig længere og længere fra hinanden; hvor man neppe er enig om Hensigten af sin Underviisning, endnu mindre om Maaden, hvorpaa denne Hensigt skal opnaaes; hvor den ene Lærer foredrager det Dogma eller den Moralsætning paa en Maade, og den anden paa en anden, den Ene udleder et Resultat deraf, den Anden et andet, hvor der altsaa ikke er Læreenighed: skulde dette være Menigheden gavnligt, skulde det kunne befordre dens moralske Tarv? skulde det ikke meget mere hindre den? Denne Forskiellighed i Foredraget er ikke Almuen tienlig. Den forvirrer, den opbygger ikke dem, hvis Kundskaber ere saa indskrænkede som Almuens. De kunde ikke fatte, at en Sandhed kan være den samme, skiøndt den foredrages paa en forskiellig Maade. En nye Læremethode i Religionen er for dem det samme, som en nye Religion. Har man kun een Lærer, vænner man sig efter-

haanden til hans Foredrag, og til Slutning finder man slet intet usædvanligt deri. Men naar Almuesmanden hører en Religionssandhed fremsat, den ene Søndag fra en Side og den anden Søndag fra en anden, da anseer han strax samme som Modsigelse, Vildfarelse, som oftest paa den Lærers Side, der er yngst i Menigheden. Han holder sig nu allene til den Ældre, indtil han og bliver vant til den Yngres ham fra Førstningen lidt paafaldende Foredrag, og jo mere han saaledes lærer at kiende begge sine Lærere, desto mere forvirret vorder han. Har derimod Menigheden kun een Lærer, hans Læremaade være af Begyndelsen Menigheden saa paafaldende, nye og usædvanlig, den være vil, han han gaaer dog altid fremad med Menigheden, den vænner sig efterhaanden til ham, hører ham allene, vorder efterhaanden fortrolig med hans Foredrag, og finder da tilsidst intet usædvanligt ved ham. Hvad den ene Søndag foredrages, udrives ikke af Hukommelsen næste Søndag ved en anden Talers forskiellige Fremsættelsesmaade. Han vorder ikke modsagt af Nogen i Læremaaden indenfor sin Menigheds Grændser, og har ikke den Ubehagelighed at see sin Medbroder i en halv Time at nedrive det, som han meget omhyggelig og med megen Møie opbyggede i hele Uger. Fordelen for Menighedens moralske Taro af ikkun een Lærer i een eller flere annekterede Menigheder er saa indlysende og saa

vis,

vis, naar Læreren kun duer det allermindste, at der allene for denne Aarsags Skyld aldrig burde være tvende hinanden coordinerede Lærere i een Menighed, om end andre Aarsager kunde synes at tilraade det.

Men, vil man maaskee indvende: naar nu begge Lærerne i en Menighed ere dannede i den nyere theologiske Skole, følgelig fuldkommen enige baade om Hensigten af, Maaden og Midlet ved deres Embedsførelse — og dette vil dog skee om faa Aar, og er maaskee allerede hist og her skeet — skulde da tvende Lærere i en og den samme Menighed ikke kunne udrette mere til Menighedens moralske Tarv end een Lærer. Denne Indvending hæver sig selv ved nøiere Undersøgelse; thi den beroer paa den falske Forudsætning, at tvende Lærere begge dannede og forberedte til Læreembedet i de nyere theologiske Skoler skulde være fuldkommen enige i alt hvad der angik deres Embedsførelse. Vare begge Lærere opdragne i den nyere theologiske Skole, kiendte de begge og vare de fuldkommen og i lige Grad fortroelige med den nyere Theologies blide Aand og dens moralske Tendents, saa vare de og enige om Hensigten af deres Embedsførelse. Men for det første er der kun faa af vore nuværende tvende Lærere, i een Menighed, der begge have nydt sin Dannelse i den nyere Skole; for det andet vilde det neppe være sandsynligt, at tvende Lærere, som begge i lige Grad vare fortrolige med vor Tids theo-

ologiske Kultur, skulde samles i een Menighed. Der gives blandt vor Tids Candidater ligesaavel Udskud, som iblandt Fortidens. Alle rykke ikke ligelangt frem, mange ere blotte Eftersnakkere, saa ere kun de, som selv have tænkt og prøvet. Hine forandre System efter Tidernes Leilighed; disse prøve først, siden antage de, eller forkaste. Ikke destomindre vil jeg gierne tilstaae, at saadanne tvende i vor nyere Theologies Skole dannede Lærere kunde være enige om Hensigten af deres Embedsførelse: Menneskers Evners Udvikling til den størst muceligste moralske Fuldkommenhed. Men om Maaden, hvorpaa Menighedens moralske Forædling skal udføres, og Middelets bedste og nyttige Brug kan jeg ikke tilstaae det; thi derved forudsættes saa megen Overeensstemmelse i Tænkemaade, i Kundskaber, i Tilbøieligheder, i Menneskekundskab, som vel lader sig tænke, men aldrig findes hos tvende Mennesker. Og naar nu denne Overeensstemmelse i hele deres Embedsførelse ikke findes; naar den Ene vil gaae en længere, den Anden en kortere Vei til Maalet, naar den Ene foredrager Religionens og Moralens Sandheder paa en Maade, den Anden, paa een anden; naar den Ene vil gaae langtsomt, den Anden lidt raskere til Værks med Menighedens Oplysning: skulde da dette være gavnligt for Menighedens moralske Kultur? skulde det paaskynde dens moralske Udvikling? skulde det ikke snarere opholde og forhale dem?

skuld

skulde det ikke snarere aabne Veien til mange Ubehageligheder for Lærerne indbyrdes, og være til Skade for Menigheden? Men det er ikke allene deres forskiellige Læremaade og forskiellige Meninger — om de endog ere enige om Hensigten — der bane Vei til mange Ubehageligheder, ja stundom til aabenbare Strid og Uenighed; selv deres forskiellige Alder og deres Forhold til hinanden, som Embedsmænd i et og det samme Kald ere ikke gunstige for Menighedens moralske Tarv. Sognepræsten er gierne en midaldrende, som oftest en Mand til Aarene. Den residerende Kapellan er, omendskiøndt just ikke aldeles ung, saa dog en meget yngre Mand. Alderen giver hiin en slags Ærværdighed for denne. Dette undgaaer ikke Menighedens Opmærksomhed. Den sætter derfor mere Værd paa hans Underviisning, og vender sig i alle Tilfælde heller til ham. Den residerende Kapellan maae være saa duelig, indsigtsfuld og retskaffen, som han være vil, det skal dog under slige Omstændigheder vorde ham meget vanskeligt, ja maaskee umueligt at erhverve sig, vedligeholde Menighedens Agtelse og Tillid. Er den ældre Lærer, Sognepræsten, stolt, myndig, herskesyg; er han uforsigtig nok til, nu og da at lade et Ord falde, hvoraf Vedkommende ville slutte sig til, at han er noget mere og vigtigere end den residerende Kapellan, og Kapellanen er alt for øm over sin An-

seelse,

selse til at tage dette op i den bedste Mening; da behøves der sielden mere til at lægge Grunden til det bitterste Had og Fiendskab. Exempler herpaa mangle ikke, de ere saa hyppige og almindelige, at de slet ikke længere falde i Øinene. Det hiertelige Venskab, den uindskrænkede Fortrolighed, den giensidige ædle og venskabelige Kappelyst i at grundfæste Dyd og Sædelighed blandt Menighedens Medlemmer, som giør saa meget til, at den Ene lemper sig efter den Anden, i det ringeste ikke modsiger den Anden i den offentlige Underviisning, kan formedelst Alderen, Uovereensstemmelse i Meninger, Mangel af giensidig Tolerance og Uforsigtighed i Yttringer, kun saa sieldent have Sted. *).

Og

*) Det glæder mig, at jeg kun kiender dette af Andres Erfaring, der tilstrækkelig have følet og bevidnet Sandheden heraf. Min nærværende Kollega Hr. Mag. Møller er en alt for god, retskaffen, oplyst, og kundskabsrig Mand til at nogen residerende Kapellan skulde kunne befrygte dette af ham. Ligesaa bekiendt som han er for sine udbredte og grundige Kundskaber, ligesaa bekiendt fortiener han at være for sin ædle Tænkemaade og retskafne Vandel. Vi omgaaes hinanden som sande Embedsbrødre og fortroelige Venner. Jeg agter ham høit som Videnskabsmand, og elsker ham som Ven, thi han fortiener det. Men dette ene Tilfælde nedbryder ikke Sandheden af hvad jeg ovenfor har sagt.

Og nu det Forhold, de som Embedsmænd i een Menighed staae i til hinanden — er det saaledes indrettet, at Enighed og Venskab nødvendig maae være en vis Følge deraf? Jeg kan ikke troe det. Ved at overveie den Stilling, de staae i til hinanden i Embedet, vil man bedst kunne bedømme det. Embedets Bestyrelse er ganske og aldeles overladt til Sognepræsten. Den residerende Kappellan har Intet deri at sige. Han skal i alt rette sig efter Sognepræstens Godtbefindende. Er der Nogen i Sognet, der ved sit ryggesløse Levnet stifter Forargelse, og, som han troer, fortiener en mindelig Irettesættelse, da kan han ikke paa sin egen Haand giøre det, men han skal overlægge med Sognepræsten, det er, adspørge Sognepræsten, om, naar og hvordan det skal skee. Han skal vel besøge Skolerne, og Skoleholderne skulle ogsaa rette sig efter hans Veiledning og Paamindelser, for saavidt de ikke stride imod de Anordninger, som Provsten og Sognepræsten kunde have fastsat. — Sognepræsten kan, naar han vil, forandre Touren med Tienestens Oppasning, uden at Kapellanen derimod kan indvende noget. Den residerende Kappellan, skal, naar hans Tour falder, for Gudstienestens Oppasning, foruden Prædiken, forrette Barnedaab, Kirkegangs Koners Indledelse, modtage Offeret — men afleverere det til Sognepræsten. *) Han nyder neppe

$\frac{1}{10}$ af

*) Dette er Skik her paa Stedet, uagtet Rescriptet af 2 Marts 1742 ikke giver Sognepræsten nogen Hiemmel

$\frac{1}{10}$ af Embedets Indkomster, og han forretter dog altid $\frac{4}{10}$ af det Arbeide. Er den Embedsstilling ikke ubehagelig? giver den ikke megen Aarsag til Utilfredshed paa den residerende Kappellans Side? hvor let forføres ikke Sognepræsten, især naar han er af de myndige og herskesyge Væsener, til at ansee den residerende Kappellan ikke som sin Medbroder, men som sin underdanige Tiener, der uden Knur skal rette sig efter hans Indfald? Hvor mange Sognepræster er der ikke, som indbilde sig det og troligen vise det i sin Opførsel? Er der ikke god Forstaaelse og hierteligt Venskab imellem Sognepræsten og den residerende Kappellan af andre Aarsager end af Embedsforholdet, saa kan det vel aldrig deraf reise sig. Slutningen af det Rescript, der bestemmer Sognepræstens og den residerende Kapellans Forhold til hinanden indbyrdes, siger vel, at de skulle omgaaes hinanden som Brødre i eet Kald, og forekomme hinanden med Ærbødighed, Venlighed o. s. v., men det regulerede Forhold strider alt formeget derimod. Jeg troer og, at Lovgiveren, da han tilføiede denne Slutning, selv har følt at det regulerede Forhold mellem Sognepræsten og den residerende Kappelan var saare fristende for Sognepræsten til

Himmel for det Offer, som falder i den Kirke, hvor den residerende Kappelan forretter Tienesten efter sin Tour.

til at ansee Kappellanen sig subordineret, og for at forekomme dette tilføiede denne mærkelige Klausul. Men uagtet dette Tillæg, har Reglementet dog Intet tabt af sin Kraft. Det reglementerede Forhold vedbliver ligefuldt og giver fremdeles saare megen Andledning til Misforstaaelse og Uenighed mellem Sognepræsten og den residerende Kappelan. Og naar nu først Freden er brudt imellem dem, hvilken Forargelse er da ikke dette i Menigheden! tvende Mennesker, som skulde være Mønstre paa Dyd og Sædelighed, som skulde bære Dydens, Oplysningens og Fredens Fakkel frem for sin Menighed, de leve enten i hemmelig Misforstaaelse eller, hvilket saa saare ofte er Tilfældet, i aabenbare Kiv og Fiendskab! Daarlig Rangstrid, ubetænksom Higen efter at vise sig som den, der har og i alt vil beholde Overvægten, uforsigtig Nedsættelse af hinandens Værd, og andet mere af samme Slags; det er almindeligt det man hører fra de Steder, hvor der ere tvende Lærere, som staae i det indbyrdes Forhold, som Sognepræsten og den residerende Kappellan. Partier reise sig i Menigheden, et er Sognepræstens, et andet er den residerende Kappellans. Det ene søger paa alle muelige Maader at opirre det andet. Ere begge Lærere dog saa fornuftige at de kunne holde deres Lidenskaber i Tomme i Kirken og paa Prædikestolen, og ikke der nedværdige sig selv ved uanstændige Stiklerier: saa udbryde deres Misforstaaelser

staaelser desto lettere ved andre Leiligheder. Hvor meget taber ikke Menigheden i Moralitet derved, at dens Lærere, som ved sin Vandel skulde være Menighedens Lys, tvertimod ved sit Exempel vedligeholde den Uenighed og Trættelyst, som Sognets Beboere i Almindelighed ikke behøve at see eller høre mere end eengang for at efterligne? Naar man nu med Upartiskhed overveier dette, kan man da med Sandhed paastaae, at Menighedens moralske Tarv er fremmet derved at en residerende Kappellan er ansat i Kaldet, naar denne saaledes er stillet blot for Sognepræstens vilkaarlige Behandling; naar han Intet kan giøre, Intet foretage sig til Oplysningens Fremme, og Fordommes Aflæggelse, uden at Sognepræsten vil være enig med ham, og kraftigen understøtte hans Foretagender?

Men det kunde maaske endnu være et Spørsmaal om de ministerielle Forretninger i store Menigheder kunne behørigen beobagtes af een Lærer, og om ikke dertil nødvendigen behøvedes, og endnu behøves tvende faste Lærere. Dette har maaskee ogsaa været en Aarsag til en residerende Kappellans Ansættelse ved Siden af Sognepræsten i et stort Kald, og maaskee den vigtigste. I et allerede stort Kald var der kun een Præst. Det private Skriftemaal var allevegne i Brug paa Landet. Folkemængden tog til. En Lærer saae, at han ikke ene

kunde

kunde overkomme dette Skriftemaal, da kun enkelt Mand eller et Par af Gangen indstillede sig i Skriftestolen. Han skulde høre Enhvers Skriftemaal, høre dem ofte i lange Bønner at forkynde ham sine Synder. Han skulde svare Enhver og ofte temmelig vidtløftigt, nu og da vel ogsaa igientage sine Irettesættelser, Opmuntring og Trøstegrunde. Der var da endeel at bestille. Havde han nu 100 og ofte flere at skrifte paa denne Maade, saa kunde let hele Dagen gaae bort. Arbeidet blev ham for svært, især naar han som den Gang almindelig var Tilfældet, var en Mand til Alders, han kunde ikke ene overkomme det, han saavel som flere Sognepræster, der vare i samme Forfatning, besværede sig maaskee derover til Regieringen. Man tænkte paa at afhielpe dette og de residerende Kappelanier bleve indrettede og fastsatte. *) Saaledes forestiller jeg mig Oprindelsen hertil, omendskiøndt jeg ikke udelukker de øvrige ministerielle Forretninger fra sin Andeel i det for en aldrende og svagelig Mand

*) Man tænkte vist nok ikke paa, at disse Kappelaner kunde finde paa at givte sig. Ikke heller var Prisen paa alle Livets Nodvendigheder saa overdreven, som nu i vore Tider. Man ansatte da en Løn for dem, som en ugivt Person paa den Tid vel kunde slaae sig igiennem med. Man gav dem derfor heller ingen Boepæl, ingen Avling til at holde de til Befordring til og fra Sognekirkerne nodvendige Kreature.

Mand uoverkommelige Arbeide. De kunne alle tilhobe have paaskyndet og krævet saadan en Medhielper i Embedet. Man satte altsaa den residerende Kappellan egentlig som en Medhielper, en Arbeider med og for Sognepræsten, dette synes ogsaa hans Lønning af Sognepræsten at tilkiendegive. Dersom Skriftemaalets Besværlighed var Hovedaarsagen, saa har denne Hovedaarsag hævet sig selv; thi det private Skriftemaal er nu næsten overalt veget for det offentlige, og de faa Steder, hvor det endnu bruges, vil det snart omvexles med det offentlige. Skriftemaalet kan efter den nu brugelige Skik, ikke være besværligt; thi en Lærer kan nu lettere og snarere skrifte 100 en 4re tilforn kunde skrifte det samme Antal. Skriftemaalet kan da ikke vorde Aarsag til de residerende Kappellaniers Vedbliven. Men de øvrige Ministerielle Forretninger, som f. Ex. Børns Hiemmedaab, Syges Opvartning, Sakramentets Uddelelse — vil man sige — kunne dog bedre besørges af tvende Lærere end af een. Dersom dette ikke skulde sige mere end at to Mennesker kunne arbeide mere end et, saa kunde det kun give et localt Beviis for en Medhielpers Nødvendighed, hvor de ministerielle Forretninger vare saa hyppige, at een Lærer med et sundt og stærkt Legeme ikke kunne overkomme det. Men hvor ere da disse saa mange, at en Lærer ikke skulde kunde bestride dem? Til Børns Hiemmedaab

daab bliver sielden Præsten forlangt. Giordemoderen eller Barnets Fader, eller ogsaa Degnen forretter almindeligt dette. Og om Hiemmedaaben ganske og aldeles blev afskaffet, mon det skulde betage den kristelige Religion noget af sit Værd? Mon ikke Barnets høitidelige Optagelse i Kirkens Samfund, i Overværelse af de fleste af dens Medlemmer skulde giøre mere Indtryk paa det sandselige Menneske end den nuværende Hiemmedaab, som almindelig forrettes af Enhver der er nærmest, uden Hensigt paa Kiøn eller Haandtering, ofte med megen Skiødesløshed, ofte under de uværdigste og Religionen meget vanærende Ceremonier? Saare sielden vorder man endog i store og folkerige Menigheder hentet til de Syge. Skeer det, saa er det gierne paa det sidste med den Syge, og man bliver da hentet alene for at meddele ham Sakramentet. Præstens Besøgelse hos den Syge, især hos de Nervesyge ere ikke altid gavnlige. O bringe ofte Døden. Præstens Komme anse mange som Dødens visse Bud, og Angesten over den formeente nærforestaaende Død tilintetgiør stundom det Haab til Livet og Helbredelse, som nyelig fremspirede. Sygebesøget gaaer da ikke oftere paa, end een Mand mageligt kan forrette det. Skulde det engang træffe sig, at der af tvende Beboere i Sognet paa engang skulde forlanges af Præsten enten et Sygebesøg eller en Hiemmedaab forrettet paa een og samme Tid,

saa

saa kunde Hiemmedaaben efter den nuværende Formular meget mageligt forrettes i saa Minutter, og man kunde da uden Ophold ile til den Syge. Men dette er dog et saare sieldent Tilfælde; og for saadant et sieldent, i hele Aar ikke indfaldende Tilfælde, behøvede man dog vel ikke at ansætte Præsten en Medhielper? Sakramentets Uddelelse kunde vel falde en gammel og svagelig Mand besværligt formedelst den ubehagelige og ubeqvemme Stilling, man er nødsaget til at staae i under Brødets og Vinens Uddelelse. Men behøvede slig en gammel og svagelig Mand nogen Hielp i denne eller de øvrige ovenfornævnte ministerielle Forretninger, da kunde han jo holde en personel Kappellan. Det var ham langt tienligere, og til langt større Nytte end den residerende Kappellan, over hvilken han dog ikke saa uindskrænket kan byde, og hvis Hielp han dog ikke kan fordre uden i Sygdoms Tilfælde, hvor han da ogsaa er forbunden til Giengield. *)

Efter

*) Ved Sygdoms Tilfælde forstaaer jeg kun en kort Sygdom men aldeles ikke en Sygdom paa et Aar, indbildt eller virkelig, det siger intet. I saadanne lange og vedholdende Sygdomme er den residerende Kappellan ikke forbundet, det er befalet at hielpe Sognepræsten. Gior han det da saa er det ikke nødtvunget men godvilligt.

Efter disse Betragninger indseer jeg ikke nogen Nødvendighed af de residerende Kappellaniers Ansættelse eller Vedbliven i Landsbyekaldene, for de ministerielle Forretningers Skyld. Skulde derimod ved Spørgsmaalet: „om tvende faste Lærere i et og samme Kald bedre kunde sørge for de ministerielle Forretningers Oppasning med een Lærer?" forstaaes saa meget, som at tvende Lærere langt fuldkomnere og mere passende med Hensigten der kunde beobagte disse Forretninger, og at følgelig een Lærer ikke skulde kunne giøre den selvsamme Ting saa godt som tvende, saa maa man agte, at her ikke fordres en forøget Masse af physiske Kræfter, men snarere af Forstandskræfter, en vis Ziirlighed en Tækkelighed, et udvortes Decorum, en slags Høitidelighed, der giver Forretningen en tilsyneladende Fuldkommenhed. Men dette kan dog nok ikke være Meningen af Spørgsmaalet, naar man betænker, at ved slige ministerielle Forretninger møder der aldrig mere end een Præst, undtagen ved Brødets og Vinens Uddelelse til Communicanterne for Alteret, hvor Enhver som vil, for mig meget gierne, kan ansee Sakramentet bedre uddeelt ved tvende end ved een Lærer.

(Slutningen i næste Hefte.)

Tiden.

Et Digt, helliget høivelbaarne Hr. Kammerherre Moltke, Præsident i det Danske Cancellie.

O Tid for vor Vandring! hvor iler Du snart!
Paa Timernes hurtige Vinger,
Umærkelig kiendt dog med Lynildens Fart
Dig bort fra hver Dødelig svinger;
Som Stormen den suser og Træerne staae
Nu nøgne, som kort for man løvrige saae;
Saa storme de ilende Dage,
Og vi staae afklædte tilbage.

Dig følger Omskiftelse, Ælde og Død
Hvo skuer uskrækket dit Følge?
De fælde, de bane dig Vei, hvor du bød
Hvo kan for din Almagt sig dølge?
Hin stærke, hin stolte ham bøier Din Haand
Og Ynglingens vilde opbrusende Aand,
Du fængsler den modigste Kriger,
Omstyrter de væld:gste Riger.

Snart Ynglingens første og brødefri Aar,
Med lette Fied bort fra os ile,
Med dem svinder Livets den skiønneste Vaar,
Da Glæderne rundt om os smile;
Nu nærmer sig Høsten, da fældes vor Kraft,
som Træet med Frugterne taber sin Saft,
Snart Alderens Sne paa vor Isse
Dig Tid kan dit Offer forvisse.

„Hvor ere de Dage, da Uskyld og Fryd
„Paa Livets sødtduftende Morgen,
„Bortfierned' hver lonligen sukkende Lyd,
„Og vogted' mit Hierte for Sorgen,
„Da Morgenens Straale mig vakte saa froe,
„Og Aftenens Klokke mig kaldte til Roe,
„Da Skolen var Kiedsomheds Sæde,
„Men Legen paa Engen min Glæde?

Hensiunkne de ere, O Tid i din Favn,
Og tabte de barnlige Glæder,
Tilbage mig blev kun Erindring og Savn,
Og Skygger af barnlige Glæder;
Dig Fader dig skiuler den grønnende Jord,
Og trofaste Moder i Graven du boer
Og herjet er Skovenes Krone,
Og tavs er nu Glædernes Tone.

Hvor ere de Dage, da Ungdommens Ild
oplued' mit svulmende Hierte,
Da Skionmoens Øie saa fyrigt, saa mildt
Den første Elskov mig lærte,
Da blaalige Skove og bølgende Sæd
Og Soelen ved Synskredsen fylde mig med
En hellig utolkelig Længsel?
Forsvundne i Dagenes Trængsel!

Da fyldte og dristige Ønsker min Siel,
Og Haabet de fulde Seil spændte,
For Lynsnar at naae mit forønskede Held,
Ak jeg og mit Haab vi ei kiendte
Den lurende Storm, de sig dølgende Skier,
Som ofte paa Livets den uvisse Færd,
Hint Ønskernes Skib lader strande
Paa Skiebnens de vragfulde Lande.

Saa sukker afmægtige Olding, hvis Soel
neddaler bag Alderens Høie,
Saa sukker selv Manden, som iler sit Maal
Imøde betynget af Møie;
Du rovede hiin den oplivende Vaar
Og denne du sendte, de Trængselens Aar;
De skue med Længsel tilbage
Paa Glædens de henfarne Dage.

Men

Men seen er din Flugt for den Arme, hvis Haab
Svagt lyser i Kummerens Mørke
Og seen for den Svage, hvis klagende Raab,
Forgieves dig beder om Styrke
Ak vilde dog Tiden henskynde sig brat
Og skiule i Glemsels den forteste Nat
Mit Savn og min dræbende Smerte:
Saa sukker det klagende Hierte.

Snart speide vi Fremtid din natlige Vei,
Naar Skiebnens de evige Domme
Du bringer, snart fryder, snart glæder os ei
Det Budskab, vi fik ved din Komme,
Og naar du som Olding betynget med Aar
Med Jorderigs Glæder og Sorger hengaaer,
Saamange da ønske tilbage
Misbrugte og miskiendte Dage.

Ja Fremtid og Fortid og Nutid du er
Vel Bud fra alvældige Skiebne,
Men ogsaa kan Letsind og daarligt Begier
Med dræbende Dolk dig bevæbne
Thi selv er du Intet, det er kun vor Daad
Vor Ven eller Uven og Alfaders Raad,
Som lod os i Ynde dig skue
Som bod dig med Dolken os true.

Ak! Voldsmanden er du en plagende Aand,
Ifort hans Forbrydelsers Mørke;
Med Retfærdens hævnende Dolk i din Haand
Ham griber med knusende Styrke,
Ham Fortidens Dage du viser saa klart
Henriver ham med dig i susende Fart,
Til virksomme Anger ham kalder,
For Livets Dække nedfalder.

Du følger den Lade, hvorhen han end gaaer,
Med seene Skridt for ham henvandrer,
Den haardeste Vinter, den skiønneste Vaar
Din kiedende Gang ei forandrer
Fra hver en berusende Lyst, hver en Blund
Opvaagner med hannem den langsomme Stund;
Kun Daad dine Skridt kan fremskynde,
Kun gavnlige Daad gir dig Ynde.

Den Godes Ven er du til sildigste Aar,
Hans Dage som venlige Aander
Omsvæve ham klædte i yndigste Vaar
I Roser, som Vaaren beaander,
I Daggry indhyllet, til Reisen bered
Til Daad, du ham kalder fra natlige Fred
Med Aftenens Straaler omgivet
Du figner hans Dagværk i Livet.

Saa blidelig Moltke! bestraale din Dag
Dig stedse med Fryd og med Hæder,
Naar undertrykt Uskylds, naar Skolernes Sag
Du tolker og tryggelig freder
Med Lovenes Værn om Orden og Flid
Din Fremtid imode da straale dig blid,
Bekrandset din Nutid hensvinde,
Dig fryde henfarne Tids Minde.

Lindbart.

Oltids Skrivekonst.

For at fortplante Erindring ... af vigtige Tildrægelser, har man Tid efter anden, udfundet adskillige Midler; og den mundtlige Fortælling, understøttet af nogle slette Monumenter, var det første Middel der blev anvendt, for at naae dette Maal. I de ældste Tider var det Brug, at at plante en Skov; at opføre et Alter, en Steenhob; at indsætte Festdage; at forfatte Sange, i Anledning af mærkelige Tildraaelser.

Phæniciernes første Erindringsskrifter, vare udhugne Stene og Pæle; og fordum er i Egnen ved Cadix, seet adskillige Stene, der bleve holdte for Erindringstegn, om Herkulis Tog til Spanien. De gamle Indbyggere, i vort Norden, holdte deres Tildragelser i Erindring, ved

at opsætte paa visse Steder, overmaade store Stene; og dette er endnu en brugelig Skik hos de Vilde i Amerika, som ikke vide at skrive. De sorte Folkeslag, som ei heller forstaae denne Konst, optænke Tegn og Sindbilleder, hvilke de bruge, isteden for Opskrifter: de lægge Buer og Pile paa Mændenes Grave; Mortere med Støder, paa Qvindernes.

Chineserne, før Fohi Tid, havde Snorer paa hvilke vare et vist Antal af Knuder: disse Knuders forskiellige Mellemrum, og deres forskiellige Sammenføjning, brugte dette Folk til Erindringstegn, om betydelige Tildragelser; de bleve og brugte til at meddele Andre, deres Tanker. Peruvianerne vidste ei anden Skrivemaade. Snorer af forskiellige Farver, med et større eller mindre Antal af Knuder, paa forskiellige Maader sammenknyttede, vare deres Registre og Efterretninger: de indbefattede Rigets Aarbøger, en Fortegnelse paa offentlige Indkomster; en Opregnelse over Skatter og Paalæg; Anmærkninger henhørende til Stiernekunsten og andet mere.

Negerne i Juida, bruge endnu samme Maade. Hertil kan og henføres visse Folkes Skik, som i Mangel af Skrift, bruge Træstokker, udskaarne paa adskillige Maader, til at bekræfte deres Handlinger, deres Løfter, deres Forbund. En saadan Maade bruges i Albanien, og i Siberien. Den almindeligste Maade,

i de

i de ældste Tider, at forplante Erindringen af vigtige Tildragelser, skeede ved at forfatte Viser, eller Sange: i samme indholdtes de mærkeligste Omstændigheder, af den Tildragelse, som man vilde forplante til Efterslægten.

I de ældgamle Tider, var dette i Brug, næsten hos alle Nationer, baade i den gamle og i den nye Verden: hos Ægypterne; i Phœnicien, i Arabien, i China, i Grækenland; hos de Galler, Mexikaner, og Peruvianer. Man finder historiske Sange, endog hos de Vilde, de mest barbariske Folk. De gamle Indbyggere her i Norden, i Brasilien, i Island, i Grønland, i Virginien, i Canada, i St. Domingo, have paa Riim forfattet de Tildragelser, der skulde bevares i bestandig Erindring: de sang dem, ved deres Fester og Højtider; ogsaa de første Lovgivere have i Sange forfattet deres Love, for at bekiendtgiøres og fortplantes.

Historiske Sange have endog været i Brug, efter at alphabetisk Skrift var opfunden. Efter Farten igiennem det røde Hav, forfattede Moses en Sang over denne Tildragelse: han har og fremsat en Sang, som Cananiterne giorde over den Seier, som deres Konge Sihon erholdte over Moabiterne. Disse Maader ere da i Begyndelsen brugte, til at forplante Erindringen af mærkelige Tildragelser; til at forevige vigtige Opdagelser. Fortælling brugtes istedenfor Skrift: Forældrene forklarede dem, for de-

res Børn, de underrettede dem om de Aarsager, som havde givet Anledning dertil.

Mennesket har den Fordeel, at kunne tilkiendegive sine Tanker ved tydelige Toner; men Tonerne strække sig kun til det Tidblik, kun til det Sted, hvor de blive frembragte. For at fortplante Tankerne, maatte der da udfindes Midler, som kunde give Tonerne længere Varighed, større Udstrækning; og man kunde ikke naae dette Maal, uden ved en Opfindelse af Figurer og Tegn, hvorved Ordene kunde afbildes og bevares.

Det første Forsøg i Skrivekonsten skeede, ved at aftegne og forestille Tingene, som Naturen fremstiller dem for Øiet; og de første Folkeslag opfandt dette Middel til at fremlægge deres Tanker. De aftegnede en Afbildning paa de Ting, om hvilke, der skulde tales. Solen blev forestillet ved en heel Cirkel; Maanen ved en halv Cirkel; Stierner ved et ottekantet Kors; Vandet ved tvende bugtede Linier. Ved at forestille: at et Menneske havde dræbt et Andet, aftegnede de en Menneskefigur, udstrakt paa Jorden; og ligefor, en anden Figur opreist, med et Sværd i Haanden. For at give tilkjende, at et Menneske var hiemkommet fra en Søereise; saa aftegnede de et Menneske i en Baad.

Saaledes har Skrivekonst i Begyndelsen, ei været andet en slet Forestilling paa Tingene i Naturen. Denne Skrivemaade, at udtrykke

Tan-

Tanken ved et Billede af den Ting, der skulde forestilles, finder man især at være brugt af Ægypterne, Phœnicierne, Chineserne: Formodentlig i Begyndelsen, ligeledes af Grækerne; da et og det samme Ord i deres Sprog, betyder baade at male, og at skrive.

Mexikanernes Historie, giver og et tydeligt Beviis paa disse første Forsøg. Indbyggerne, ved Søekysterne i dette Rige, gave Montezuma Underretning om Spaniernes Landgang, ved at sende denne Fyrste et stort Stykke Lærred, hvorpaa var aftegnet det, som de havde seet. Det var den eneste Maade, som de vidste, til at afbilde deres Love, deres Historie, deres Forbund.

Da der til denne Skrivemaade behøvedes en lang Tid, og et stort Rum, allene for at tilkiendegive en liden Tildragelse, for at forestille en kort Mening; saa var det nødvendigt, at her blev optænkt en Forkortning ved Tegnene. Isteden for at aftegne et Menneske, en Hest, en Hund, et Træe, blev kun forestillet de vigtigste Dele af Tingene. Denne Maade, at forkorte Afbildningerne, kan man ansee, som den anden Forbedringsgrad, i at udtrykke og forestille Tanker og Ord.

Men da der Tid efter anden, maatte skrives meget, i adskilligt Tilfælde, om forskiellige Materier; saa kunde den blotte Afbildning paa Tingene, ikke tydelig og tilstrækkelig udtrykke

de

de Begreber, som skulde meddeles Andre. Det blev optænkt adskillige Tegn og Træk, for at betegne Handlinger, Sindsbevægelser, med mere. Paa Grund af dette, er siden opfundet adskillige Kunstgreb i denne Hensigt, og det mærkeligste, er Ægypternes Hieroglypher eller Billedskrift.

Luften, blev betegnet ved en Fugl; Jorden, ved en Muus, eller ved en Muldvarp; Tiden, ved en krumbøiet Slange; Ondskab ved en Krokodil; Heilysomhed, ved en udstrakt Haand; Sparsomhed, ved en knyttet Haand; Forsigtighed, ved et Oie. I denne Skrivemaade, var ofte en enkelt Figur en Afbildning eller et Sindbillede paa mange Ting. En Stormstie, forestilte en Beleiring; tvende Hænder, af hvilke, den ene holdt et Skiold, den anden en Bue, afbildede et Feldtslag.

Skrivekonsten, som i Begyndelsen ej var andet end en simpel Maling, blev da paa denne Maade, baade Maling og Sindbillede; thi de Figurer, som bleve brugte, forestilte nu mere, end en blot Afbildning paa Tingene. Denne nye Skrivemaade giorde mærkelig Fremgang; og den blev gradviis forbedret. Chineser i Østen, Mexikaner i Vesten, Ægypter i Sønden, Schyter i Norden, have alle brugt den Maade, at aftegne Billeder til at udtrykke Tanker, Ord, Ting, Tildragelser: Indianer, Phænicier, Æthiopier, de Vilde i Afrika og Amerika, have

alle

alle brugt den Maade, at skrive ved Malinger og Hieroglypher.

Denne Overeensstemmelse, imellem saa mange forskiellige Folkeslags Skrivemaade, kan ikke holdes for en Virkning af Hændelse, eller af Efterfølgelse. Ikke Valg eller Konst, men Natur og Fornødenhed, frembragte de forskiellige Slags Billedskrifter; det var Naturens Rest, som paa eenstemmig Maade vakte de første Menneskers udyrkede Begreber. Man veed: at Egypterne i Begyndelsen, have brugt Billedskrift til at fortplante og bekiendtgiøre deres Historie, deres Skikke, deres Love.

Efterat Billedskriften havde opnaaet en mærkelig Grad af Fuldkommenhed, saa anvendte man yderste Flid for at opfinde Tegn, hvorved Ordene kunde forestilles, uden Tingenes Hielp. Forsynet har til alle Tider bestemt lykkelige Genier, sindrige Hierner, til at gavne Verden; til at opdage, forbedre, udvide nyttige Kundskaber. Disse virksomme Tænkere indsaae, hvor ufuldkomne og utilstrækkelige de Midler vare, som bleve brugte for at gjøre Tankerne bestandige, for at giøre dem vedvarende: de mærkede Ubeqvemheden ved en Skrift, som bestod af Tegn, der stedse opvakte et tvetydigt Begreb; de indsaae, at Stavelsernes Udtale, som dannedes ved Stemmens Lyd, vare kun et lidet Antal; og de søgte da, at forestille dette lidet Antal tydelige Lyd, ved et lige Antal af Tegn.

Dette

Dette var den fornuftigste Hensigt, i dette Tilfælde: ved Tegn, at afbilde for Øiet en Mening og Tale saaledes, at Virkningen bliver tydelig og bestemt; ved Tegn, som havde en eneste umiddelbar Forvandtskab med den Lyd der fremførtes; ved Tegn, som ikke vakte andre Begreber. Her opfandtes da visse Tegn, hvis Egenskab maatte bestaae i at udtrykke Ord, ikke Ting: visse Tegn, som hver for sig havde ingen Betydning; som hver for sig ikke udgjorde nogen Meening, med mindre man samlede dem tilsammen.

Heri ligger den egentlige Forskiel, imellem Billedskrift, og et alphabetisk Bogstav. En enkelt Billedskriftfigur, kan betegne meget; men et alphabetisk Bogstav betyder intet, uden en Lyd; og man maae samle adskillige Bogstaver tilsammen, for at udtrykke et Ord. Lægger man tvende Billedskriftfigurer tilsammen; saa udkommer intet Ord; her udkommer en Forestilling paa et mere sammenblandet Begreb.

Det første Skridt man gjorde, for at udtrykke Ordene anderledes, end ved Afbildning, skeede ved en Stavelseskrift; i denne brugtes kun et enkelt Bogstav til at betegne hver Stavelse, hvoraf et Ord bestaaer. I Begyndelsen have alle Folk i Asien, som af de Gamle forstaaes under Navn af Syrier og Assyrier, brugt Stavelsekriot; men Phænicierne forkortede, forandrede, og forbedrede den. I nærværende

Tid

Tid, veed man ingen, uden Æthiopierne, og nogle Folk i Indien, som have beholdt denne meget ufuldkomne Skrivemaade; de mangefoldige Tegn, som et Alphabet for Stavelseskrift, nødvendig maae have, kan ej andet end foraarsage megen Uorden og Forvirring.

Endelig opfandtes det Slags Skrift, udi hvilket, de selvlydende og medlydende Bogstaver, hver for sig, afbildes ved lige saa mange forskiellige Tegn. Det Ypperlige i denne Opfindelse, ligger i dens simple Maade. Ved et lidet Antal af forskiellige Tegn, som paa forskiellige Maader sammensættes, forbindes og igientages, kan alle Begreber, alle Ord, paa en lige let, sikker og beqvem Maade udtrykkes og forestilles.

Saaledes er den Bogstavskrift beskaffen, som i nærværende Tid bruges, næsten af alle sædelige Folkeslag; en sindrig Opdagelse, som ikke uden besynderlig Flid, Skiønsomhed og Overlæg kunde udfindes. Fra Billed- og Stavelseskrift, til Alphabetets Bogstaver, skeede det betydeligste Skridt: hos de Gamle findes ingen nøiagtig Oplysning, hvorledes denne lykkelige Opdagelse tilbød sig; men rimelige Grunde og Formodninger, giver dog en Vejledning, som synes nogenledes rigtig og antagelig.

Det kan formodes: at de forkortede Tegn i Billedskriften, have veiledet til en endnu kortere Maade; at de have givet Anledning til alphabetiske Bogstaver, som ved forskiellige Sammen-

mensætninger, paa en fimpel og let Maade, udtrykke Stemmens forskiellige Lyd; og denne Formodning bliver rimelig, naar der kastes et Blik paa adskillige gamle Folkeslægters Alphabeter. Bogstaverne, som de indeholde, saavel i Hensyn til Dannelsen, som Navnet, synes at nedstamme fra Billedskriften.

Ved en agtsom Sammenligning af de ægyptiske Bogstaver, og de Billedskriftfigurer, som findes paa Obeliskerne og andre Monumenter, erfares, at de ægyptiske Bogstaver ere tagne af Billedskriften. Det æthiopiske Alphabet, og de Armeniers store Bogstaver, afgive Beviser paa samme; thi deri spores kiendelige Træk af den gamle Billedskrift.

Tiden, i hvilken, alphabetiske Bogstaver ere opfundne, kan ei heller nøie bestemmes; men det erfares, at denne Konst fra ældgammel Tid, har været bekiendt i adskillige Lande. De alphabetiske Bogstavers Opfindelse, henhører til de store, de vigtige Opdagelser i Verden; men Opfinderens Navn, vides ikke; det har tabt sig i den mørke Alderdom.

Imidlertid bliver det en vis Slutning: at alphabetiske Bogstavers Oprindelse, maae søges hos de Folkeslag, som først vare komne i en nogenledes god politisk Forfatning. Disse maatte især føle en Trang til beqvemme Tegn, i deres Skrivebrug; disse have først behøvet denne Fordeel, at de paa en let og hastig Maade kunde

antegne den Mængde adskillige Handlinger, som forefalde i et talrigt borgerligt Selskab. I Alderdommen gives kun tvende Folkeslag, som med rimelige Grunde kan tillægges den alphabetiske Skrifts Opfindelse: de Assyrier, eller de Babylonier. Herfra maae alle de forskiellige Slags Alphabeter, som i nærværende Tid ere bekiendte, have deres Oprindelse.

Herfra maae dog undtages Chinesernes Bogstaver: ligeledes det æthiopiske Alphabet; saa og Alphabetet, hos visse Folkeslag i Indien. Disse Nationer have beholdt Stavelse-skriften. Men hvad Hovedsagen, Hovedkilderne til de øvrige Alphabeter angaaer, nemlig de Assyriers og de Babyloniers ældste Bogstaver; da have disse saa stor en Overeensstemmelse med hinanden, at de synes udsprungne af en og den samme Rod; de synes i Hovedgrunden, at være komne fra en og den samme Opfinder. I Hensyn til Dannelsen; da ere de hinanden meget lige: de ere og ordnede paa en og den samme Maade, fra den høire til den venstre Haand.

Da man seer betydelige Forandringer, i adskillige Nationers Skrivemaader, i Hensyn til Bogstavernes Skikkelse, Stilling og Orden; saa kunde man let falde paa den Tanke, at alle bekiendte alphabetiske Bogstaver, maatte have mange forskiellige Grundspirer. Nogle Folkeslag sætte deres Bogstaver langs op og ned med

Siden: Andre, sætte dem tvert over Siden; men med mærkelig Forskiel.

De Fleste, have fulgt den naturligste Bevægelse, fra den venstre Haand til den høire: paa denne Maade ordne Europæerne, og adskillige andre Folkeslag deres Bogstaver. Nogle, have derimod anseet det bedre, at lade Haanden bevæges, fra den høire til den venstre Side. Dette var de Assyriers, de Ægypters, de Phæniciers, de Syriers, de Arabers, Jødernes og Chaldæernes Maade. Men denne Maade kunde ikke faae mange Tilhængere: deels, da den falder mere vanskelig; deels da den har en Uleilighed, at Haanden og det Redskab, med hvilket der skrives, skiuler for Øiet nogle af de Bogstaver, som allerede ere skrevne.

Skiønt disse, og mange andre betydelige Forskielligheder, som findes imellem adskillige Nationers Skrift og Skrivemaade kan ikke svække den Sætning: at alle bekiendte Alphabeter ere udrundne fra en og den samme Kilde; saa maae de dog alle have deres Oprindelse fra en og den samme Kilde. Neppe findes der tvende Skrifter, der synes hinanden mere ulige, end den Samaritanske og den Franske; men det kan let gotgiøres, at de franske alphabetiske Bogstaver, have deres Oprindelse fra de Samaritanske. De Franske, have deres Bogstaver fra Latinerne; Latinerne, havde dem fra Grækerne; Grækerne, havde faaet dem fra Phænicierne; og de Phæneciers Bogstaver, ere i Grunden de samme, som de Samaritaners.

Den liden Liighed, som for nærværende Tid, findes imellem adskillige Nationers Skrift og Skrivemaade, kan ikke svække den Sætning: at alle bekiendte Alphabeter ere udrundne fra en og den samme Kilde. I Fremtid, ere efterhaanden mange Forandringer indførte, udi ethvert Folkes Skrivemaade. Enhver Nations Skrift har saaledes forandret sig, at de første Tiders Monumenter blive gandske ukiendelige, naar de sammenlignes med de sidste Tiders, i Hensyn til Bogstavernes Beskaffenhed, deres Figur, Dannelse, Stilling og Orden.

Bogstavernes Antal, i de første Alphabeter, kan ikke noie bestemmes. En Plutarch foregiver 25 Bogstaver i Ægypternes Alphabet, men dette Antal var neppe opfunden, fra de første Tider. Phœnicierne havde kun 16 Bogstaver, i Begyndelsen; og det maae formodes, at Ægypternes første Alphabet ei havde et større Antal. I Begyndelsen blev optænkt et vist Antal af Bogstaver; men Tid efter anden, ere opfundne og tilsatte de Bogstaver, som syntes at mangle, naar man let og tydelig vilde udtrykke alle Stemmens forskiellige Toner.

De vilde Folk have en besynderlig Høiagtelse for Bogstaver: de falde i stor Forundring, ved at see hvorledes Nærværende, ved Hielp af Bogstaver, kunde tale med de Fraværende; og de indbilde sig, at man allene ved at skrive visse Tegn, kunde frembringe overnaturlige Ting.

Mange af de Vilde have den Tanke, at Bogstaverne ere smaae Aander, der tale med de Personer, som læse dem. Det er bekiendt, at vilde Brevdragere, have lagt Stene over Brevene, som de skulde frembringe, naar de paa Veien foretoge sig noget, som den Person de bragte dem, ikke maatte vide: da meente de, at Bogstaverne ikke kunde see, og ikke kunde forebringe, hvad de giorde.

De gamle overtroiske Folk, her i Norden, havde store Tanker om deres Runeskrift: de meente derved, at kunde seire over Fiender; at blive mandige; at overvinde dem selv; at helbrede Sygdomme; at opvække Døde. Odin, der angav sig, som Opfinder af denne Skrift, søgte at giøre den overmaade vigtig; at tillægge den overnaturlige Kræfter: han foregav, at dens Opfindelse havde kostet ham en hæftig, en haard Kamp, at han hængte i et Træe for alle Vinde, 9 hele Nætter, saared af et Spyd, overgived Odin, sig selv til sig selv; at han hængte i et Træe, som ingen veed, af hvad Rod det voxer; at de opholdt ham ej med Brød, ej med Drikke; at han faldt ned med Smerte; og da fandt Runerne.

Saaledes kunde spidsfindige Bedragere, i de mørke Tider, ved forblummede og mørke Taler, let forblinde et vankundigt, et overtroisk Folk; og intet Under, at en Taabelig ofte holder det for guddommelig, som den Kloge henfører

til

til Enthusiasme, eller til Bedragerie. Man veed: at Odin var ærgierrig, myndig, stolt, spidsfindig, vittig, fanatisk; og altsaa beqvem nok til at indbilde en enfoldig overtroisk Almue, alt hvad han vilde.

Ved Betragtningen over Skrivekonstens Beskaffenhed i Oldtiden, bør ikke glemmes de forskiellige Materier, paa hvilke, der bleve strevne; de Materier, paa hvilke, Afbildninger, forkortede Tegninger, Billedskrifter, og andet mere bleve udtrykte. Stene og Klipper vare de første Materier, som man valgte til dette Brug; og det er bekiendt, at Ægypterne, de gamle Indbyggere, her i Norden, samt adskillige andre Folkeslag, brugte denne Maade. Derfra nedstammer Fædrenes almindelige Skik, at optegne paa Piller, alt det de ville have forplantet til Efterslægten.

I Alderdommen ere navnkundige de Piller, som en Usiris, Bachus, Sesostris og Herkules lode opreise. Endnu mere navnkundige ere en Merkurii Trismegisii Støtter: paa de samme skal hans Regler og Lærdomme være udgravne med Billedskriftfigurer. I Creta ere seete meget gamle Støtter med Indskrifter, som indeholdte en Beskrivelse over de Ceremonier, som vare brugte ved de Corybanters Ofringer. I en Demosthenis Tid, befandtes endnu, Thesei Lov, skreven paa en Steenpille.

Omendskiønt de gamle Folk, her i Norden, havde kun lidet Bekiendtskab med de Asiatiske og Afrikanske; saa erfares dog af Historien, at i de første Tider, optegnede de paa Støtter, alt hvad de ønskede forplantet til Efterkommerne: det foregives, at disse Støtter havde over 40 Fods Høide; at de fremviste Indskrifter, der vare simple, overeensstemmende med Folkets raae Sæder og Begreber. Man kan sikkert slutte: at alle Nationer i Begyndelsen, ikke havde andre Monumenter, til at bevare deres Historie, deres Love, deres Handlinger, deres Opdragelser, deres Forbund.

Det har og været en ældgammel Skik, at skrive paa Tegl- og Steentavler. De Babylonier havde paa Teglstene antegnet deres første Iagttagelser over Stiernekundskaben; de ældste Monumenter af Chinesernes Lærdomme, vare udgravne paa haarde og brede Stene; og man veed, at en Mose skrev de ti Bud paa Steentavler.

Da dette faldt vanskeligt og besværligt; saa var det fornødent, at der maatte søges lettere og beqvemmere Skrivemidler. Man begyndte at bruge adskillige Slags bløde Metaller; og det kom i Brug, at skrive paa Blyplader, med en Jerngriffel. Ofte blev og brugte Kobberplader og Træetavler.

Det

Det maae formodes, at Rigers og Stæders Archiver, i mange Aarhundrede efter hinanden, ikke have bestaaet af andet, end en Samling af saadanne Tavler og Plader. Ligeledes er det rimeligt: at, da Skrivekonsten i de første Tider, ikke var almindelig; saa har man allene antegnet de mærkværdigste Tildragelser, paa faste og varige Materier, at Efterretningerne desto længere kunde blive i Erindring.

Man har videre valgt adskillige andre Materier: saasom, at skrive paa Bladene af visse Planter; paa den inderste Bark eller Hinde, af visse Træer; paa Dyrenes Huder, eller Skin; paa Lærred, og andre finere Stoffer; paa Træetavler, overstrøgne med Vox. Disse Maader bruges endnu, i asiatiske og afrikanske Provindser.

Derefter holdtes det beqvemmere, at sætte Bogstaverne paa visse Materier, med visse Safter, eller farvede Vædsker. I denne Skrivemaade, betiente man sig i Begyndelsen af en Pensel, som Chineserne, og adskillige andre Folk endnu bruge. Siden bleve tilskaarne Rør brugte; og disse vare de egentlige Redskaber, der i en meget lang Tid tiente til Skrivning. Pen, Blæk og Papiir, har ingen i den hele Alderdom vidst at bruge.

Heraf erfares, at alle Skrivemaader i de ældre Tider, have været besværlige, lang-

somme

somme, møisommelige, og fulde af fortræde-
lige Hindringer: til at overvinde disse, ud-
fordredes megen Tid, megen Flid, mange lyk-
kelig optænkte Forandringer. I de første Ti-
der, vare Menneskene lidet talrige; og den
største Deel maatte beskiæftige sig, med de
vigtigste Fornødenheder til Livets Underhold:
altsaa vare der kun ganske faae, som havde
Tid, eller Lyst at lære en Konst, der krævede
lang Tid, stor Møie og Omsorg.

Derfor sees det og, at Skrivekonsten, af
de gamle Fædre, ikke blev brugt i alminde-
lige Tilfælde, udi det borgerlige Liv. Efter
at Joseph havde givet sig tilkiende for sine
Brødre, og sendte dem tilbage, til sin Fader,
gav han dem ikke noget Brev at frembringe:
han gav dem en mundtlig Ordre; han befalede
dem, at udrette den mundtlig. Til et Kien-
detegn paa det Stæd, hvor Rachel blev be-
gravet, lod Jacob opsætte en Støtte; men
der meldes intet om nogen Opskrift paa sam-
me. Skrift blev ej engang brugt i mange
af de vigtigste Handlinger: Forpligtelser, Løf-
ter, Forbund skeede mundtlig, i nogle visse
Personers Nærværelse; og Rettergangssager
bleve paadømte, efter Vidners Udsigende.

Af denne Aarsag maatte Konsters og
Videnskabers Fremgang, i Oldtiden være lang-
som og besværlig. Da de første Opfindere
manglede beqvemme Midler, for at fortplante

ders Opdagelser til Efterslægten, paa en sikker, let og tydelig Maade; saa kunde Kundskaber ikke udbredes, forøges, forbedres, formedelst slige Mangler. Disse Mangler have og havt Indflydelse paa Sædernes langsomme Forædling og Forbedring: ved Underviisning, oplyses Forstanden; og denne Oplysning, danner det sædelige Menneske.

Vi vide, at Videnskaberne, hos alle gamle Folkslag, vare meget ufuldkomne: vi vide og dette, at Kundskaber, i de sidste Aarhundrede, have giort beundringsværdig Fremgang. Hovedaarsagen til denne Fremgang, maae uden Tvivl tilskrives den Fordeel vi have, fremfor de gamle Fædre; den Fordeel, at vi kunde paa en beqvem og fordeelagtig Maade, meddele og forplante vore Tanker, vore Overlæg, vore Opdagelser. Dette skeer ved Skrivekonsten; og denne Konst, med visse Tegn, at udtrykke en Mening saa tydelig, at Fraværende kunde vide hvad vi tænke, ligesom vi mundtlig talede med dem, er unægtelig en af de nyttigste og vigtigste Opdagelser i Verden.

Uden Skrivekonstens Hielp, kan da et Folk ikke underviises, oplyses, forbedres, og neppe har nogen Opdagelse i Verden, mere bidraget til at føre Mennesket ud fra dets første Barbarie, end en tydelig, let og beqvem Skrivemaade. Dens Forplantelse, har

har fordrevet Vildfarelser, oplyst Forstanden, reenset Sæderne, forbedret Hiertet, udvidet Kundskab, styrket Enighed, forenet og vedligeholdt det betydelige Baand, som forbinder en Stats-Borgere med hinanden. Hvorvidt vi have Skrivefrihed, eller ikke have den, uden Indskrænkning, det veed jeg ikke; men dette veed jeg: at aldrig nogen retskaffen oplyst og kundskabsfuld Mand, som har et ædelt og godt Hierte, som lader de tvende store Bud i Loven være ham en Regel i sine Handlinger, kan overtræde sand og billig Skrivefriheds Grændser.

Vi bør skiønne paa vor større Lykke, frem for de gamle Fædres; den fortrinlige Lykke, at kunne leve i en Tid, da Skrivekonsten har opnaaet en ønskelig Grad af Fuldkommenhed. Vi bør takke Forsynet, som har givet vort Norden Kundskabs velgiørende Lys; men vi bør ikke glemme de Fædre, som først begyndte at fordrive Vankundigheds Taage. De gamle virksomme Fædre, saae igiennem et Tusmørke, langt længere, end man kunde vente: vi derimod, ved det klare Dagslys, see alt for ofte, ikke hvad vi kunde, hvad vi burde.

Fester.

Ved

J. G. Hoffmanns Jordefærd.

En elsket Ven vi her til Graven fulgte,
og centnertungt hans Savn vort Hierte trykker;
thi han var god og klog og værd de Taarer,
som her ved Mindet om den Ædle flyde.
Ja, flyder Taarer! dog, I flyde ej
for ham! thi trygge Søvn ham qvæger nu,
og hist, i Lysets blide, klare Egne,
vil Han, som skuer grant i Hierterne
og lønne, hvert et got og ædelt Hierte,
som aldrig tilluft var for Armods Klage;
som deelte sidste Skierv med nøgne Brødre.
Nej! for os selv lad disse Taarer rinde;
Thi aldrig meer forskionner han vor Kreds,
vemodigen, med bange Længsel falder
vort Øie paa hvert Sted, hvor fordum han
med os var samlet. — See den sielsne Hustrue!

Hun

Hun vrier sine Hænder, seer mod Himlen,
som, naadig, vil sin Balsom gyde over
det dybe Saar, og give Styrke til
den Svage. — Hør! hvor de Umyndige
forgieves raabe: Fader! kommer du
ej meer til os? O har du os forladt? —
O Nei! hans Aand skal svæve rundt om Eder!
og minde Eder om hans sidste Ord:
at ene Dyden os gior lykkelig;
at man ved den kan trodse Livets Stød,
at naar ved Livets sidste Aften man
kan roelig tænke paa henfarne Dage,
da kan man og, som han, med Glæde høre
det store Bud, Dit Glas udrunden er
og snart Du frem for Dommeren skal stilles.

Joh. Christian Hedegaard,
Krigsraad.

Ved

J. G. Hoffmanns Grav.

Han faldt for Høstens Dag i Manddoms Aar
O græder, Dydens Venner! — Gode! græder.

Guldberg.

Ustadig kun er Jordens Held,
Og flygtig Glædens muntre Vrimmel,
Et Gienskin lig i solvklart Væld,
Et Stierneskud paa natlig Himmel.
Ja! kort er Glædens lyse Stund,
Den svinder som et Morgenblund.

Ak! derfor strømmer Taaren heed,
Og tolker Hiertets dybe Kummer;
Thi dette kolde Hvilested
Er redt for Vennens sidste Slummer.
En ædel Mand ved denne Grav
Har lagt sin brudte Vandringstav.

Som Mand og Fader kierlig, mild,
  Han huuslig Glædes Flamme tændte,
Og reen og høi den lyse Ild
  Lig Guddoms Offer stadig brændte.
Hans Hiem var skyldfrie Glædes Havn,
Hans skionne Hæder Fadernavn.

Oprigtig var hans ædle Siel,
  Og trofast var hans fulde Hierte,
Varmt slog hans Barm for Brodres Held,
  Blid lindred' han den Armes Smerte.
Hver Ædlings Agt var Mandens Løn,
Hans Borgerkrands er evig grøn.

O Spæde! standser eders Graad,
  O fromme Qvinde! tør dit Øie.
Alt veied' er i Guddoms Raad,
  Hver Jordens Fryd og hver dens Møie.
Alviisdom Fremtids Veie seer,
I Godheds Haand vor Skiebne er.

O! naar ved Venners aabne Grav,
Blant bange Tvivl vort Hierte bæver,
Som Solen frem af stormfuldt Hav —
Den Tanke stærk og klar sig hæver:
Bag Dodens Nat — bag Gravens Rand,
Er Glædens Hiem og Giensyns Land.

Der Fredens hulde Paulun er,
Der Glædens Væld ustandset flyder,
Der ingen Taare strømmer meer,
Der sig den fulde Siel udgyder,
Der alt er salig Harmonie,
Der vore Tabte møde vi.

Vor Vandel derfor være reen,
Til vi i Gravens Giemme segne,
Som Engle da vi sees igien
I Evighedens lyse Egne,
Hvor evig ung hver Fryd fremstaar
Hvor ingen Afskeedstime slaar.

J. Rehling.

Sang

Sang.

den 2den Julii 1801.

Hvor troner Jordens bedste Glæde?
Hvor reiser den sit faste Sæde?
Og hvor er udi Storm dens Havn!
Den troner ei i Rigdoms Sale,
Den lytter ei til Stormands Tale,
Den skyer iiskold Viismands Favn.

Chor.

Nei der er sielden Glædens Havn!

Men der den blidelig fremtræder,
Hvor Elskovs hulde Rosenkiæder
Om Mand og Viv sig venlig snoe:
I huusligt Samlivs blide Skygger
Sit lyse Tempel froe den bygger,
For der blant Held og Fryd at boe.

Chor.

Ja! Glæden følger Elskov troe.

Thi Qvindens Ømhed blid bereder
For Manden Jordens Saligheder,
Forhøier hver hans skyldfrie Lyst;
I hendes Favntag Kummer smelter,
Hun Mismods Centnerlast bortvelter,
Hun vækker Haab i sorgfuldt Bryst.

Chor.

Held Qvinden! Mandens Haab og Lyst.

Hun kierligt om den elskte vandrer,
Hun hver hans Sorg til Fryd forandrer,
Hun smiler midt i Kummer mild;
Naar efter Dagens Kamp og Møie,
Mørk Uroe fylder Mandens Øie
Da svinder den for hendes Smil.

Chor.

Held Elskovs rene Altarild!

Ja! hvor den rene Lue brænder,
Hvor Hymen glad sin Fakkel tænder,
Hvor Dyden adler Kierlighed,
Hvor Agtelse at elske lærte,
Hvor Tillid fylder trohuldt Hierte,
Der — selv blant Kummer — spirer Fred.

Chor.

Held huusligt Samlivs Salighed.

Der

Derfor vil Eders Liv hensvinde,
Som Rosenduft blandt Vessenvinde,
Som Vaarens Dag paa Ynde riig;
Jert Liv skal gyldne Frugter bære,
Og hver dets Dag et Gienskin være
Af Engles lyse Himmerig.

Chor.

Thi huuslig Fryd er Edens lig.

J. Rebling.

Til Haabet.

(Efter det Græske).

Ved Haabets usikkre Stav trøstig vi vandre den Bane;
Som Skiebnens evige Bud os at vandre befoel,
Een brydes efter den anden, saarende Haanden den
støtted',
Men Trøsterinden rækker stedse en anden igien.

J. Rebling.

Iris og Hebe.

En Fortsættelse af Maanedskriftet Iris.

Junii 1803.

Samlet og udgivet af Hofboghandler Simon Poulsen

Paa Udgiverens Forlag, trykt hos Bogtrykker
Johannes Breinholm.

Bemærkninger

over de residerende Landsby-Kapellanier.

(Slutning.)

Et andet Øiemed med de residerende Kapellaniers Oprettelse i adskillige Landsbyekald, kan have været: at see tvende Familier leve der, hvor tilforn ikkun een levede. Der som man ved at leve, forstaaer at leve anstændigt, overeensstemmende med sin Stand, — hvilket jeg formeder — saa kan man sikkerligt antage, at denne Hensigt ikke er opnaaet, eller kan nogensinde opnaaes paa den Fod, Sagerne for nærværende Tid staae.

Den residerende Kapellan nyder de fleste Steder neppe en Tiendedeel af Sognepræstens Indkomster. I de fleste Sognekald, hvor residerende Kapellaner ere ansatte, beløbe Indkomsterne i vore Tider sig omtrent til 2000 Rdlr. og af dem nyder da Kapellanen 200 Rdlr. Men hvor er det nogen Familie uden for Bondestanden i vore Tider muelig at leve af 200 Rdlr. Allene Brødkorn, Folkeløn, den nødvendige Indslagtning, Ildebrændsel, vil altid medtage, om ikke overgaae de 200 Rdlr. Som Bonde kan den residerende Kapellan dog ikke leve. Han skal søge Selskab med sine Lige, være iblandt og omgaaes med sine Herreds-Brødre og andre Folk uden for Bondestanden; han skal klæde sig selv, Kone og Børn anstændigt. Han skulde dog ogsaa kiende noget til Literaturen. En og anden god Bog skulde han anskaffe sig. Men hvorfra skal han tage Pengene? Vil og kan han ikke savne alt dette, da er der, saa fremt han ikke selv har Midler, hvilket den, der applicerer sig til Theologien, sielden har, ingen anden Vei for ham end at sætte sig i Gield for at faae de, til en anstændig Levemaade, nødvendige Ting. Og hvilket klogt Menneske krymper sig ikke derfor, især naar han ikke seer Udveie, til en hastig og god Befordring, hvor det dog kunde synes ham rimeligt, at faae afbetalt den Gield, han ved saadant et residerende Kapel-

lanie

lanie paadrager sig. Hertil kommer: han staaer i den nøieste Forbindelse med Sognepræsten, lever i eet Kald, som ofteest i een Bye med denne. Han maae ogsaa holde Selskab med sin Embedsbroder — det er af mange Aarsager nødvendigt — og alt dette skal han giøre med 200 Rdlr., naar Sognepræsten lever med 2000 Rdlr. Har den residerende Kapellan Gaard, og nogenlunde tilstrækkelig Avling *) dertil; forstaaer han at drive den rigtigt, og har han, eller kan han for billige Renter faae Penge til Laans for

R 2 der-

*) Vindebye Annex-Præstegaard, som ved Rescriptet af 21 Januar 1801 allernaadigst af hans Maiestæt blev mig forundt, skal jeg ved en anden Leilighed beskrive. Førend den Tid havde jeg ingen Bopæl, og var ved min Ankomst her til Sognet i den største Forlegenhed derfor. En af mine Sognefolk beviiste mig den store Tieneste at overlade mig Værelser paa en Gaard han havde i Forpagtning. Uden denne Hielp veed jeg ikke hvorledes det skulde gaaet mig som gift Mand. Den Forbedring det residerende Kapellanie ved Vindebye Annex-Præstegaard da fik, var betydelig, men vilde været langt betydeligere, dersom Gaarden ikke havde været saa yderlig forfalden og ødelagt, at den kræver en ganske nye Opbyggelse, og Avlingen saa forsvaklet, at den i nogle Aar ikke kan komme i tilbørlig Drift igien. Dog herom ved en anden Leilighed.

dermed at kunne anskaffe sig Avlingsredskaberne, der i vore Tider ere kostbare, saa kan han, saalænge Kornpriserne ere saa høie og overdrevne, dog tage noget af Avlingen, dersom det vil falde ind i nogenlunde frugtbare Aar. Men slaaer Afgrøden Feil for ham og det ikkun et Aar, da er han næsten ødelagt; efter som han da med hele Gaardens Avling ikke kan ernære de Kreaturer og lønne de Folk, som han uden Gaard og Avling ikke havde behøvet. Han har da forhøiede Udgifter at bestride med de samme Indkomster, og dette kan ikke holdes ud.

Men savner nu den residerende Kapellan fast Bopæl, og — man betænke — paa Landet, hvor der foruden Præstegaarden sielden er en Gaard, eller et Huus, hvor det var mueligt at faae et eneste anstændigt, end sige flere Værelser til Leie; hvor ulykkelig er da ikke en Mand, især dersom han er givt, naar han hverken for gode Ord eller Penge kan faae Huusly? Er den residerende Kapellan derimod ugivt, og vil forblive det, saalænge han er der paa Stedet, saa kan det hende sig, at Sognepræsten er saa barmhiertig at overlade ham et Værelse i Præstegaarden med Vask, Lys, Varme, o. s. v. for Betaling, naar Kapellanen desforuden forpligter sig til at forrette Sognepræstens Arbeider, naar behøves; og dette behøves vilde da indtræffe hver Gang Sognepræsten havde

noget

noget at forrette, hvormed han ikke selv vilde umage sig, eller noget der kunde være lidt vanskeligt og ubehageligt. At kiøbe Huus eller Gaard paa Landet anseer jeg ikke raadeligt for Kapellanen; thi naar han reiser der fra Stedet, skal han nødvendig sælge det, og fordi man veed at han skal sælge, benytter man sig af hans Forlegenhed, og byder ham det Halve af hvad han selv har givet. Hvor han flytter hen, behøver han Penge til at udrede de nye Udgivter, der hvile paa ham i det Kald, han tiltræder. Han skal da sælge, han er nødsaget dertil, og som oftest med et stort Tab, dersom han ikke selv har Midler, som han kunde lade henstaae ubenyttede deri, hvilket dog nok ingensteds indtreffer. Han kan ikke vente eller stole paa, at hans Eftermand skal kiøbe ham det af; thi er denne ugivt, og villig til at paatage sig Arbeidet i Sognepræstens Sted, saa tager vist nok Sognepræsten gierne imod ham. Er Eftermanden derimod givt, hvorfra tager da denne, ved sit Ophold i Hovedstaden, og ved en kostbar Ordinations-Reise, for Penge og undertiden ogsaa for Pengs Værd ganske blottede Begynder, som maaskee allerede inden Kapellaniets Tiltrædelse er i betydelig Gield, Penge til slige overordentlige og med Fare forbundne Udgifter? Han er ikke engang saa lykkelig, at hans Gage begynder med hans

Kalds-

Kaldsbrevs, men førſt med hans Ordinations Dato, og derſom nu Ordinator enten er paa Viſitats, eller ikke har Leilighed til at ordinere, ſaa ſkal han, for denne Ceremonies Skyld, endnu ſætte en i hans Stilling ikke ubetydelig Sum Penge til, efterat Kaldsherren har aabnet ham Udſigter til Levebrød. Han er ikke engang ſaa godt faren, ſom den perſonelle Kapellan, for hvilken Sognepræſten maa betale Kaldsbrev, og Ordinations-Omkoſtninger. Efter disſe Betragtninger over den reſiderende Kapellans Skiebne paa Landet, troer jeg ikke man kan ſige, at Henſigten med den reſiderende Kapellans Anſættelſe i Kaldet, derſom ſamme Henſigt var at ſee tvende Familier leve og leve anſtændigt der, hvor tilforn ikkun Een levede — derved er opnaaet.

Man har klaget, og man klager endnu med Rette over, at deres Antal, ſom ſøge geiſtlige Embeder, er i ingen Forhold til Embederne og ſaa ſtort, at Kongen og de, ſom have Kaldsrettighed, umuligt kunne forſørge dem. Maaſke har ogſaa dette været en Aarſag til de reſiderende Kapellaniers Oprettelſe i adſkillige Landsbyekald. Man ſaae ſig derved i Stand til at forſørge et Antal unge Mennesker, ſom man ellers ikke kunde hielpe. Men Mennesket er aldrig ſaaſnart forſørget, førend det ſtrax tænker paa at forſørge Andre. De givte ſig og komme derved

ind under alle de Byrder, som jeg i det foregaaende har opregnet. Man kan da ikke sige, at de ere forsørgede, med mindre man vilde tage Ordet i et andet og ganske modsat Begreb. Hensigten dermed er da heller ikke opnaaet. Man har vist i en god og velgiørende Hensigt søgt at lindre det Onde, som greb alt videre og videre om sig; men det var Palliativ, ingen Kuur fra Grunden af. Det giorde Ondt værre. Det formerede de geistlige Embeders Tal, og lokkede derved flere til at studere — ikke Theologien — men til at komme igiennem ved Examen, og derpaa at blive Præst; thi dette er noget ganske andet end at studere Theologien. De Søgendes Antal var og er endnu unægteligt stort, alt for stort i Forhold til Kaldenes Mængde. Men var ikke tildeels det latinske Skolevæsen, den til theologisk Attestats studerende Ynglings akademiske Liv, og selv den theologiske Embeds-examen saaledes, at de ret indbøde til at søge Levebrød i det geistlige Fag, og det fornemmelig for den Fattige? De latinske Skolers rige Beneficier lokkede den i Kiøbstæden boende fattige Borger til at sætte sit Barn i den latinske Skole. En aarlig Indtægt for Disipelen af 24 Rdlr. i Smaaelectierne og en 30 Rdlr. i øverste Lectie, vare Indkomster, som for den fattige Borger, hvis Barn frequenterede Skolen, ikke vare at foragte. Et Oplag til Akademiet af en 150 til 200 Rdlr., var i den fattige Borgers Øine en meget

meget betydelig Sum, hvis Utilstrækkelighed til det akademiske Liv han ikke kunde beregne. Den Ære, at hav en Søn som Student, udsluppen fra den trællende Haandværksstand. „Alt dette, hører jeg den af sin Stand kie„de Haandværker at sige — alt dette er mig „vigtige Bevæggrunde. Min Søn skal stu„dere til at blive Præst. Ved Akademiet kan „han, foruden sit Ovlag fra Skolen, leve „af Stipendier, som Fundaserne sikre den Fat„tige, og Informationer, hvorved han kan „fortiene meget, ere der nok af. Naar han „da har faaet Attestats, faaer han nok et „Kald og med Tiden et bedre — Han er „da langt lykkeligere end jeg. Jeg kan des„uden ikke bruge ham til noget". Jeg har ofte hørt fattige Borgere i Kiøbstæderne, hvor der ere latinske Skoler, saaledes at bedømme Sagen. Kiensynlig er Skaden deraf, ikke al-lene for Videnskabernes virkelige Dyrkere, men ogsaa for den geistlige Stand. Mennesker uden Opdragelse, uden grundige Kundskaber, uden Smag paa Videnskaberne, uden Evne til at forskaffe sig de Hielpemidler, hvorved de efter at have fuldendt deres akademiske Bane kunne gaae videre og indhente det manglende i deres overilede og usammenhængende Kundskaber, fordoblede de Søgendes Antal, og giorde det mere vanskeligt, undertiden umueligt for de virkelige Videnskabsmænd, at trænge igiennem, med

deres

deres Ansøgninger. Man har nu og da villet formene, at ogsaa Kongens Kald ikke altid blev den Værdigste til Deel. Men man har ikke tillige betænkt, at de Befordrende ikke kunne see den Søgende i Hiertet, og ligesaalidet i Hiernen. Deres egne Erfaringer om Kandidatens Retskaffenhed, Indsigter og Duelighed kunne i e ikke følge, thi de kiende ham for det meste ikkun af Navnet. De kunne kun lade hans til den offentlige theologiske Prøve erholdte Karakteer, og andres Vidnesbyrd om Kandidatens Retskaffenhed, Indsigter og Duelighed komme i Betragtning; og da vil enhver Upartisk let kunne forestille sig, hvor vanskeligt, jeg tør sige, næsten umueligt det er iblandt saa stor en Mængde, som de Søgende ere, altid at vælge den værdigste. Jeg troer endog, at det var til største Gavn for Landet, om enhver Kaldsherre besad saa megen Patriotisme, at han frivilligen ofrede Kongen sin Kaldsrettighed. Naar alle Kaldsherrer handlede saa samvittighedsfuld, og sørgede saa meget for Oplysningens Fremme, og Fordommenes Afløggelse ved duelige, retskafne og indsigtfulde Læreres Ansættelse, som Dannemanden og Patrioten Grev Christian Reventlov til Christiansæde, og nogle andre lige tænkende Mænd, da skulde Kaldsrettigheden ikke geraade Oplysningen og Religionen til saa megen Skade, som den altid har giort og endnu giør. Men ikke alle tænke saaledes.

Man-

Mange tænke anderledes og gribe i Flæng den første den bedste, uden at betragte Embedets Vigtighed, eller Faren for Dyd, Sædelighed og Religion, naar Manden, som befordres er uvidende og lastefuld. Der ere maaskee kun faa Kaldsherrer, som fuldkommen og upartisk kunne bedømme dette. Dette er een af de Aarsager, hvorfor jeg anseer det ønskeligt for Fædrenelandet at Kaldsrettigheden altid var i Regieringens Hænder. Dog alt dette vil dog vist opnaaes med Tiden. De latinske Skoler ere enten allerede, eller vorde snart ikke længere Tilflugtssteder for enhver, der ikke er duelig til noget, ikke Oplagshuse af unyttig Glosekram, som de maa betale Penge for at blive af med. Den theologiske Embedsexamen er skierpet, og man har det Haab, at Regieringen vil revidere den fra Grunden af. De preussiske Indretninger i denne Henseende vil da ogsaa vist vorde tagne i Betragtning, da de indeholde meget ypperligt. *) Gid at den Tid dog aldrig maatte komme, da Opregnelsen af de i Forelæsningerne fremsatte individuelle Meninger allene blev taget i Betragtning ved Karakterens Bestemmelse; thi derved kan Pappegoien, som er begavet med et færdigt Snakketøi og freidigt Mod let forskaffe sig en Udmærkelse, naar, derimod den i Viden-

*) See W. A. Tellers Magazin für Prediger 8 B. 1ster T. S. 241.

denskaberne grundede og med deres hele Aand og Fremskridt fortrolige, men beskedne og frygtsomme Kandidat maatte nøies med et Haud illaud. eller Non contemn. Gid Communitetets betydelige Kapitaler maatte anvendes til værdige Videnskabsmænds Understøttelse, naar disse uden Embede eller ogsaa med utilstrækkelige Embeds-indkomster dog alligevel vedblive at gaae frem paa Videnskabernes Bane og giorde Fædrenelandet Ære med sine Værker. Mange Kaldsrettigheder have Regieringen gienvundet og der er nu sørget for, at Kaldsretligheden ikke længere saa ubetinget følger med Herregaardenes Salg.

Jeg kommer til den tredie Hensigt, som Lovgiveren, da han oprettede de residerende Kapellanier, kunde have havt. Lovgiveren vidste, at hver Stillestand i Videnskabernes Rige var Tilbagegang, og derfor ved dette Rescript har havt den Hensigt, at lette saavel Sognepræsten, som den residerende Kapellan Veien til at forsætte sine Studeringer, derved at dele Embedet mellem tvende Mennesker, der, hvor enten Folkemængden eller Sognets Strækning var stor og vidtløftig. Han kunde have tænkt: det er ikke nok at der ere Lærere, der engang have studeret; de maae vedblive at studere, ellers glemme de hvad de have lært. Dette kan besordres ved at ansætte Sognepræsten en Medhielper. I en

en Menighed — skulde man troe — hvor der er tvende Lærere, levnes enhver af dem dog mere Tid til sine Studeringers Fortsættelse, end, hvor der er kun een Lærer. Jeg har ovenfor viist, at der vorder Tid nok tilovers til at fortsætte sine Studeringer, og at hverken de ministerielle Forretninger, eller Folkemængden i Sognet kunne giøre nogen Hindring deri, om der var kun een Lærer. Paa Tid kan det ikke mangle; men der ere andre Aarsager som træde i Veien, og giøre Sagen undertiden meget vanskelig. Det vil komme meget an paa, om enhver af Lærerne have de nødvendige Forkundskaber; om de have Villie til at bruge disse Forkundskaber til ydermere videnskabelig Fremvext; om de have havt Smag paa deres Videnskab; om de kiende noget til det Store, det Glade, det Hiertehævende, som ganske opfylder Videnskabsmandens Siel, naar han efter megen møisommelig Grandskning, opdager nye Udsigter i og over sin Videnskab; om de engang ved at føle dette, have faaet en over alle Adspredelser seirende Lyst til bestandig at rykke videre frem; om ikke alvorlig Studering ved Mangel af utilstrækkelige Forkundskaber er blevet dem en Plage, det er altsammen noget, der har den største Indflydelse paa deres videre Fremskridt i Videnskabernes Rige, naar ellers ingen udvortes Hindringer møde dem. Men just disse udvortes

Hin-

Hindringer, indtreffe saa ofte, og det fornemmelig for den residerende Kapellan. Thi sæt, at han endogsaa har Villie og Lyst til at fortsætte sine Studeringer; saa udfordres der dog altid noget mere, end den blotte Villie og Lyst. Der udfordres Penge til at forskaffe sig de til Videnskabernes Fortstudering nødvendige Hielpemidler. Enhver, som kiender Videnskabernes Tilvext og Udvidelse i de tvende sidste Decennier, veed ogsaa, at blot til at anskaffe sig Hovedværkerne i den theologiske og philosophiske Litteratur udkræves en for en ung, sig nu nedsættende Mand, ikke ringe Sum. Og hvorfra skal han tage disse Penge? Hans Embedsindkomster ere saa knappe, at han deraf i disse Tider neppe kan bestride det Halve af de Udgiver, som hans Huusholdning, naar han er givt, udkræver. Ja, vil man maaskee sige, ikke først naar han er bleven Præst, skal han forskaffe sig disse Værker; under sit Ophold ved Akademiet, bør han allerede eie dem. Men naar man giør denne Fordring, da betænker man ikke, at de Fleste, som opofre sig til Theologien, ere fattige, ja ofte særdeles arme, og have ondt nok ved at skaffe sig den nødvendige Underholdning i meisommelige og vanskelige Konditioner. Og lad endog Kandidaten i Universitetsaarene have anskaffet sig Hovedværkerne i sine Videnskaber, saa er dette dog ikke nok, naar han skal fortsætte sine Studeringer. Der udkomme aarligen i det theologiske og philo-

sophiske Fag, særdeles vigtige Værker, som enten betragte disse Videnskaber fra en nye Synspunkt, eller aabne Udsigter til nye Opdagelser eller blot pragmatisk fortælle Videnskabernes Omsving, Stigen, Falden, Forædling o. s. v.; ogsaa de maae anskaffes, læses, overtænkes, dersom man skal kunde sige med Sandhed, at han gaaer frem med sin Tidsalder. De koste anseeligt, og hans Indkomster strække ikke dertil. Maaskee man vil indvende „han kan laane sig frem, saaledes have saa mange af vore Lærde gjort og endnu giøre." Kan vel være muligt! men saa maa han ogsaa være paa de Steder, hvor Laan af slige Skrifter er muligt. De som opholde sig i Hovedstaden og kunne bruge dens Bibliotheker, de som ere i Nærheden af lærde Mænd, der eie Videnskabernes Skatte, og ville laane dem ud, de kunne vel derved komme noget videre frem, end om de ganske savnede dem. I Provindserne derimod kan man ikke tænke paa, at faae Bøger fra Hovedstadens Bibliotheker baade for Transportens og den nøiagtige Afleverings Skyld, og endnu mindre kan man haabe, af Provindsernes Bogsamlinger, at faae Bøger til Laans for dermed at studere frem med sin Tidsalder; thi man kan sikkert giennemsøge hele Herreders, ja maaskee hele Provindsers Bibliotheker, uden at finde det man søgde og behøvede. De faa Mænd, som hist og her i Provindserne kunde have gode Bog-

sam⸗

samlinger, ere vist nok allerede afskrækkede fra at udlaane kostbare og gode Skrifter, formedelst den Mishandling som Bøger i Almindelighed faae ved Udlaan. Og om saadanne Mænd end findes, der ville tiene Nogen med Laan af sit Bibliothek, saa er det derfor ikke sagt, at deres Bibliotheker indeholde de theologiske og philosophiske Videnskaber, som Religionslæreren fornemmelig skulde sysselsætte sig med — og sielden vil man finde dem vel besatte og forøgede indtil vore Tider. Den vigtigste Hindring, som møde den residerende Kapellan, i at fortsætte sine Studeringer, og gaae frem med sin Tidsalder, er Mangel paa tilstrækkelige Indkomster. Men maaskee Sognepræsten desto bedre kan giøre det; maaskee han har blidere Udsigter til at gaae frem med sine Tidsjevnlige? Hans Indkomster ere gierne store, i Almindelighed saa store, at han dog maae beholde noget tilovers fra sin Huusholdnings Udgivter, hvormed han kunde anskaffe sig gode Bøger. Har han engang faaet Smag paa Videnskaberne, saa vil der vel ikke være nogen Tvivl om, at han anvender sin Overskud mere til Aandens en Legemets Føde. Tid til at studere har han ogsaa frem for den unge Mand, som nyeligen er kommet i et Embede, som uvant til Embedsforretningerne, forhindres ofte fra at opofre sin Tid til at forskaffe sig bedre og lysere Indsigter ved gode Skrifters Læsning. Alt synes at tillade den Formodning, at Sog-

nepræsten baade har Evne, Tid, og Leilighed. Men om den residerende Kapellans Ansættelse i Kaldet giver ham større Evner, mere Leilighed og Tid til alvorlig Studering, derom har jeg god Grund at tvivle. I sine Indkomster taber han aarlig derved omtrent 200 Rdlr. foruden hvad han taber i Offeret, ved det at Menigheden har tvende Præster at ofre til, isteden for den ellers slap med et Offer, som da naturligviis vilde blive større. Alt Embedet vedkommende skal mældes for ham. Alle Leiligheds-taler, saasom: Brudevielser, Liigtaler, Taler ved overordentlige Leiligheder skal han forrette. Alle Skudsmaale, Attester af Ministerialbogen skulle udstædes af ham. Ministerialbogen føres under hans An- og Tilsvar. Mandtallerne forfattes af ham. Er der kun een Kirke, da prædiker Sognepræsten tvende Gange, naar Kapellanen prædiker eengang. Ere der tvende Kirker da forrette de Tienesten vexelviis. Den eneste Lettelse, i Embedsbyrderne er naar man undtager nogle ministerielle Forretninger uden Kirken, altsaa eene den, at Sognepræsten slipper med at prædike i e e n Kirke, hvis der er Annex, og, hvis ikke, er han frie for at prædike hver tredie Søndag. Denne Lettelse er vist nok saa ringe, saa ubetydelig, at, om han ganske savnede den, vilde det dog ingen Hindring kunne giøre i hans Studeringers Fortsættelse, og videnskabelige Fremskridt. Hvor mange Præster er der ikke,

som have 2 a 3, ja i Norge stundom 4 a 5 Kirker, at besørge Tienesten i, og som dog vedblive at gaae frem paa Videnskabernes Bane; og hvor mange Sognepræster ere der ikke, som, endskiønt de have residerende Kapellaner, dog alligevel blive hele Decennier tilbage efter deres Samtidige? Vel veed jeg, at Sognepræsten, under Paaskud af Sygdom, nu og da kunde kaste Embedsbyrderne i og uden Kirken tilbage paa en residerende Kapellan, og paa denne Maade vinde mere Tid til at studere; men saadanne Kunstgreb skammer enhver retskaffen Mand sig ved, især naar han betænker, at han nyder næsten Alt, og Kapellanen næsten Intet for Arbeidet i Sammenligning dermed *).

4)

*) Men fordi man nu og da seer, at Sognepræsten i saadanne store Kald bliver noget tilbage efter sin Tidsalders Fremskridt, derfor bør man dog ikke beskylde ham for Ladhed, Dovenskab, og give ham alle andre skionne Titler, hvormed man i vore Dage ikke er sparsom mod Geistligheden. Den Sognepræst, som nu er kommen i et saadant stort Kald, kan fordum have været Kapellan, eller Sognepræst i et saare usselt Kald, og derved være kommen i en Gield, som hviler tungt paa ham. Han har Kone og Børn at sørge for, ikke allene medens han lever, men endog efter hans Død. Den Pension, som han forsikrer hende i Enkekassen efter hans Død, er

see

4) At de residerende Kapellanier skulle være Planteskoler til at danne dueligere og mere embedsvante Lærere for andre Menigheder, kan jeg neppe troe skulle have været Lovgiverens Hensigt; thi da maatte man forudsætte, at Sognepræsten baade *kunde* og *skulde* være den residerende Kapellans Lærer. Sognepræsten maatte da altsaa være en Mand af Kundskaber i sit hele Fag, som Theolog og som Embedsmand, hvilket han dog ikke altid er. Det gives vist mange Steder, hvor det Modsatte kunde have Sted. Desforuden siger Lovgiveren i Slutningen af Rescriptet, at de (nemlig Sognepræsten og den residerende Kapellan) skulle omgaaes hinanden som Brødre, hvoraf tydelig sees, at den Ene ikke skulde være den Andens Lærer, og endnu mindre den Andens Herre. Det eneste, som i mine Tanker kunde give de residerende Kapellanier et Skin af Planteskoler, er den prak-

saa ringe, at hun deraf umueligt alene kan have sit, nødtørftige, jeg vil ikke tale om anstændige, Udkomme. Hvad Under er det da, om han betænker sig paa at giøre Bekostninger paa Bøger? Skulde det være nogen Forbrydelse, om hans Hierte undertiden kom i Kollision med hans Aands Trang, og hiint da seirede? Om han isteden for alvorligen at tænke paa sine Kundskabers Udvidelse, hellere tænker paa at samle noget til Betryggelse for sine Efterlevende?

praktiske Færdighed i Embedsforretninger, som Kapellanen kunde erhverve sig; men denne Færdighed erhverver han sig ligesaa godt, og langt bedre som Sognepræst, da alle Forretninger da ere ham anbetroede og han da mere uafhængig kan arbeide, og følgelig ogsaa med mere Lyst.

Et ganske andet Spørgsmaal er det: om Planteskoler til at danne unge Religionslærere, ere nyttige og gavnlige? Og herom kan vel Ingen nogensinde tvivle, især naar der i disse Læreindretninger blev givet Underviisning ikke allene i Theologiens og Philosophiens hele Omfang, men ogsaa i Landvæsenet, den Geistligheden, baade som Religionslærere og Landmænd vedkommende Lovkyndighed, Anthropologien, Naturlæren og Naturhistorien. Meget ønskeligt og den theologiske Kandidat særdeles nyttigt vilde det være, om en af de Herrer juridiske Professorer eller anden lovkyndig Mand foretog sig at give de unge theologiske Kandidater Underviisning i den Geistligheden vedkommende Lovkyndighed. Den unge Mand kommer i Embedet, og kiender slet intet til de Love, som lære ham hans Pligter og bestemme hans Rettigheder. Han kiender slet intet til sin politiske Stilling. Der kunde indtræffe mange Tilfælde, hvor Lovkyndighed er ham saare nødvendig f. Ex. Præstegaardens Modtagelse, som hans Formand kunde have ødelagt, og uagtet alle Kiendsgierninger dog vedblev at nægte Erstatning; ved

Udskiftningen, ved skadelig Vands Afledelse, ved at holde Markfred o. s. v. Her skal han høre Andres Raad, og alt for ofte have disse sin Fordeel af at indvikle i Processer og giøre ham sin Ret saa vanskelig som mueligt. Der sætter han ofte det lidet til han har, og indhøster ingen anden Frugt deraf end Mistanke og Beskyldning for trættekiær og processyften, fordi han endelig forsvarede dens Ret, hvis Beneficiarius han er. Alt dette skulde undgaaes naar de theologiske Kandidater i Forveien bleve underrettede om de Love og Forordninger, som angaae Geistligheden. Og dette opnaaes allerbedst, naar der ved Universitetet aarlig blev læst over den Lovkyndighed, som bestemmer den Geistliges Pligter og Rettigheder som Religionslærer og som Landmand. Saalænge Geistligheden, eller dog de fleste af dem skulle være Landmænd, saalænge er det ogsaa af største Nytte, at de lære Landvæsenet. Skeer det endog kun theoretisk, saa er det dog noget bedre end intet. Ved Hr. Professor Begtrups Forelæsninger over Landoeconomien er da denne Trang afhiulpen; hiin staaer derimod tilbage. *)

Hen-

*) For Præsten paa Landet er Landvæsenet af megen stor Vigtighed, og Avling ham uundværlig. Men den hele Maade, hvorpaa han hæver sine Indkomster, er ofte af ubodelig Skade for hans

mo-

Hensigten, hvorfor man oprettede de residerende Kapellanier i adskillige Landsbyekald, er da ikke opnaaet, og Aarsagerne, hvorfor det skede, ere hævede. De residerende Kapellanier ere nu ikke allene undværlige og unyttige, men endog skadelige. Arbeidets og Indkomsternes saa ulige Deeling opvække Misfornøielse hos Læreren. Menigheden seer sig betynget med dobbelt Offer og andre Tienestebeviisninger. Dens moralske Tarv fremmes ingenlunde derved, men hindres og forsinkes mere end man ved første Oiekast troer. Skulde da ikke Virkningerne ogsaa ophøre? skulde og kunde da ikke de residerende Kapellanier i det ringeste paa Landet afskaffes? og skulde og kunde de Indkomster, som dertil ere lagte, ikke anvendes til noget bedre? til gode Skolers Indretning og til Lønning for duelige Skolelærere? Hvorledes og paa hvad Maade? derom maatte hvert Steds Lokale adspørges.

Aabenhiertig og uden Skye, har jeg her fremsat min Mening, om de paa Landet værende residerende Kapellanier. Med Beskedenhed og uden al Anmasselse har jeg fremført de Grunde, som bevægede mig til at ønske disse Kapellanier forvandlede til Skoler, der forsynede, med duelige og virksomme Lærere, kunde med mere Held

moralske Virksomhed i Menigheden; thi den giver saa ofte Anledning til Trætte om mit og dit.

Held grundfæste Dyd og Sædelighed i de Unges Hierter. Skal den duelige Skolelærer formedelst sin Løns Ringhed see sig nødt til at søge Forbedringer i sine Indkomster, enten ved at drive Haandværk eller andre hans Embede ganske uvedkommende og forstyrrende Haandteringer, da kunne vi ikke haabe meget af ham. Han vil snart vorde kied af Skoleunderviisningen, naar han seer, at dette i sig selv møisommelige Arbeide lønner ham med Utaknemmelighed. Næringssorger bør ikke trykke ham. Agtelse bør han nyde af Sognefolkene, ikke være deres Tiener, men ved Børnenes gode Underviisning deres Velgiører. Uafhængig bør han være af dem, ikke udsat for deres Luner og Skikaner. Først da kan han virke med Vægt og med Held, først da kan han arbeide med Lyst og Aand. Men før dette kan skee, maa hans Løn forbedres, saa at han kan leve anstændig, og være fri for trykkende Næringssorger. Og hertil kunde de residerende Kapellaniers Nedlæggelse dog i nogle Sogne virke kraftigen, naar disses Indkomster bleve anvendte til Skolernes Forbedring. Skulde denne min Formodning være rigtig og gavnlig, saa tvivler jeg ingenlunde paa, at den paa høiere Steder vil vorde tagen i Betragtning. Skulde den derimod ikke være rigtig og Fædrenelandet nyttig, er jeg ogsaa vis paa at man paa høiere Steder ikke vil kaste Ugunst paa en Forfatter, der ikke havde anden

Hen-

Henſigt, end at nytte og gavne, og tillige give Anledning til, at Sagen kunde vorde drøvtet af mere indſigtsfulde og erfarne Mænd.

Vindebye Præſtegaard d. 28 Febr. 1803.

J. H. Larſen.

reſid. Kapellan for Kiobelev og Vindebye Menigheder i Lolland.

Lidet om de Gamles Fiſkedamme.

At Fiſkerie var kiendt og brugt af de fierneſte Slægter, er en Sandhed, ſom Hiſtorien aldeles bekræfter. Det ſynes endog, at have været eet af de Midler, der nærmeſt laae Folkene for Haand til Underhold, og een af de førſte Aarſager, ſom have kaldet dem henud paa Strømmen og Havet. Men ikke nok, at man herved fik Adgang til den frie Natur; at denne aabnede ſit rige Skiød med en ubegrændſet Fylde under alle Vande, men ogſaa heri har Menneſkets Syſſelvid tidligſt vidſt at vinde ſtørre Fordele, at ligeſom

ero:

erobre samme, beherske, forbedre den, og tvinge den til at yde mere Gavn og Mag. Ligesom man derfor, endog i Tidens første Aldre, fandt paa, vidt og bredt fra at samle det nyttige af Vextriget, for at bringe det inden snevre Grændser nær om Mennesket, under dets Hegn, Opsigt, Pleie, Brug og beredde sig herved Agre, Hauger; saaledes og vidste man at underlægge sig Vandene, tamgiøre den vilde Natur for dets Raadighed, og bringe endeel af dens svømmende Vrimmel til Tixnefie efter Behag. Man indrettede derfor Damme ved kunstig Haand, bragde Fiske heri, opdrog dem der, og ved at udelukke dem fra Hiemstavnen, erstattede deres Friheds Tab, ved kunstigt Underhold og Fængsel. Til disse Damme findes Spor endog i den første og uvisse Alderdom. Vil man skiøndt ikke hertil regne hiint store Værk af Egyptens Konge, der omtrent traf ind i Patriarkernes Tid, nemlig: Søen Moeris, som egentlig indrettet udi anden Hensigt; saa dog veed man efter Diodor, at i samme toges utallige Fiske, og at en stor Hob Mennesker underholdtes til at fange og indsalte dem. Det kan vel ikke nægtes, at jo adskillige af Oldtidens Folkeslag havde Fordomme, disse Overtroens Fostre, mod Fiskespise. Egypterne, som handlede med dem, nyde dem dog ikke gierne selv; de og flere Asiatiske Folk troede, at en Guddom, de dyrkede var bleven forvandlet til en Fisk, og for aitsaa ei at faae hiin til Livs,

af-

afholdte sig fra denne. Assyrier aade dem slet ikke, og Grækere i de ældste Tider ei heller; hvorfor og Ulysses Staldbrødre først tvungne af Sult, lode sig nøde til at fiske. Jøder i de første Aldre giorde ogsaa ikke synderlig af denne Mad, hvorfor og man i det gamle Testamente ei vil finde Fiske og Fiskerie saa ofte nævnte. Ikke destomindre tales dog adskillige Steder, om Damme, eller en Art af Vandbeholdninger, der kunde synes at tilhøre dette vort Emne, og herved er det, at vi lidet ville blive staaende.

Det Hebræiske Ord a), hvormed at disse i Skriften betegnes, give vore Oversættelser almindeligen ved Fiskevand, og Michaelis kalder dem Damme. Omendskiøndt nu ikke man finder nogenstæds, hvor disse nævnes, talet om Fiske, eller sammes Fangst, saa have de vel dog, foruden anden Brug, rimeligen ogsaa tiænt til denne. De velbekiendte Vandgiemmer eller Cisterner, som Østerlænderne lagde saa megen Vind paa, i deres tørre Jordstrøg ere de ikke, da disse ogsaa nævnes med et forskielligt Navn b), og graves for deri at opsamle Regnvandet. Men da efter al Anseende disse kun vare indrettede for Beboere af mindre Flækker, eller enkelt Mands Bolig hist og her, saa have uden tvivl Damme været blot for de større Byer. Saaledes finder man talet om adskillige Stæders

a) בְּרֵכָה b) בּוֹר

ders Damme f. Ex. den ved Gibeon c), Hebron, Hesbond, Samaria og i Jerusalem. At de almindeligen vare dannede ved Menneskehaand, sees tydeligen; Nehemias d), taler om saadan en i Jerusalem kaldende den Dammen, som var giort, og Sirach fortæller om Hiskia, at han lod udhugge nogle i en rag Klippe e). Deres Vand fik de ved Ledninger fra Søer, Kilder, Floder; ligesom Moeris-Søen vandedes ved en Kanal fra Nilen 85 Stadier lang; og hvor antageligt altsaa, da saadanne Render f) ved dem jævnligen omtales, hvorved de stode i Sammenhæng med Naturen, at de ogsaa maae have havt Fiske, og været nyttede til disses Fangst. Man kan tilligemed see, at de vare til forskiellig Brug. Sluttelig tiænde de fornemmelig til Forraadssteder for det Vand, som Stædernes Indbyggere havde til Mad og Drikke; alle fik saaledes Ærinde her, hvorfor og, som et offentlig Sted, Hoveder og Hænder af Isboseths Mordere ophæng-

c) Denne er den første, som nævnes i Skriften. 2 Sam. 2 K. 13 v.

d) הַבְּרֵכָה הָעֲשׂוּיָה Nehem. B. 3 K. 16 v.

e) Sirachs B. 48 K. 23 v.

f) תְּעָלָה . 2 Kong 20 K. 20 v.

hængdes til Skue ved Hebrons Dam g). Salomon lod grave nogle ved sine Haver, og vandede dermed et Anlæg af en nyeplantet Skov h). Kong Hiskia indrettede slige i Jerusalem, for i Beleirings Tilfælde sluttelig at betrygge den for Vandmangel, og bragte den ved Ledning ind i Staden, fra, som Michaelis mener, den paa Zions Bierg udspringende Siloams Kilde i). At Flid og Kunst ere blevne anvendte ved deres Indretning, saa de herved fik en udvortes Smukhed, kan man og blive vaer. Ved Jerusalem var en saa kaldet Kongens Dam k), hvor vel ikke Pragt er bleven sparet; Siloams Dam, havde to Affatser, saaledes at en nedre modtog det udstrømmende overflødige Vand af den øvre, og, Hoisangens Forfatter lader Elskeren ligne sin Elskedes skiønne Øine ved Hesbons Fiskevande l). Efter det senere Jerusalems Beskrivning kan og nævnes mange Damme her f. Ex. Dammene paa Zion, den ved Salomons Pallads, ved Skovhuset, ved Xystus, den indre Stads, Søen Amygdalum, og af alle den ved Johannes m) meest

g) 2 Sam. 4. K. 12 v.

h) Præd 2 K. 6 v.

i) 2 Kong 20 K. 20 v.

k) בְּרֵכַת הַמֶּלֶךְ Nehem. B. 2 K. 14 v.

l) Høys. 7 K. 4. v.

m) Johannis Evang. 5 Kap.

meest bekiendte Bethesda. At ogsaa disse, efter hele Samtidens Smag, som vi siden ville faae at see vare Vand- og Fiske-Forraadssteder kan man af alt formode, omendskiønt hiin sidstes Bestemmelse har brudt Fortolkerne. Af alt synes den at have været en Bade-Anstalt, og et Sundheds-Vand, hvorfor og Michaelis i hans vidtløftige Undersøgelse om samme n), har antaget den for at være et animalisk Bad, bestaaende af Sammenløbs Vandet, som kom fra Templet, hvori at Offerdyrenes Blod blev astoet. At ellers saa mange Vandsamlinger i hiin Tid, skulde have staaet tomme for dette Elements Indbyggere kan ikke troes, saa meget mere som vi tydeligen see, at Fiskerie, og disse Dyrs Spise i Jesu Dage var meget almindelig. Ende og de ældste Damme have vist ikke været ubetydelige Smaaesumper, men i Form af anseelige Søer. Ved Gibeons Dam, hedder det o) stødte Davids og Isboseths fiendtlige Partier paa hinanden, og har vel ei denne været liden, siden den kunne sætte Skiel mellem to Hære, som satte sig hver ved dens Sider.

Saa meget maae nu være nok sagt om hiine den første Alderdoms Damme, som vi

dog

n) See hans Overs. til det N. T. 1ste Deel Pag. 269.

o) 2 Sam. 2 K. 13 v.

dog ikke for Ordenens Skyld vilde lade uomtalte; uagtet jeg vel indseer, at Videlysten kun lidet om samme kan tilfredsstilles; vi nærme os nu til Hovedsagen, og det til Vished bekiendte af dette Emne.

Vende vi os nu til den romerske Oldtid, ville vi her finde de meest paafaldende Beviser for hvad Kunst, Flid, Yppighed have kundet frembringe i denne Deel af et Folks Vindskibelighed, ja bebreidende Exempler for Nyeverdenen, hvorvidt at Fiskerie en saa vigtig Næringsgreen kan drives; hvori at denne synes saa langt tilbage for den Gamle. At Fiskerie fra ældste Tider fandt Sted i Italiens ferske Vande, er noget man let kan blive vaer af den ældre Tids Bedrift, men dog synes det tillige, at ikke just Havfiskeriet var der saa gammelt. Af Columella p) kan man see, at Forfædrene ei vare fornøiede med ferske Damme og Fiskene, som disse frembragde, men man erfarer hvorledes de begyndte at forædle denne Sag paa en Maade. Man bragde Havfiske i fersk Vand, og saaledes bleve Landsøerne ved Velia, Vulsinii, Ciminum og flere Steder opfyldte med saadanne af Havet, som kunde taale ferskt Vand. Havde nu Strandfisk i hiin Tid været almindelige, synes ikke at denne Forædling, Forkunstling

p) Columella de re rustica L. 7. C. 16.

ling eller hvad man vil kalde det, kunde have havt Sted, saa meget meere, som man veed af nysnævnte Forfatter, at man endog siden efter tabde Smagen for fersk Vands Fiske, som noget gammelt og almindeligt. En vis Marcius Philippus skal derfor engang, da man til et Maaltid bød ham en Flodgiedde, have spyttet den ud og sagt: Gid jeg faae! om jeg ikke troede det var en Fisk; og Varro sagde i sin Tid ivrigen: Hver Kieltring og Slubbert q) agter sig det nu ligegyldigt enten han har en Dam fyldt med Flodfisk eller Frøer. Som andenstæds saaledes og her — Visse rige, mægtige af den fine Smag lærde den hele smagende Hob hvad der smagde godt, og nu blev da Mængden enig om, at just visse Sorter Havfiske vare aleene værd det Fortrin, at kildre de Fornemmes Ganer. Saaledes bleve da saadanne indviede den høie Smag; Forellen og Murænen vare en Slags Apiciske Helligdomme, og hine Smausere og Lækkertande, der først giorde godt Folk opmærksomme paa dem, toege sig Familie-Navne af samme. En vis Sergius romersk Stormand fik, som Macrobius fortæller, det Tilnavn Orata ɔ: Aurata (Forelle) fordi denne Fiskesort især smagde ham: ligeledes toeg en Licinius sig Navn af Muræna som den første Opdrager og Anpriser af denne, ja,

q) Nebulo ac thinson.

sa, siger Columella, som man kaldte sig den Numantiske, Isauriske af disse Stæders Betvingelse, saaledes og nævnede man sig efter fangne Fiske. Allerede i Republikens blomstrende Tid havde man mange Anstalter for Fiskevæsenet baade paa Landet og i Stæderne, saa at altsaa Fiskedamme da vare gamle i Italien, men man seer at Smagen for dette Lystværk i seenere Dage var steegen til en uhyre Høide. Den omtalte Sergius Orata samtidig med Cicero, var den første, som indførde hine Fiskedamme der især ere mærkelige i Alderdommen som forskiellige fra de ældre, i det at han faldt paa at indhegne Stykker af Havet paa Strandbredden, for at have hele Hære af dets svømmende Slægter under sit Vælde. Jeg vil ordlydende anføre hvad Val. Maximus skriver i denne Anledning: „At denne (Sergius) skulde ikke see sin Madlyst underkastet Søegudens Luner, opfandt han sig en egen Art af Hav. Paa Vandskyllingen af en Kyst opfangede han Søevandet, og ved Digeværk aflukkede mangehaande Fiskesorter for sig selv, saa at ingen saa rasende Storm kunde indtræffe, at jo dog Orata's Bord skulde have Overflod af slige forskiællige Retter. Han bebyggede ogsaa Lucrinsøens Bredder, som til den Tid havde staaet øde, med viide og høie Bygninger, for at kunne nyde Muslingsorterne desto friskere" r). Macrobius fortæller om den sam-

r) See Val. Maxim. exempl. mem. Lib. 9. C. 1.

samme, at han først anlagde Østersgaarde ved Baiæsøen, sluttelig for det at giøre dem fede og lækre s). At ellers denne Person har opvakt sine medlevendes Opmærksomhed paa sig, kan man tydelig see; Cicero taler ogsaa om ham, ja af fleere har han faaet et værdigt Notabene i Historien. Baade paa samme Tid og seenere ere andre ligeledes blevne ret navnkundige ved deres Lyst til Fiske, og Overdaad i samme Anledning. Lucullus og Hortensius blive os især herved bekiendte. Hiins Fiskesamling kostede en overvættes Sum efter hans Død, og denne elskede dem saa udsvævende, at han ei aleene sørgede for deres Næring og Helbred endog, men nennede end ikke at spise dem, hvorfor og Cicero nævner disse to med et egent Navn Piscinarios (Elskere af Damme). En vis Hirrius lagde saadan Flid paa Fiskeavl, at han laande, thi sælge vilde han ingen, 6000 til J. Cæsar, da han holdt sit Seiersmaaltid i Rom, og vi skulde siden see til hvilken urimelig høi Priis at Overdaadigheden drev visse andre Sorter af dem. Ingen Under at Fraadselysten fandt sig mellem disse Vandenes Utalligheder, et ubegrændset Svingerum; Lekkerheden giorde nye Opdagelser for Ganen, en af de velbekiendte flikmundede Apicier opfandt Alex en Saus af Mullefiskens Lever, og Kaiser Vitellius, graadigst Ihukommelse

s) Macrob. Sat. Lib. 3. C. 15.

melse, loed paa Krigsskibe bringe foruden andet, ogsaa kostbare Fiske fra det carpathiske Hav og Strædet, for deres Levers og Melkes Skyld, som Sveton beretter s). Hvad et Herremaals-tid i denne Ræt kunde formaae, sees efter samme Skribent, af det Velkomst-Nadvere Vitellii Broder gav ham i Rom, hvor der, foruden alt andet, dækkedes op med 2000 af de kostbareste Fiske t).

At nu altsaa en slig yndet Sag som Fiskevæsenet endog fremkaldte Digtere til dets Besyngelse, kan man ikke undres over. Ovid begyndte paa en Sang om Fiskene, hvilken han dog ei skal have fuldendet; flere prøvede og paa dette Hverv, og i sildigere Dage, ere især Oppians Halieutika bekiendte af samme Emne, hvis fem Bøger Kajser Severus belønnede med fem Guldstykker, og bleve hans Lystlæsning bestandig siden. Af ovenanførte kan man derfor letteligen forstaae, hvorfor at Romerne giorde saa særdeles meget af Dammes Indretning paa deres Eiendomme, og ligesom man havde Vivaria Indelukker for alle Slags Dyr vilde og tamme, til Gavn og Lyst, saa beredde man sig ogsaa Piscinas i samme Hensigt. Som sagt ere de ved ferske Søer og Floder temmelig gamle. Grækernes Ichtyotrophia af samme Art ere vel bekiendte; men jeg troer, at hiine af-

s) Sveton. in Vitel. C. 13. t) ibid.

afgrændsede Havſtykker ved Strandkyſterne vare blot en romerſk Opfindelſe, ſom vi ſiden ville omtale nøiagtigen.

Piſciner af den ældre Form vare meget hyppige i Rom og Italien, mellem hvis mangfoldige Anlæg af Vandværker, disſe og fornemmelig havde Stæd. Den ældre Plin befræfter ogſaa dette naar han ſiger: „Vil man noget flittigen give Agt paa hiin Overflod af Vand til almeen Brug i Bade, Fiſkedamme, Huuſe, Parker, Haver, Lyſtgaarde og Landſæder, at det ledes langt fra ved Buer, giennemgravne Bierge, og forhøiede Dale, ſaa maae han tilſtaae, at intet er meere beundringsværdigt paa den heele Jord". u).

Saadanne Damme brugdes baade til Nytte og Lyſt. Man bragde deres Forraad til Fiſketorvet i Rom eller andenſteds v), hvor de udſolgdes i Fiſkeboderne x) af Folk, ſom dreve denne Handel y). Selv Regieringen havde ſaadan en Piſcina, ſom Cicero omtaler. Ligeſom man holdt Landdyrenes Arter i visſe Rum for ſig, ſaa havde man og indſeet, at ſomme Fiſkeſlægter krævede Eenſomhed, for ei at ødelægges af de andre. Man havde derfor Cetaria for ſtore Fiſke, Turdaria for dem af ſamme Navn, Oſtrearia for Øſters; omendſkiøndt vel flere end een

u) Plin. L. 36. C, 15.

v) forum piſcatorium.

x) bolonæ.

y) Cetarii.

een Sort dog kunde holdes paa samme Sted. I hvilken Værd at slig en Fiskedam kunde være, bevise adskillige omtalte. Cato solgde af sin Myndlings Luculli Damme hver til 12000 Rdlr. z), efter Columella, og man anslaaer almindelig den Fiskemængde, som solgtes efter samme Lucull's Død til over halvanden Tønde Guld. Den omtalte C. Hirrii eene Piscina gialdt endnu meere, og jeg har fundet den efter en nyere Forfatter, anslaaet efter vor Myntefod til 161455 Rdlr.

Paa de gamle og almindelige Damme ends og var anvendt hos mange megen Pragt. Ved Landsæder, Lystgaarde, og i Haverne bleve de jævnligen anbragte. Vandsamlingen udredes ved Render, der enten løbe bestandig og kaldtes Niler, eller ved vexlende Gang, under Navn af Euriper, og Cicero berører disse som noget skiønt for Øiet. Den yngre Plin beskriver en ved hans prægtige Gaard Tusci, liggende mellem Lyststykker og Græsplaner udenfor Vinduerne af et stort Værelse i en af Gaardens Fløie, Vandet faldt ned i samme ovenfra paa Marmor, og ved sin Bruusen, og Skummen forlystede Øre og Øie æ). Dog maae siges,

 at

z) ipse (Cato) tutor Luculli, grandi ære sestertium millium qvandringentorum, piscinas pupilli sui venditabat. Naar jeg efter Cellarius regner 100 Sestertia for 3000 Rdlr.

æ) Plin. Epist. Lib. 5. — Epist. 6.

at slige saa kunstlede Damme snarere vare Bade-steder, og Parker til Prydelse, som vel kunde være hiine med et andet Navn saa kaldte Bajæ, hvori man svømmede til Sundhed og Fornøielse. Derfor betydede Piscina og i seenere Tider blot et Bad, hvilket det Ord Varmdam o) kan bevise, men at Fiske i slige kunde haves, vil da vel ingen troe. Af dette Slags var Nero's mageløse Piscina, som han begyndte paa, der naaede fra Forbierget Misenum til Avernsøen, var tagdæk-ket, indsluttet rundtom med Støttegange, og bestemt til at lede did alt det varme Vand som flød ved Bajæ a). Paa Plins Lystgaard Laurentinum var ligesaadan en anbragt endog midt imellem andre Værelser b).

Alt som nu Damme først vare Flidens og Erhvervelsens Værk, og siden med Tidens Gang samt Velstands Tilvext bleve Midler for Pragt og Overdaad, saaledes blev og Fiskeriet selv et Lysthverv for de rigeste og fornemste, og en Moroe, der nødes paa en overdreven, og nesten ubegribelig Maade. Man fiskede, men Fiskerens Møye og Farer havde den fine Smag og Blødagtigheden søgt at forebygge. Vind, Sol, Luftens Omskiftelser, Vandets Befaring vidste man at undgaae. Lystdammen var lagt

o) calida piscina.

a) piscinam contectam porticibus conclusam. vid. Sveton. in Nerone C. 31.

b) Plin. Epist. Lib. 2. Epist. 17.

lagt lige under den fornemme Fiskers Værelser, saa han i al Mag kunde nyde denne Fornøielse, uden at Veiret skulde i mindste Maade krænke den. Saaledes fortæller den yngre Plin hans Ven Romanus i et Brev om en af sine Gaarde ved Comosøen: at man kunde udkaste Fiskekrogen af Sovekammeret, ja nesten Sengen endog som af en Jolle c). Det samme bekræfter og Martial, naar han besynger Apollinars Landhuus ved Strandkysten hos Formiæ i Campanien. "Ikke længe (hedder det) leeder Angelen efter sit Bytte i Havet, men udkastet fra Sovekammer og Seng, snappes den af Fisken, som sees dybt nede i Vandet" d). Saaledes idelig under Menneskets Øie og Omhu, bleve disse Vandenes stumme Børn ofte tamme og deres Eier hengivne. Samme Forfatter taler om Domitians Fiske i Bajæsøen, at de slikkede Kaiserens Haand e). Man gav dem Navne, som de og lystrede, og naar Fiskmesteren, eller rigtigere maa-

c) Plin. Epist. Lib. 9. — Epist. 7.

d) nec seta longo quærit in mari prædam,
Sed a cubili lectuloque jactatam
Spectatus alte lineam trahit piscis. Mart. Epig. Lib. 10. — Epig. 30.

e) Sacris piscibus hæ natantur undæ,
qvi novunt Dominum, manumqve lambunt etc. ibid, Lib. 4. — Epig. 30.

maaskee, Afretteren *) kaldte hver ved sit, komme de svømmende til. Af sligt kan ogsaa udledes Grunden til den overmaadige Elske, som saa mangen Stprmand lagde paa disse Dyr. Heele Lysthaveriet havde noget høit, og fiint i sig, som den Rige syntes aleene at kunne have havt for sig selv; og man seer endog de værdigste Mænd at have gaaet meget vidt i denne Sag. Om den anførte Hortensius Cicero's Ven og Medstræber beretter Varro: at han græd over en af hans Murænerꝭ dødelige Afgang, det samme siges af Macrobius om Crassus, denne saa lærde, veltalende, rige; ei at tale om en anden fornem grusom Romer, jeg erindrer nu ikke i Hast den Trærings Navn, som havde langt meere Fiske- end Menneskekierlighed, og befoel at kaste en af hans Slaver for Murænerne ved en liden Forseelse. Ogsaa ligger i hiint vel Aarsagen til visse enkelte Fiskes utroelig høye Priis, som vi siden nærmere ville berøre. Deres Afretning, Hengivenhed, og andre Krumspring have lettelig kundet forlede en pengefuld Ødeland, til at lægge saa megen Værd paa dem for Modens Skyld, og hvo veed ikke i nyere Dage at Hollændernes Tulipomanie ligeledes i sin Tid overskreed alle Grændser.

Efter denne almindeligen tagne Udsigt over det heele kunstige Fiskevæsen, nærme vi os nu til nøiere

*) Qvid qvod nomen habent, et ad magistri
Vocem qvisqve sui venit citatus. Epig 30.

nøiere at betragte en Fiskedam hos de Gamle. Dog endda førend vi skride hertil, ville vi korteligen stræbe at blive bekiendte med hiine Fisksorter, der saa ofte nævnes, og vare Gienstandene for al deres Flid, Kunst, Fordeel, Yppighed og Lyst i dette Stykke. Jeg ønsker helst, at nævne dem ved deres gamle Navn; det nyere lexikalske, veed man nok, er let at finde. Ere skiøndt nogle af dem optagne i Systemet, saa dog frygter jeg, at hverken dette eller Lexikon torde hiemle os classisk Sandhed. Meget er i saa Fald uvist, og de fremmede Jordstrøg, som deres Fædreneland, lade os forgiæves lede efter mange af dem i vore Vande og Tungemaal.

Den vigtigste Fisk, som hiin Oldtid nævner er Helops. Den var aleene Fyrstens eller Rigmandens Spise, kaldes ogsaa derfor af Ovid den kostbare Helops. Man agtede dens Smag overmaade høyt. Den levede aleene under lille Asien i det pamphyliske Hav, og omendskiøndt man bragte den levende til Italien, siger Columella, saa dog vilde den ikke leve i nogen Dam. Naar den altsaa skulde bringes denne lange Vey fra hiine Kyster, til de kræsne Romere, saa vil man let kunne indsee dens Dyrhed, før den naaede de Stores Borde.

Omtrent ligesaa agtet var Scarus, en Art af Havbrosme. Den omsvømmede vel heele Asiens, Grækenlands og Siciliens Bredder, men længer ind i Middelhavet kom den

ikke,

ikke, kunde ei heller leve der under Kunstens Pleie, og var den derfor een af dem Vitellius loed bringe fra Asien, for Leverens Skyld.

Fra Spanske Søen fik man en Fisk kaldet Faber, som ligerviis var høiberømt, og havde samme Hiemmesyge som hiine ovenfor.

Efter disse tilkom Murænen Rang i Kiøkkenet. Havde skiøndt denne sin Herkomst fra Ciliciens Vande, saa dog kunde den taale fremmede Have. Den synes at have været en Aale-Art, og nogle henregne den til de paa Tydsk kaldte Neunaugen, en Fisk vi egentlig kun kiende her af Syltetønden. Vi have seet, hvad Magt saadan en kunde have, til at vinde sin Eiers Yndest, og det synes at dens Intelligents har været større, end man aleene venter sig hos Fiske. Martial kalder den derfor den kielne, som kom naar Herren eller Fiskmesteren kaldte g). Hannen til den kaldtes Myrus, og rimeligen har man meest sat Priis paa Hunnen, under hvis Navn heele denne Fiskeslægt er bekiendt. Det tillægges hende og, som en Slags Fornemhed, eller Kydskhed, at hun ei vilde blande sig med Slanger, altsaa et Fortrin for Aalen, som de Gamle beskyldte for dette Bolerie. Columella siger, at der undertiden paakom hende en Galenskab, som Hunden, i hvilken den anfaldt og dræbde andre Fiske, hvorfore

g) Natat ad magistrum delicata muræna. Mart. Epig. Lib. 10. — Epig. 30.

fore man ikke vel burde have den mellem fleere Arter h). Ogsaa denne lod Vitellius føre, som sagt, den lange Vey, for at nyde dens Melke. Man havde og en Afart fra samme, Fluta kaldet, der levede i det siciliske Sund svømmende bestandig i Vandskorpen hvor Skibene gik, af hvilket den og havde sit Navn.

Efter disse fortiæner Mullus Barben især at mærkes. Ogsaa denne var en af de Gamles vittige Fiske, om jeg saa tør kalde dem, der omgikkes Folk og lystrede Navn. Naar Martial nævner disse ved bedagede, synes de deraf, at have kunnet opnaae en høy Alder i). Men intet ved disse er meere mærkeligt end deres overdrevne Kostbarhed. Macrobius Plin, Juvenal omtale dem med Opmærksomhed. Den sidste beretter om en, der i sin Tid, efter vore Penge kostede saa nær halvtredie hundrede Rigsdaler. Macrobii gialdt nesten 300, og Plins omtalte over 300 Rigsdaler. Dersom ikke visse Sinds-Fuldkommenheder hævede disse Dyr til den Høyde af Værdie, saa kan det neppe have været paa Kroppens eller Æderiets Vegne, thi først vare de ei fremmede, men lyndede

h) Si rabie vexantur, qvod huic generi velut canino solet accidere, sævissime perseqvuntur sqvamosos, plurimosqve mandendo consumunt. Vid. Lib. 8. — C. 17.

i) Adesse jussit, prodeunt senes mulli. Mart. Epig, Lib. 10. — Ep. 30.

dede sig overflødigen i Italiens Udvande, og dernest siger Plin med Eftertryk, at slig en Muskus sielden vejede til to romerske Pund. Men jeg maae ikke glemme herved at erindre Columella's Beretning om denne Art: at den ei i noget Antal kunde taale at leve i Damme, var meget veeglivet, og al Indsperrelse blev den utaalelig k). Da nu altsaa Kunsten ikke kunde virke noget for den, saa sluttelig blev den derved vanskelig at erholde.

Mellem Herrefiskene maae og Aurata Forellen tilsidst anmeldes. Dens Historie og Opkomst ved Sergius Orata have vi berørt, da der vides, at denne naonkundige Fiskebider, droeg den frem af sit Mørke, givende Verden den store Lære: at den smagde godt. Athenæus anpriser den som en Fisk af den sødeste Smag, den var af Ørretens Slægt, ja muligen have vi hiin Orata at takke for dens Navn hos os.

Til de adelige eller kloge Fiske, med Tugt at melde, kunde vel ogsaa henføres Mugil eller Mugilis. Som de andre loed den sig ogsaa opraabe fra sine Fielesteder l), men førde i Dammen et meget indgetogent Liv, hvorfor og den kaldes med et almindeligt Slægtnavn den dovne m).

Man

k) Mollissimum genus, et servitutis indignantissimum.

l) Nomenculator mugilem citat notum. Mart. loc. cit.

m) Mugilis iners.

Man opregner mange Arter af samme, og kalder den paa Dansk Hovedfisk, en tryg Oversættelse af dens andet Navn Capito. Den er ellers ogsaa bekiendt af en vis uhøvisk Forretning, som den paa bøddelviis foretoeg sig til Straf for det siette Buds Overtrædere.

Lupus antages for at være vores Giedde. Man havde dem baade af salt og ferskt Vand, men var som nu omstunder kun i slet Rygte for Rovlyst og Slugenhed. I tidligere Tider blev Ferskvands Giedden meere anseet hos de Gamle end siden, og Columella siger, at man da blev saa forvendt i Smagen, saa man væmmedes ved hver, som ikke var fanget i det blandede Vand, ved Tiberstrømmens Udløb i Havet n).

Af andre mindre vigti[illegible] Arter var Merula meget slimig, maaskee et Slags Suder. Melanurus af Havbrosmens Slægt. Mustella Lampretten, af hvilken den omtalte C. Hirrius giorde J. Cæsar det betydelige Laan af sextusinde. Turdus en stor Sort var af mange Arter; og forresten kiender jeg ikke fleere meer end almindelige som Kunsten underholdt i Damme. At der ellers ei opelskedes andre end de anførte, maae man ikke troe; Columella opregner og andre gemeene Slags hvoriblandt og Fladfiske, men som min=

n) Hoc perjurium multorum subtiliorem fecit gulam, doctaqve et erudita palata fastidire docuit fluviatilem lupum, nisi qvem Tiberis adverso torrente defatigasset.

mindre vigtige og bekiendte befatte vi os ikke med dem, da Planen her ei tilstræver lexikalske Undersøgelser.

Ogsaa havde den store velsmagende Verden fordum lært at sætte Priis paa Vandenes Skaldyr; man giorde sig ligeledes Vandbeholdere hvor disse bleve tagne i Kost for at feedes. Om Østersgaarde og Sergius Orata have vi talet i den Anledning. Vi støde atter paa ham her, som den, der tilkiendte de Østers i Lucrinsøen den lækkreste Smag o) og bragde dem ind under Retternes Rangsforordning. Hans Lyst til disse gik saa vidt, at han greeb for stærk om sig og bemægtigede sig offentlige Vande til hans Indretninger, man paaførde ham derfor Sag, hvori blev sagt for Skiemt: at man forgieves vilde holde ham fra Søen for at berøve ham Østers, da han kunde faae dem under eget Tag p). Men ikke blot disse havde denne Opmærksomhed, mange fleere af slige Slægter opfostredes til Bordets Hæder og Lystens Nøye! Derfor og foerede man foruden hiine ogsaa Murax Purpursnekken, Pectumculus, Balanus, Sphondylus og fleere, som jeg ikke vover at

o) primus optimum saporem ostreis Lucrinis adjudicavit. vid. Macrob. Sat. L. 3. — C. 15.

p) namqve ea (ostrea) si inde (delacu) repere non licuisset, in tegulis reperturum. Val. Max. Lib. 9. C. 1.

at overſætte, nok at de vare Muslingernes Paarørende.

Paa disſe korte Efterretninger, ſigtende blot til de Gamles Lyſtfiſkerier, og ſlet ikke til det heele almindelige Fiſkevæſen da, er det at vi vende os til at betragte og beſkrive en af de ſildigen opfundne Damme ved Havet, der, ſom ſagt, vare indførte af Romerne førſt. De havde eet Navn med de ældre, kaldtes Piſcina, Stagnum, Septum, og kunde vel i vort Sprog overſættes ved Fiſkegaarde. Columella i hans Værk over Landbruget har omſtændeligen behandlet disſe. Deres Indretning og Rygt var i hans Tid ogſaa bleven et Maal for Landmandens Id; da Eiere af Øer, og Strækninger, udgrændſende til Havet, raadede ved dem Bod paa Naturens Fattigdom hos de magre Strandbredder, og hvor intet kunde groe indhegnede ſig Fiſkegaarde. I hans Skrift har han underviiſt ſine Samtidige om ſaadan en Dams Anlæg, og da han herved giver visſe Vink om den Tids Brug, Fremgang og Smag i dette, kan man og underlægge disſe ſom Grundtræk til en almindelig Tegning paa ſamme. Vel kunde jeg have overſat ham blot, men da jeg baade ønſkede at ſige meere og mindre, end han, alt ſom Emnet bød, gik jeg min egen Vey.

Ved Indretning af en Fiſkegaard, gav man da fornemmelig Agt paa Grunden af den tilſtødende Strand, hvor man anlagde den, alt

efter

efter de Fiskesorter, som man her vilde give Næring. For Fladfisk, siger Columella, maatte Søebunden der være muddret, hvor ogsaa Skaldyr gierne vilde leve. Vel kunde hiine og boe hos Sandgrund, men egentligen var dog denne Dybfiskenes rette Sted, hvorimod de, som leve ved Steene vilde holdes hos et steenigt Hav. Dammen selv udhuggedes enten af en vild Klippe, som dog sielden var Tilfældet, eller og den groves i Jorden, og Bunden stampedes haard sammen med en Blanding af stødte Seeskaller, Kalk, Sand og Oliegrums q), for at Vandet ei skulde sive igiennem den. Da nu dette her stædse skulde holdes friskt, saa gialt som vigtigst i heele Anlægget, at det svulmende Hav tæt uden for stædse kunde skylle ind i Dammen, og at denne atter maatte stille sig ved sit Overflod, som den i saa Maade fik. Var Jordsmonnet midt mod Stranden at regne, hvor man vilde grave, giorde man ei Dammen dybere end paa syv Fod under Vandspeilet; var det lige med Havfladen, blev den gravet til ni Fod, men en for Fladfiske aleene nød ikke meere end to Fods Dybde. I første Fold maatte den ei være dybere, at Bølgerne, som man og veed skeer, indskyllende fra Dybet,

q) Amurca, dette Ord har jeg givet saa godt jeg kunde, og egentligen ei kan oversættes, var den ringe Olie, som først kom ud ved dens Presning. Heele Blandingen kaldes Opus Signinum, brugdes og til Gulve i Kornhuuse.

Dybet, skulde bryde sig desto meere paa Dammens Flakke og være vederqvægende for Fiskene; i andet Fald maatte Dammen have to Fod meere. Thi da Grunden her var høyere end hiins, burde den sluttelig have større Dyb, for at samle Vand fra det indstrømmende Hav; men for dog at denne skulde beholde samme Høide, som hiin, giordes en skiult Rende r) fra den, paa en Dybde af to Fod ovenfra Jordskorpen til een af Siderne, for at udlade den overflødige Strøm, og faae det nederste Vand under denne større Høyde forfristet ved Søegangens Tryk. Naar nu en paalands Vind for Fiskegaarden oprørde Havet, saa fulgde, at denne idelig modtoeg store Vandmasser fra samme, og da disse ikke kunde løbe tilbage, maatte der være Anstalter i Dammen, for at give denne Mængde Træk til andre Sider. Ved Landingen i denne vare derfor anbragte Huller s), og Afløbs Render t), som viisde denne Vei andensteds hen, og disse forsynedes med Kobber-Rister u), for at holde Fiskene tilbage. Slutteligt har og været paaseet ved Dammens Anlæg, at Jordsmonnet runden om, eller i det mindste til een af Kanterne, kunde modtage dette Afløb, og lede det enten til Stranden, eller andre Fang. At de svømmende Beboere her kunde nyde Skygge og Læe ved Bølgernes Opdrivelse uden fra, giorde

r) cuniculus rivi.

s) meatus. t) itinera.

u) aenei cancelli.

giorde man fra Hægnets indre Sider dybe Indsnit v) i Forden i Sammenhæng med det heele, fyldte med Vand, hvor Fiskene havde Tilflugt. Somme vare gravne efter en ret Linie og andre i Krumninger, for derved bedre at befordre Vandets Rolighed, ihvorvel Columella fraraader de sidste, da Vandet blev for dovent i dem, og de hverken udlode det Gamle, eller vilde modtage det nye tilflydende.

For at smigre de finnede Fanger med et falskt Billede af Frihed, bragde man Steene fra Havet begroede med Tang og andre Strandvexter, kastende dem i Dammen, at den saa meget som muligt skulde ligne den vilde Natur.

Ved Bølgernes Indbrud med høy Søe steg da følgelig Vandet her over de faste Bredder; at nu ei Fiskene skulde udskylles, var Randen runden om forsynet med et tætstraalet Jerngitter x), som hvor meget end Søegangen tumlede sig der, dog stædse rækkede oven over den. Det er vel bekiendt at Havet ved Storm øver sin Magt mod Landet, førende da ogsaa med sig heele Dysser af Tang, og andre Dybets Frembringelser. At da ikke Fiskegaarden skulde være alt for meget udsat for hiin, eller tilhylles med dette, anlagdes et Forværn y) ude i Havet af Steen, til at møde for dette, og afbøde Vold.

Det

v) recessus.

x) Spissi clathri.

y) crepido.

Det var dannet i en Halvrunding, hvis Arme til begge Sider rækkede uden for Hægnets Brede, og saaledes omsavnede det, at den mellem sig og dette rummede en Deel af Havet. At nu altsaa denne Dæmning brød de første Stormens Anløb, indsees letteligen, men da dog Vandet her skulde giennemlades, havde Volden til alle Sider snevre Aabninger, hvorad Indstrømmingen kunde skee, og atter vare disse Indløb slangebugtede z), at Hæftigheden af det lige Paabrud skulde afviises, og brydes i disse krumme Gange. Ogsaa afholdt dette Værn alle fremmede Ting fra at overvælde Dammen, og dens Indbyggere bleve ei voldgiæstede i deres Leye.

At der har været noget vist Maal for disse Hægns Størrelse, lader sig ikke formode. Ventelig beroede dette paa Eierens Lyst og Evne, og da vi have seet en saa stor Forskiæl paa Prisen af dem, saa har vel ogsaa Størrelsen hertil kommet i Betragtning.

Om Formen af deres yderste Omrids veed jeg intet; men da disse smaae Staters heele Vel og Liv beroede paa Vandets idelige Fornyelse til alle Sider af deres Bolig, og denne igien fremkom ved Havstrømmens Tilløb og Trykning uden fra, saa er det troeligt, at man har valgt den Form, hvorved de fleeste Punkter af Dammens Favn kunde berøres af denne. At nu Vand-

z) more Mæandri.

Vanddeelene bevæge sig efter parallele Sirkelslag til alle Kanter vide vi alle, og sikkerlig have de Gamle ogsaa kiendt dette. Jeg meener derfor, at Fiskegaarden havde Dannelse af en Halvrunding, hvorved hiint kunde erholdes; thi Trekanten, Firkanten eller en anden Form kunde et modtage Trykket lige kraftigt runden om i Dammens Barm, til en jævndeelt Forfriskning i Fiskenes Vandkamre, hvilket dog var en væsentlig Deel for deres Pleie og Sundhed.

Til Slutning maae og noget meldes om disse indsperrede Hæres Levemaade inden deres kunstige Afslukke. Mennesket havde ogsaa heri lært at efterabe, og stiæle fra Naturen. I Henseende til Fiskenes Fødemaade, giør Columella en Forskiæl mellem dem, som jeg ikke kan forbigaae. Han stiller nemlig mellem liggende og staaende Fiske. Til de første henføres Flynderforter og Skaldyr; til de sidste, andre som svømme paa Dybet eller Steengrund. De første, siger han fremdeles, have ingen Tænder, men sluge eller slikke Føden i sig, hvorfor og man gav dem bløde Spiser, som raadne Smaaeslid og Sardeller, Rogn, Indvoldene af adskillige Fiskesorter, alle Slags salte Sager og Geller, som udkastedes fra Fiskeboder, umoedne Figen, knusede Nødder, kogte Spirlinger æ), og al Slags

æ) elixum molle forbum. Af en Frugt, hvis Navn vi ikke have paa Dansk.

Slags Slubmad ö). Dog meener han, ere de af Salterie det bedste, efter hvis Lugt Fiske gaae, og lettelig finde det, siden de ligge paa Ryggen, og see ikke til Siderne. Dybfiskene derimod nærede man med andre Smaaearter, som vare friske og nyeligen fangede, som Sild, Havkrebs a), Qvabber b), kort alle dem derpleie at tiæne de større til Føde. Forbød Vinters Tid at faae disse, kastede man i Dammen Krummer af ringe Brød, hakket Frugt af hvad man kunde have, og tørre Figen.

Lorents Bynch,
Præst til Tonning og Træden
i Aarhuus Stift.

ö) Sorbilia; kan nogen oversætte dette bedre er det mig kiært, dog Sobemad kan det vel ikke kaldes?

a) cammarus,

b) Gobio.

Sørgesang
om
Asan-Aga's Hustrue.

(Efter det Morlakkiske *).

Hvad er det som skinner hist ved Skoven?
Er det Snee, hvad eller er det Svaner?
Var det Snee, da vilde den bortsmelte;
Var det Svaner, vilde de bortflyve.
Det er ikke Snee, ei heller Svaner,
Men den Kriger Asan-Aga's Telte.

Det

*) Morlakkerne ere en Green af den slaviske Folkestamme. De beboe det indre Dalmatien eller Illyrien. Deres fornemste Næringsdrift er Qvægavl. De ere Christne eller Mohammedanere, eftersom de ere skatskyldige enten til den tydske Keiser eller til det osmanske Rige. Den venetianske Abbate Fortis har i et trykt Brev til Mylord Bute givet Efterretninger om disse Barbarer, hvis Levemaade og Sæder paa en heel besynderlig Maade ere afstikkende mod det fiine Valg af Naturtræk, det blide Veemod og den reene Idealitet i Udmalingen af Moderømhed og Huustroehengivenhed, der characteriserer dette, ogsaa ved Abbaten meddeelte, Digt. Dets Versmaal er trochæiskt femfoddet, uden Riim.

Der han saaret ligger og sig vaander,
Af hans Moder og hans Søster pleiet;
Men hans kiære Hustrue ikke sidder
Ved hans Hovedgierde, thi undseelig
Blev hun hos sein kiære Slutter hiemme.

Da nu Smerten i hans Vunder dulmed',
Harmefuld han hende Budskab skikker:
„Vent mig ikke i mit Huus, det vide,
Ei i Gaarden, ei blant mine Frender."
Ligesaa bedrøvet som uskyldig,
Denne haarde Tale hun fornemmer,
Og da i det samme Hestes Trampen
Stedse nærmere ved Huuset høres,
Troer hun at den vrede Husbond kommer,
Thi hun rædselfuld paa Taget stiger
J forsætligt Fald sin Angst at ende.
Men forskrækkede de tvende Døttre
Hastigt følge hendes Fied og raabe:
„Kiære Moder! hvorfor mon Du flygte?
Det er ikke Fader Asan's Heste,
Det er Pintorovitsch, er Din Broder
Som med talrigt Følge os besøger."

Da den Bange disse Ord fornemmer,
Vender hun sig hastigt om og iler
Med udbredte Arme mod sin Broder:

„Broder! Broder! see min Sorg og Skiendsel!
Mig forskyder Asan, mig, som skienked'
Hannem disse fem til Pryd og Ære!"

Veien tier og alvorlig drager
Af en lysrod Silkepung en skreven
Kiendelse, som Sosteren tillader
For en anden Brudgom sig at krandse.

Sorrigfuld hun dette Blad beskuer
Og hvert Træk udslettet gad med Taarer.
Derpaa tidt hun Sonnerne paa Panden,
Dottrene paa Rosenkinden kysser,
Men fra Noeret som i Vuggen smiler
Kan den omme Moder ei sig skille,
Derfor Veien voldsomt hende tager
I sin Arm og op paa Hesten lofter,
Men paa Veien til sin Fædrebolig
Giennem Graad hun tidt tilbage skuer.

Kun et Maaneskifte efter hendes
Nye Indlemmelse blandt Slægt og Frender,
Kun et Maaneskifte, og til Huuset
Stimle mange Friere at beile
Til den unge, jomfrueskionne Enke.

Blandt de mange Friere udmærker
Sig den ædle Kadi fra Imoski,
Thi med bange Stemme Enken beder:
„Kiære Broder! aldrig Du mig give
Til en anden Husbond! Ak! mit Hierte
Briste vil, ifald jeg nogensinde
Seer de søde Glutter moderløse."
Men den Haarde hendes Bøn ei ændser
Og fra første Forsæt ikke viger.
Da hun hulkende paa nye ham beder:
„Føi mig dog i dette eene Ønske
Og lad i det mindste dette Budskab
Til Imoski's ædle Kadi bringe:"
„„Asans Enke hilser Dig og beder,
At naar Du et talrigt Følge ordner
For at føre hende til Din Bolig,
Du da vil tillige sende hende
Et af hiine største Slør Du eier,
Saa at naar hun kommer Asans Vaaning
Nær, hun da indhyllet ikke skuer
De ulykkelige Moderløse.""

Neppe dette Budskab han fornemmer
Før han Følget ordner for at hente
Bruden og det store Slør at bringe.

Uden Vanhæld naae de Brudens Bolig;
Ligeledes uden Vanhæld lade
De tilbage til Imoski Hande.

Men da underveis de Asans Vaaning
Nærme sig, fra Hoieloft nedskue
Hendes Dottre og gienkiende hende,
Medens begge Sonner forudile
Og ved hendes Knæ saa kielent sukke:
„Moder! ak! du var saa længe borte!
Bliv nu her og spiis med os til Aften."

Og da Asan-Aga's Enke hører
De Forladtes ynkelige Benner,
Vender hun sig om til Togets Formand:
„Gud Dig lønne, hvis Du lader standse
Her ved dette Huus og mig tillader
At forære disse Glutter noget."

Strax ved Doren Toget holder stille,
Og hun stiger af for at uddeele
Til de kiære Glutter Skiænk og Gave;
Sonnerne erholde guule Stovler,
Dottrene i rode Slør hun svøber,
Og den Spæde som i Vuggen ligger
Nedenfra hun og en Kiortel sender.

Fade

Fader Ufan ovenfra nedkuer,
Men snart kalder han de Smaae tilbage:
„Kommer til mit Hierte, kiære Glutter!
Haardt som Staal er eders Moders Hierte,
Hun bær ei Medlidenhed med Sine."

Da den ømme Moder, skyldfri Huustroe
Disse haarde Ord fornemmer, blegner
Hun og synker trøstlos ned til Jorden.
Men da nu de Smaae forlader hende
Livet af! med dem forlader hende.

Schack Staffeldt.

Forsigtighed i Venskab.

Forsigtighed i Venskab er høilig fornøden; og uden Forsigtighed, vil neppe noget ægte Venskab længe bestaae. Vel sandt, at Oprigtighed er et væsentligt Stykke af det sande Venskab; men naar denne Oprigtighed, ei tillige er forbunden med Klogskab og Forsigtighed, saa er den ofte mere skadelig end gavnlig, og kan forvolde de største Fortrædeligheder.

Den,

Den, som elsker sin Ven oprigtig, bør i alle Tilfælde søge at skaane ham for Ubehageligheder, saavidt, som muligt; og hvor utallige ere ikke de Tilfælde, hvor ubetænksom og uforsigtig Tale har paadraget et Menneske de fortrædeligste Tildragelser? En Vejviser, som viser et Menneske den rette Vej, efter Forespørgsel, handler vel; men han handler ilde, naar han og viser den Fjende Vejen, som forfølger ham.

Hvo, som elsker sin Ven, maae forskaane ham fra saadanne Hemmeligheder, der ligge ham, som en Byrde paa Samvittigheden, hvilken han ikke kan skille sig ved, uden at giøre sin Ven ulykkelig, eller staae Fare for selv at blive det.

Man maae især vogte sig for en alt for stor Fortrolighed med de særdeles artige og tienstfærdige Mennesker, som ere hver Mands Venner; som hviske meget til Enhver; som af lutter Venskab, ere i Stand til at tilføje de redeligste, og af dem selv høit agtede Personer, den føleligste Harme. Man kan kalde dem letsindige Venner; og dette Navn udelukker ikke et godt Hierte: man kan elske dem, omgaaes med dem; men der bør bruges Forsigtighed i denne Omgang. Deres Hierte kan sættes i Ligning med et Repeteeruhr; dette slaaer til den rette og bestemte Tid; men trykker

ker en Fremmed derpaa, saa slaaer det og, enten det saa er Tid at slaae eller ej.

De meget snaksomme Venner, ere endnu næsten farligere; imellem dem og de forrige, kan gjøres denne Forskjel: at hine ere, som en Tønde, der løber, naar den bliver omstukken; men disse rinder saa at sige uophørlig. De søge idelig Lejlighed til at fortælle det, som er bleven dem sagt i Fortrolighed.

Sempron er en Ven af dette Slags. Daglig aflægger han Besøg i fire eller fem Huse, hvor Tænke- og Levemaaden er ganske forskjellig; men i ethvert af disse Huse, modtages han, som Ven. Ved hans første Besøg, siger hans Ven Cajus ham: at han om Aftenen tilforn var bleven en Capital betalt, som han allerede havde opgivet Haab om at faae; og at han derved var sat i Stand til at betale en vis Kjøbmand, som for længe siden havde krævet sin Betaling.

Sempron siger: det er mig hjertelig kiert; men dermed gaaer han bort, lige hen til en Mand, som han veed ogsaa at have Penge tilgode hos Cajus. Han siger ham i Fortrolighed, at Cajus har faaet Penge; og at han har det Forsæt, at betale Kjøbmanden sin Fordring: denne, som ikke havde drevet paa, at faae sine Penge, kommer derved paa det Indfald, at profitere af denne Lejlighed, som vel ikke saa snart tilbød sig

igjen;

igjen; og han gaaer hen til Cajus, for at kræve sine Penge.

Cajus, som ikke var i Stand til at betale begge paa engang; og vidste med sig selv, at han ikke havde sagt det til nogen anden, end Sempron, at han havde faaet Penge ind, bebrejder denne sin utidige Aabenhjertighed mod en Mand, som mindst burde vidst noget deraf. Sempron siger: det gjør mig overmaade ondt, at det saaledes faldt ud, men nu gaaer han hen til den Tredie. Han siger til ham: jeg har ret havt en fortrædelig Omstændighed med Cajus; og derpaa fortæller han den Tredie, hvorledes hele Sagen hængte sammen. Den Tredie, som et sladrefroe Gemyt, gjør sig en Glæde af at ophidse dem alle mod hinanden: han overtaler begge Creditorer til at fordre den hele Sum hos Cajus; men uden denne Tredies Tilskyndelse, havde enhver af dem gjerne ladet sig nøje med at faae en Deel af Fordringen betalt.

Jo mindre Cajus er i Stand til at udbetale de hele Summer, jo mere ophidser den Tredie de tvende Creditorer: det kommer til Stevnemaal og Proces, som forvolder den ærlige Cajus megen Harme, Fortrædelighed og Bekostning; og alt dette har han blot at tilskrive Semprons daarlige og uforsigtige Sladderagtighed.

Dette

Dette skadelige Snakkerie er ret bleven til en Vane; og denne lastværdige Daad udøver Sempron næsten hver Dag. Hvo, som uformærkt vil have noget udspredt blant Folk, behøver kun at fortælle ham det i største Fortrolighed: man er da forsikkret, at hans hele Huus veed det samme Dag; alle Naboerne, den anden Dag; og hele Staden, den tredie Dag. Han er ligesom en tynd Iis; thi hvo, som vover sig ud paa samme, synker tillige med den: man maae omgaaes ham med megen Klogskab og Forsigtighed; og det er en saare farlig Sag, at have ham til Ven.

Saadan Sladderagtighed hidrører ikke saa meget fra Ondskab, som fra en Svaghed i Gemyttet, fra et dumt Skin af et Slags Oprigtighed; og i Almindelighed har et saadant Menneske en svag Dømmekraft, en liden Forstand, et dunkelt Begreb om sand Menneskeværdighed. Der gives ret Originaler i denne Classe af Snakkere. En viis fornuftig Mand kom til en saadan Snakker, og siger, jeg har noget mærkeligt Nyt at fortælle dem: er det noget Hemmeligt, sagde den ærlige Snakker, da fortæl mig det ikke; thi jeg kan ikke tie. Denne Oprigtighed er roesværdig; og det er en meget nyttig Regel for alle Snakkere at følge, til at indskrænke det utidige, uforsigtige og skadelige Snakkerie.

At klage sig, i ubehagelige Tilfælde, for Personer, som Sagen ikke vedkommer, er ingen klog Handling, naar man er uvidende om deres Tænkemaade og Gemytsart; men her gives dog Undtagelser: ofte kan dog den Person, for hvilken Beklagelsen skeer, besidde Forstand og Oprigtighed til at give gode Raad; og er det en sand Ven, i hvis Skjød man udøser sit Anliggende, da er intet vovet, og man kan vente Raad, Trøst og Deeltagelse. Men at betroe sig til Personer, som hverken kunde eller vilde raade eller hjelpe, er en uforsigtig, og ofte skadelig Oprigtighed.

Uden at have adspurgt, eller raadført sig med Nogen, har min Ven Titus giftet sig med en Person, som paa ingen Maade er ham værdig. Alle hans Venner beklage ham; og ingen kan begribe, hvorledes den alvorlige, den kloge, den forsigtige Titus har kundet lade sig indtage af en saa ulige Character. Inderlig elsker Titus sin Kone: de leve fornøjede tilsammen; og han holder det for Dyd, som andre kalde Svaghed. Skal jeg forstyrre hans Sindsroe; skal jeg aabne hans Øine, uden at kunde vise ham en bedre Vej? Nej, aldeles ikke. Det er bedre for ham, at han i dette Tilfælde ikke seer, hvad Andre see, end at han skulde øine en Fare, som ikke saa let var at forandre.

Orgon elsker sin Fader, som en kjærlig Søn; og ved alle Lejligheder, roser han ham stedse for mig: alle Andre, derimod, laste Faderen, for hans Egennyttighed og Uretfærdighed. Sønnen har et ædelt, medlidende Hjerte; og i Tænkemaade er ganske forskjellig fra Faderen. Skal jeg skildre Faderen for ham, som han virkelig er? Ingenlunde: Sønnen staaer ikke i Fare for at træde i Faderens Fodspor; men han vilde græmme sig overmaade meget over en Sag, som han ikke er i Stand til at forandre.

Altsaa er det uklogt og uforsigtigt handlet, at ville helbrede en Ven fra Fordomme, hvis Opdagelse mere vilde skade, end gavne ham, enten nu Sagen vedkommer hans Person allene, eller Andre, med hvilke, han kan staae i Forbindelse. Men herved kan nu gjøres det Spørgsmaal: hvorvidt gaaer da Oprigtigheds og Forsigtigheds Grændser, i at sige vore Venner deres Fejl? Vel heder det: at Kjerlighed troer alle Ting; fordrager alle Ting; haaber alle Ting. Men Kjærlighed og Venskab er ikke uselsom, ikke ligegyldig; thi dette ere modsigende Ting: ægte Venskab er ikke blind; og dets klarseende Øie foruroliges meget mere ved de mindste Plætter, hos en Ven, som det elsker, end hos Andre; det ønsker altid, at maatte finde

en

en Ven prydet med Dyd, i et ulasteligt Forhold.

At erindre en Ven om sine Feil, kan meget vel bestaae med det ægte Venskab; ja er uadskilleligt fra samme: man maae dog være meget vaersom ved denne Erindring, naar den skal have nogen Frugt og Virkning, og ikke forbittre, i Stædet for at forbedre; thi her maae vel overvejes vor Vens Temperament; her maae nøje agtes det passeligste Valg, i Hensyn til Tiden, Stedet og Maaden.

For at dømme nogenledes rigtig i dette Tilfælde; da har man især at mærke disse trende Hovedting. For det første maae der gjøres Forskjel, i Hensyn til Feilene i sig selv; dernæst bør hensees paa vor Vens Person, saavel i Betragtning af Forholdet imellem os begge, i vor udvortes Stand, som og i Hensyn til hans Character og Tænkemaade; endelig maae og Graden i Venskabet, samt vor indbyrdes Fortrolighed, komme i Betragtning. Der gives Feil, som ere særegne ved visse Stænder; der ere Opdragelsesfeil, Temperamentsfeil.

Thyrsis har et ømt, et kjærligt Hjerte til Leander; og han har givet ham utallige Prøver paa sit Venskab, paa sin Tilbøjelighed: han var i Stand til at rædde ham af en Fare, endog ved at sætte sit eget Liv i

vove;

vove; han er en grundgod, en oprigtig, en trofast Ven. Men Thyrsis har Opdragelsesfejl: han har vænnet sig til en stiv Gang; hans Miner ere stolte, hans Geberder hovmodige; han er utaalelig for Mange, latterlig for Flere. Skal Leander laste disse Fejl hos sin Ven? Aldeles ikke. Den kloge, den forsigtige Leander, ved at laste disse Fejl, maatte derved fornærme sin Ven, maatte bedrøve ham over en Sag, der er blevet ham til en Vane, og ligesom en anden Natur. Leander er jo fuld overbeviist om dette: at disse Fejl ikke fornærmer Nogen; at de lettelig kan tilgives en Mand, hvis sande Ydmyghed viser sig i Gjerningen, og ved det ædelste Hjerte.

Min Ven Tyron har meget Phlegma, da dog derimod hans Embede fordrer Munterhed. Hans Foresattes Haastanden, Overløb af Folk, hans tunge Legeme, og Kundskab om sin egen lastværdige Dorskhed, gjør ham ofte mismodig, utaalmodig over sig selv, over Andre, over sit Embede. Det smerter ham, at han ikke kan gjøre, hvad han gjerne vilde; og hans Pligter ligge ham paa Hjerte. Skal jeg endnu mere bedrøve ham; skal jeg gjøre hans dorske Blod endnu tykkere, ved ubehagelige og nærgaaende Erindringer angaaende hans søvnagtige Væsen?

O! Ingenlunde: jeg bør have Medlidenhed med min Ven; jeg bør ikke lade ham mærke, at jeg virkelig holder ham for saa dorsk, som

han er; jeg maae meget mere søge at muntre ham til et fornøiet Sind; jeg maae forestille ham Forretninger lettere, end han indbilder sig samme, og ligesom at føre ham paa en Middelvei, imellem den phlegmatiske Sjelesøvn, og den utrættelige choleriske Iver. Med en sagtmodig Aand, maae jeg søge at lempe mig efter hans Forfatning: jeg bør hjelpe ham til at udøve en jævn Driftighed, uden Anstrængelse, en mechanisk lind Virksomhed, uden mærkelig Svækkelse i Kraft; ja, det er min Pligt, at anmode og overtale Andre til en lige saadan Opførsel imod ham.

Men det har en ganske anden Beskaffenhed, hvor Fejlene hidrøre fra Forstanden og Villien; hvor de ere Virkninger af uordentlige Begjærligheder, urene Drifter, Uagtsomhed med sig selv, Indbildning om sig selv, Egenkjærlighed, eller Forblindelse ved Andre. I slige Tilfælde, vilde min Ven ikke handle redelig mod mig, naar han ikke kom mig til Hjelp ved sit Raad og sin Advarsel. Dog er ogsaa herved megen Varsomhed fornøden, naar man ikke skal handle mod Troskabspligt, og ikke glemme den Agtelse man skylder en Ven.

Min Ven, som aabner sit Hjerte for mig, til et Pant paa sin rene Gjenkjerlighed, og viser mig det ligesom det er; han fordrer, som en Skyldighed af mig, at jeg bør holde ham for den, som han udgiver sig for mig, i det mindste

saa

saa længe, indtil jeg treffer ham paa Falskheds og Utroskabs Vej.

Men da intet sandt Venskab finder Sted, uden hos retskafne og dydige Gemytter; saa fordres der særdeles meget, førend jeg, uden at fornærme ham, tør lade modsatte og ufordeelagtige Tanker fæste Rod hos mig. Der maae foregaae meget, førend en befæstet Dyd bliver gjort vaklende; endnu mere, førend den reent fuldkastes: et Træe, som stedse har baaret gode, sunde og velsmagende Frugter, uddøer ikke paa een Nat; dette maae man kunde kjende længe tilforn. Dette udelukker nu Mistanke, og Lettroenhed: Hiin opkommer i os selv; Denne, bliver foranlediget ved Andre.

For at betage denne Venskabets dødelige Gift, sin Kraft, førend den kommer til at virke; da maae vi for det første ingen Ven forlange, som er ganske fuldkommen, og uden alle Feil: denne Tanke vil forvolde, at vi udtyde meget til det bedste, og ansee Handlingen fra den billigste og toleranteste Synspunkt; naar vi ogsaa ret lære at kjende det menneskelige Hjerte, saa indsees hvor umueligt det er i alle Ting, at have lige Tilbøjeligheder, lige Begreber, lige Meninger. Da Kjerlighed ikke er mistænkelig; saa vil den ei heller med mistroiskt Øie see paa alle en ærlig Vens Skridt: erfarer man endog virkelige Ting, som synes tvetydige; saa vil man i

Forvejen nøje prøve alle Omstændigheder, førend man fælder Dom.

Treffer man sin Ven i virkelige Feil, og beviislig Uret; saa bør allerførst sees paa hans Person, hans Stand, hans Gemytsbeskaffenhed. Der gives ofte saa ømfindtlige Venner, der vilde omgaaes som et tyndskallet Æg: der gives og et næsten ubehageligt Slags af Venner, som uophørlig driver og plager Andre, at omgaaes ret oprigtig med dem; aabenhjertig beder, at man vil sige dem deres Feil; ja, som selv gjøre Begyndelsen med at lægge sig et eller andet til Last, og forlange at hjelpes tilrette.

Men saasnart, som man nu giver dem Ret, og tilstaaer, at man ogsaa har mærket disse Feil hos dem, som de beskylde sig selv for at have; saa omvendes Bladet: vel tage de mod Erindringen, og takke derfor; men komme ikke saa snart igjen. De fatte et hemmeligt Had imod os, som om kortere eller længere Tid ytrer sig; og derved røbes den urene Kilde til deres Misnøje. De ligne et forfængeligt Fruentimmer, som med en antagen Beskedenhed, taler foragtelig om sig selv, sin Skjønhed og sin Pynt, for desto mere at roses; men den, som tager det for Alvor, og istemmer den samme Tone, kan gjøre sig vis Regning paa den bykkelske Skjønnes Had.

Det er en viis Mand, som veed at tie i rette Tid, og at tale i belejlig Tid; og Tiden, at

at erindre en Ven om sine Feil, maae nøje pas-
ses: det samme gjælder og om Stedet, Lejlig-
heden og Maaden; men at berøre enhver af
disse Ting med nogen Udførlighed, blev her for
vidtløftigt. Hvad det sidste, nemlig Maaden,
angaaer; da bliver dette en saare vigtig Ting,
og kræver en vis Art af Talekonst, naar det skal
gjøre Virkning: det blev en tugthuusmessig
Øvrigtighed, at indklæde de kosteligste, de nyt-
tigste Erindringer i haarde, bittre, truende og
foragtelige Ord.

Forhaanende og spodske Udtryk, virke ej
heller noget Godt: en mild faldende Regn veder-
qvæger, og gjør Jorden frugtbar; men Storm
og Hagel nedslaaer de allerede matte og svage
Straae. Man maae vel agte, hvem man har
for sig: visse ømme Gemytter bør behandles
med den største Forsigtighed; de ere ligesom
Vox, der kun behøver en liden Grad af Ild,
naar det skal smeltes; Andre derimod, ere lige-
som Jern, der kun ved en stærk Smedeild, og
ved Hammerslag blive beqvemme til at om-
dannes.

Fester.

Mag-

Magneten.

Magnetens Opfindelse maae sættes tilbage i de meget ældre Tider. Allerede 600 Aar for Christi Fødsel, var den bekjendt i Grækenland; men under forskjellige Navne: Nogle kaldte den, den magnetiske Steen, af Provindsen Magnesia i lille Asien, hvor den fandtes; og Andre gave den Navn efter andre Lande, hvor den og fandtes.

Den, som kommer fra Ægypten, holdes for at være den bedste; den skatteres saa højt, at den kjøbes efter Vægten af lige saa meget Sølv; men det synes, at man i Begyndelsen ei havde kjendt anden Egenskab ved den, end at den drager Jernet til sig. At den i ulige Vendinger baade drager Jernet til sig, og driver det fra sig, var allerede bekjendt for Lucretz. At Magneten meddeler Jernet sin Kraft, derom vare de Gamle vel ikke aldeles ukyndige; men dog ej heller derom fuldkommen underrettede.

Først i de senere Tider har man lært, at alt Jern, som rører ved en Magnet, bliver i det samme selv en Magnet; men at det bløde Jern strax igjen mistede den meddeelte Kraft, naar Magneten frastilles. Fra Plinii og Lucretii Tid forløb mere end tusinde Aar, indtil noget videre blev opdaget om Magneten. Den vigtigste og nyttigste Egenskab, at de med

en

en Magnet stregne Naale, vende sig mod Norden, findes ikke at have været bekjendt, udi Europa, førend i det 12te Aarhundrede; men Chineserne have før denne Tid ejet denne Kundskab.

Nogle mene, at en Venetianer ved Navn Marcus Paulus, omtrent ved Aaret 1620, havde hjemført denne Kundskab fra China; men Andres Meninger ere ej heller uden Grund, naar de paastaae, at vore Forfædre før denne Tid have kjendt og brugt Magnetnaale ved deres Søefart. En Islandsk Forfatter, som levede mod Slutningen af det 11te Aarhundrede, beretter, at Søefarende i de nordiske Lande, ved den Tid førte Magnetstenen med sig. Saa meget er vist, at Magnetens Nytte ved Søefarten, fra Begyndelsen af det 13de Aarhundrede, næsten overalt i Europa har været bekjendt; men Maaden, at bruge den med Beqvemhed, er siden efter alt mere og mere bleven forbedret og forøget.

Den store Nytte, som man nyder af Magneten, ved at finde Verdens Hovedhjørner paa de store og dybe Vande, endog i den mørkeste Nat, synes at være saa tilstrækkelig, at man dermed kunde tilfredsstille al Videbegjerlighed i dette Tilfælde. For Skippere og Styrmænd, hvis største Ære bestaae i at stille deres Cours saaledes fra en Havn til en anden, at der forebygges farlige Anstød paa Grunde, Klipper og Skjær, kan og saadan Kundskab være nok.

Der-

Derimod bliver det ikke nok for Naturforskeren, som søger sin Ære i Naturens Betragtning; som søger efter Kundskab om de Midler, hvorved den frembringer sine beundringsfulde Virkninger. Han overlader Bejviisningen paa Søen til Skipperen og Styrmanden; den Naal, hvorefter disse rette sig, efterforsker han noget nøjere, da han mærker hos samme en Kraft, som altid vender sig fra Norden til Sønden, naar dens Frihed ikke bliver forhindret. Han vil vide hvori denne hemmelige Kraft bestaaer, hvoraf den kommer, hvad Veje den tager i sit Løb; hvorfra den har sin forunderlige Styrke at kunne hæve temmelig tunge Vægter: han ønsker at finde Aarsagen til dette; og derved maaskee endnu at opfinde anden Nytte derved, som hidtil har været ubekjendt.

At den magnetiske Krafts Forklaring er een af de vanskeligste i Naturlæren, derom kan ingen Fornuftig tvivle. Cartesius har drømt rigtigere om Magnetstenens Kraft og Aarsagen til dens Virkning, end de, som i nyere Tider have søgt at forbedre hans Mening. Ved lang Tids Erfaring og mange Forsøg har Muschenbrock troet, at Aarsagen ikke var mechanisk, og ikke kunde tilskrives nogen materiel Substants. Euler mener, at man ikke saa meget bør opspore Kilden til den magnetiske Kraft, som at levere en rigtig Forklaring derover: han paastaaer, at Aarsagen til denne Kraft maae søges,

deels

deels i Magnetens Struktur, deels i den omkring samme værende Materie; thi dens indvortes Bygning er forskjellig fra alle andre Stenes indvendige Dannelse; og at der virkelig er en fiin Materie tilstæde, som omgiver Magneten, kan vel ingen nægte, som nøie har betragtet den. Den sande Videnskabsmand veed, at der er ingen Virkning uden Aarsag: at tilskrive hemmelige Virkninger eller Aander noget, som for Svagtænkere falde ubegribeligt, er kun passende i Eventyrer, og kan ikke finde Stæd i grundig Naturbetragtning.

Magneten adskiller sig fra de andre Stene, allene ved dens Mellemrummes Dannelse: da disse ikke ere tilstrækkelige, at frembringe slige Virkninger i og for sig selv: saa maae man tænke paa en subtil Materie der lige saa vist er tilstæde, som om vi virkelig med Sandserne kunde fornemme den. Man maae antage, at den fine Materies Mellemrum ikke overalt og fra alle Sider tillader nogen Gjennemfart, men tildeels maae være tilsluttede; thi ellers var Magnetens Længde efter enhver Kant ligegyldig, og den skulde ikke, som den virkelig gjør, holde sig efter en vis Strækning. De ommeldte Mellemhuller maae da gaae efter en vis Strækning; dog saaledes, at de ikke gaae lige igjennem fra den ene Ende til den anden: Gjennemgangen bliver paa den ene Kant tillukket for den fine Materie, naar den tillader saadant ved den modsatte Ende.

Disse

Disse indvortes Gange maae efter Rimelighed have noget, som ligner de fine Kanaler i Dyrenes Legemer.

Da Magneten, saavel som Jernet, kommer af Jorden; saa er intet rimeligere, end at der maae være magnetiske Hvirveler i Jordkloden, og saadanne smaae Aabninger, som der mærkes i enhver Magnet. Men da den tynde Luft første Gang har begyndt at omsvæve Jorden; saa har den fineste Deel deraf med Magt indtrængt sig i disse Mellemrum, og fra den anden Side lige saa stærk udfaret; og da den ved Udgangen ikke kunde fare videre frem i samme Strækning, saa er den igjen dreven tilbage, til Siderne af Jordens Omsvøb, og den der værende tynde Luft. Den har altsaa maattet tilbageskyde ved Siderne, da den ikke kunde trænge igjennem de smaae Aabninger, hvoraf den var udfaren; og i denne Bevægelse er den kommet til Indgangen af de ommeldte Mellemgange, paa nye indfaret i samme, og igjentaget sit forrige Kredsløb.

Et saadant Kredsløb af denne fine Materie, maae yttre sig om enhver Magnet, om den endog langt var adskilt fra vor Jord. Men enhver Magnets Kraft bliver meget bestyrket ved den magnetiske Hvirvel om Jorden, saasom den magnetiske Materie her er meget hæftigere, end i enhver for sig betragtet Magnetsteen. Magnetstenens Hvirveler har og allerede bekommet

en

en saa stærk Bevægelse i Jordhvirvelen, at de desto stærkere indtrænge i Magnetstenens Aabninger; og derved kunde meddele den en med deres Bevægelse lige stikket Strækning.

Imidlertid maae der dog paa den anden Side tilstaaes: at den magnetiske Hvirvel, omkring enhver Magnet, efter sin Størrelse proportionaliteter er stærkere end Jordens magnetiske Hvirvel, naar Hvirvelen om en Magnet er bleven frembragt af Jordhvirvelen. Ere end Hvirvelerne om Jorden større; saa indeholde dog de Dele af samme, som ligne Magnethvirvelen i Størrelse, saa meget mindre af den fine Materie. Foruden dette, da skeer der og idelig en nye Adskillelse af den fine tynde Lufts Materie fra den grovere i Magnetens Aabninger, hvilket idelig maa meddele den magnetiske Kraft en nye Tilvæxt.

Det er ikke ligegyldigt hvad for en Stilling Magneten bekommer, i Betragtning af den magnetiske Hvirvel om Jorden; men Situationen maae nødvendig komme overeens med Hvirvelens Strækning; thi paa den Maade kan den fine Materie, som udgjør Jordhvirvelen, hastigst og næsten uden Hindring indtrænge i Magnetstenens Mellemrum. Herved kan den største Virkning frembringes, som tilkommer Hvirvelen om Magnetstenen, og indtreffer med Naturens almindelige Love.

Euler

Euler har givet os en mechanisk Forklaring over Magnetens Omdrejning til en vis Kant. - Han søger at udtrykke Sagen paa følgende Maade: Kraften, hvorved en magnetisk Gang bliver bøiet, efter Hvirvelens Strækning, er en sammensat Forhold af Hvirvelmateriens Hastighed og Sinus af den Vinkels Bue, som den magnetiske Gang gjør med Linien af Hvirvelmateriens Bevægelsesstrækning.

De smaae Rum i Jern og Staal have en Liighed med Magnetstenens Aabninger: de ere forsynede med smaae Filamenter, som ved den magnetiske Kraft kunde forvandles til en ved hinanden hængende Gang; og herved bliver det begribeligt, hvorledes den magnetiske Kraft kan meddeles Jern og Staal.

Den samme fine hvirvlede Materie foraarsager, at den magnetiske Kraft med Tiden avles i Jern og Staal, naar det i en lang Tid har beholdt en vis Slags Strækning; men dette maae saa meget desto hastigere gaae for sig, naar Jernets smaae Dele blive gjort bevægeligere ved en indvortes Aarsag, da den fine Materie desto lettere kan indtrænge sig, og tilveiebringe en Hvirvel.

Adskillige tilfældige Aarsager forvolde, at Jernet igjen mister sin magnetiske Kraft: f. E. naar Jernet er alt for blødt, eller længe bliver sat i en Strækning, som ganske er modsat Hvirvelens

velens Bevægelsesretning; ligeledes naar det bliver filet, bøjet, eller slaaet med en Hammer.

Jernets Figur og Dannelse bidrager meget til den magnetiske Krafts Antagelse. De beqvemmeste Stykker ere de langagtige, som ligne et langagtigt Rør. En meget tyk Stang er uskikket til at blive magnetisk; thi den magnetiske Materie, som indfarer af den ene Ende, kan formedelst de ulige Dele meget lettelig afvige i sit Løb fra den rette Linie, og dette imodstaaer Hvirvelen.

Især gjør Jernstangens Længde meget dertil, at det snart bliver magnetisk; thi naar den saaledes bliver lagt, at Beliggenheden har en lige Strækning med Hvirvelens Bevægelse, da bliver Indgangen gjort let for den fine Materie, og Hvirvelen tilstrækkelig befordret. Jernets Tildragelse af Magneten, skeer da, naar den fine magnetiske Materie trænger igjennem de i Nærværelsen værende smaae Jerndele, og igjennem de derudi værende Aabninger vækker en Hvirvel, som med Hvirvelen om Magneten har en og den samme Strækning.

Naar man bestryger Jernet med en Magnet, saa bliver det derved meddeelt den største magnetiske Kraft, som det er beqvemt til at modtage; thi da blive de fleste magnetiske Gange avlede i Jernet, og den fine Materie farer med lige Hastighed i Jernets Mellemrum, med hvilken den bevæger sig i Magneten. Men den

mag-

magnetiske Kraft strækker sig paa en større Afstand, jo større og ædlere Magneten er. At det om Magneten virkelig er en saadan Hvirvel tilstæde viser saavel Magnetnaalens Strækning, som og især det Fiilstøv af Jern, som hænger sig ved Magneten; thi enhver liden Jernspaan stiller sig hos Magneten i Højden, og strax viser ved en Bøjelse mod Polen, hvor den fine Materie udfarer eller indgaaer.

Fester.

Genius.

(Efter F. L. Stolberg.)

Den svage Vinge frister ei Ætheren.
I Klippe-Rede føler sig Ørnen alt
Fuld af sin Stamkraft! Hæver Vinger,
Sænker sig; stiger og drikker Solen.

Du gav, Natur, ham Flugt og hin Soletørst!
Mig gav du Ild, mig Tørst efter evigt Navn!
Hin Kogen i mit Bryst, hin Studsen,
Som giennembæver de spændte Nerver.

Naar

Naar om mit Hoved ufødte Sanges Aand
Mig svæve, forend Sproget indhyller dem
I lette Dragt, som efterligner,
Uden i tankerig Flugt at hindre.

Du høi Begejstrings Vinge mig skjenkede,
For Sandhed Smag, og Lyst til det Skjønne, Du
Mig lærer nye Højder finde,
Hvilke ei speides af Konstens Øje.

Hin Stjernevej, skal, naar Du ledsager mig,
Ei vorde høj, og ei Oceanet dybt;
Ej Midnat mørk; ej vante Straaler
Fra et fortroligt Olymp mig blende.

J. M. Hertz.

Sang,

da Korsøers militære Søecorps fik Fane i Sommeren 1801.

Mel. Ung Adelsteen.

Til Ære for det danske Flag,
Til troefast Værn om Møe og Mødre,
Til fælleds Sejr paa Kampens Dag,
Vi samles til et Lav af Brødre;
Enhver saa dansk, saa stolt, saa kjek;
Til Svages Trøst, til Fienders Skræk.

For os vor elskte Konges Navn
Paa Fanen og i Hiertet brænder.
Paa Land, i aaben Søe, i Havn
Er Kristians Søemænd, Kristians Venner.
Reent glimrer danske Søemands Roes,
Og ei den falme skal ved os!

Om Landets Uven stolte Blik
Og barske Ord mod Landet skyder;
Vi mindes froe det Kald, vi fik,
Og danske Søemands Navn og Dyder.
Vor Fane ud! Vi falde an,
Og kæmpe kjekt til sidste Mand.

Mer

Men naar den ædle Fred os vil
Til skyldfrit Vennelav indbyde,
Ved Fredens Bæger, Sang og Spil
Vi Venskabs ædle Glæder nyde,
Og ønske Held for Kristian,
Og for den danske Sømandsstand.

J. M. Hertz,

Noget om Yppighed.

I Januar-Heftet af Iris og Hebe læser man under Titel af: Yppighedens Indflydelse paa en Stats Fordele af Hr. Navigations-Examinator Fester, en Apologie over denne Gienstand, der har saa stor en Indflydelse paa Menneskeslægtens Tilstand. — Da dette Emne altsaa har megen Interesse for Kosmopoliten, saa være det mig tilladt at udvikle nogle flere Synspuncter, hvorfra samme kunde betragtes. En Stats Fordele ved Yppigheden bestaaer ikke deri, at Penge udgives for Luxus-Artikler: men deri, at de modtages for samme.

Naar disse i en Stat produceres; jeg forstaaer herved ej allene Stoffernes Frembringelse; men meget mere Fabrikationen, der egentlig danner dem til Luxus-Artikler; og naar de sælges til Udlændinge, saa forøges denne Stats Rigdom unægtelig derved. Naar de produceres og konsumeres i den samme, saa vorder Pengemassen hverken forøget eller formindsket. Naar derimod Hænder, som forarbeide Luxus-Artikler, anvendtes til Production og Forædling af raae Producter: det være enten til nødvendig og nyttig Brug i Landet eller til Salg til Fremmede: saa vilde dette i første Tilfælde forhindre Pengenes Udgivt til Fremmede og i sidste tilvende Staten udenlandske Penge.

Naar Luxus-Artikler, som i Landet consumeres, kjøbes af Fremmede, saa frembringer dette Underbalance i Handelen. Vel vinder Kjøbmanden og andre nogle Procent ved denne Handel; men det kan ingenlunde opveie Tabet af Hovedsummen, som gaaer udenlands. England og Frankrige ere de eneste, der ved Mode-Artikler, ved Kobberstykker, ved talrige fremmede Reisendes Ophold og Fortæring m. v. vinder en betydelig Overbalance. I disse Stater vilde Indskrækningen af Luxus formindske denne Fordeel, fordi den vilde indskrænke Antallet af de mange rige Fremmede, der søge Fornøielser i disse Lande; og Søgningen efter deres Mode-Vare vilde standse, naar de indfødte Skjøn-

Skjønne ej bestandig glimrede med nye Pynt; og derved blev Formaal for andres Efterabelser. Derimod er efter det anførte Yppigheden og den dermed forbundne Forbrug af fremmede Luxus-Vare for de nordiske Stater meget skadelig. Med disse betaler Frankrige og England Nødvendigheds Artiklerne, som de faaer fra Norden. Vi savne desaarsag næsten ganske Guld og Sølv i Circulationen. Og at det især i Krigs Tilfælde vilde være saare godt at eie lidt meere af disse Metaller, derom lader sig vel ikke tvivle.

Resultatet heraf synes mig at være, at forøget Yppighed i de Nordiske Stater vilde formindske deres Styrke. Paa Steder, hvor Yppighed hersker, helst i dyre Tider, maae den tænkende Mand af indskrænket Formue, som ei skiøtter om at omgaaes med Folk uden al Cultur, holde sig næsten ganske isoleret; thi om han end har et godt Embede, saa vover han dog, naar han har Udgifter derved at forvenne sin Familie og at efterlade samme i en slem Stilling. Den Fornemmes Yppighed frembringer hos Middelstanden Misundelse og Attraae efter at efterligne samme, hvorved Familiernes huuslige Lykke som oftest gaaer forloren.

At Yppighed skulde i Almindelighed forøge Staternes politiske Styrke, stadfæstes ikke af Historien. Naar begge Dele findes forene-

de, er Yppighed Virkning af; men ei Aarsag til Magt. De ældre Romere, Spartaner, Sveitsere og andre smaae Stater, som ikke kjendte Yppighed, seirede over større Naboer og afkasted de mægtigste Undertrykkeres Aag. Naar Yppighed fortrænger Tarvelighed, Orden, Patriotisme, Subordination, saa kan raae Horder ødelægge store Riger.

I en Stat, hvor den hersker, skeer det ofte, at den Rige bliver fattig. Denne Ulykke synes mig er større, end den Fordeel, andre deraf kunde høste. Man betragte en riig Engellænder, som har bortødslet sin Formue ved yppig Levemaade. Han kan have lært alt hvad en god Opdragelse fordrer, og hans Videnskaber kan dog ej skaffe ham Underhold. Hans Slægtninge ere enten kede af at understøtte ham, eller han finder det vanærende at leve af deres Almisse. At gribe til legemlig grovt Arbeide; at berøve sig Livet; eller at blive en Røver ere de Udsigter, der vise sig for ham. Det første strider alt for meget mod hans hele Væsen. I Frihed, dog med Livsfare at tilkjæmpe sig det Nødvendige; at vedblive et uordentligt Levnet; dertil føler han uendelig mere Tilbøielighed, end til et uvant stedsevarig Trælle-Arbeide iblant Folk, hvis Karakteer har en ganske anden Tendenz end hans. At være Gjenstand for Medynk eller

Spot

Spot blant dem, han skal omgaaes med, er ham lige uudstaaelig.

Indvendingen, at det er kun et enkelt Individ, hvorimod mange gode arbeidsomme Folk skulde have vundet ved hans forrige Yppighed, kan vel ei saa ganske antages; thi hvor denne er herskende Tone, kan vel neppe Udsvævelser, Spil, Aager m. v. hæmmes. Og det ene saadan fordærvede Individ kan paaføre sin Familie og Efterslægt megen Modgang. Ej at tale om Forstyrrelsen af den offentlige Sikkerhed, som flyder deraf.

Hvor Yppighed griber for meget om sig, forføres mangen Embedsmand, hvis lovlige Indtægter derved bliver utilstrækkelige, til alle Slags Uretfærdigheder, og især Bestikkelser. Det, som i mine Tanker kunde siges til dens Fordeel i Almindelighed, er dette, at den befordrer den gode Smag og skaffer den Rige Fornøielse.

Varde, May 3, 1803.

Schultz,
Premier-Lieutenant ved Landeværnet.

En Anekdot *)

«Imedens jeg garnisonerede i Friderits« — saa løde Majorens Ord — «fortalte salig «Conferentsraad og Amtmand Hofman for «et Selskab ved hans Bord (hvor ogsaa jeg var «tilstæde) denne, som en sandfærdig, Begiven«hed: „I mine Studenterdage reiste jeg uden„lands med min Ven: Studenten: Jermin, „som nu er Consistorialraad og Eier af Au„somgaard her i Riber Stift **). En Dag „besaae vi Versailles; og, da vi kom ind i „et Gallerie, saae vi i nogen Afstand fra „os en fornem Herre i militærisk Hofuni„form, som raabte os disse Ord i Møde: „«Aah! Døulen skal slaae jer!« Den-

ne

*) Denne Anekdot har jeg af — nu hendøde — da hæderlige og elskværdige Olding: Hr. Major v. Focken i Aarhuus, som næsten med usvækkede Sandser og Sjæle-Evner i sit 82de Aar fortalte den i min Nærværelse den 23de September 1800. Da den forekom mig paafaldende, saa opskrev jeg den strax saa noyagtigt, som mueligt, efter Fortællerens Ord. Den syntes mig for god til, at kyles ned i Lethe-Floden. Major Focken selv lae der jeg fore Ordet.

**) Død for en Snees Aar siden.

„ue Jydske og haarde Hilsen var os, som
„Jyder, henrykpaafaldende at høre i Ver=
„sailles — og helst af saadan en Herre, som
„han saae ud til at være. Tvivlraadige
„saae vi paa hverandre, hvordan vi skulde
„forstaae den Ting! og, da vi havde en god
„Samvittighed; fattede vi Mod, og nær=
„mede os med Ærbødighed. Hofherren
„tiltalede os da paa Fransk omtrent saale=
„des: «Mine Herrer — i Hvo de ere —
„ville tilgive min barske Tiltale. Jeg for=
„sikkrer Dem, at jeg af det Sprog ikke
„veed mere, end de samme Ord; men de
„ere mig og saa vigtige, at jeg ikke kan af=
„holde mig fra, at udbryde med dem hver
„en Gang jeg møder Nogle, som forekomme
„mig at være Udlændinge. Anledningen til=
„lade De mig; at fortælle strax: Som fransk
„Officeer var jeg med i Slaget ved —„ (om
det var Malplaqvet — eller Ramilles? kun=
de Maioren ikke erindre —) „Det Danske
„Kavallerie foer med det græsselige Raab:
„«Aah! Døulen skal slaae jer!« ind
„paa vort glimrende Gens d'armerie, og
„bragte det ganske i Uorden. Haardt bles=
„seret kom jeg af Hesten, og laae der i mit
„Blod, imedens det skrækkelige Raab blev
„ved at lyde rundt omkring: «Aah! Døu=
„len skal slaae jer! aah! Døulen skal
„slaae

„ſlaae jer!« — Ret ſom ved et Underværk
„blev jeg af Nogle af Fienderne ſelv bragt
„ud i Sikkerhed, og reddet o. ſ. v."
«Til mere Oplysning føyede Conferentsraaden
«dette til: at det Danſke Kavallerie beſtod af
«Jyder fra Thye og Venſyſſel, og deres An=
«fører var den tappre Gr. Rantzau. Da de
«Franſke nærmede ſig, begyndte de med et
«vildt Skrig at haane, og for Kujoner og Ha=
«lunker at udſkjælde deres lige for dem i Slag=
«orden ſtaaende Fiender. De Jydſke Ryttere
«ſpurgte da Rantzau: „Hr. Generaal! hvah
«æ ed di ſæjer?" hvorpaa Denne ſvarede:
«„De ſkjælder jer ud for Kujoner, og ſiger,
«at de nu ſtrax vil komme, og rive jeres Kne=
«belsbarter af, og viſke d. R. med; hvorpaa
«de brøde ud i det anførte Raab, ſom de ſiden
«bleve ved at igientage.«

N. Blicher,

Præſt i Randlev.

Til

Til Falbril,

da han havde lastet Kotzebues Værker.

(Et Epigram.)

Naar os Falbril med Tordenrøst tilraaber:
„Hvor kan I ynde Kotzebue, I Taaber!
Jeg ingen Kraft hos denne Mand kan finde;
Hans Skildringer mit Bifald ei kan vinde: —
Ja! i hans Livs-Aar det mærkværdigste
Ei noget ret mærkværdigt jeg kan see!!!“ —
Da undrer det mig ei slig Dom at høre
Af Herren med det lange Midasøre: —
Thi — til en Kotzebues Værk at skatte
Udfordres Aand og Hjerte — det at fatte. —

F. Obelitz,
Hofjunker.

I min Svogers, Lieutenant Kochs Stambog, 1796.

Ei danske Krigers Led det blev
For egne Brødres Fred at bløde.
En Kreds om Danmark Freden skrev,
Og Krigens Rædsler strax adløde.
Ei strømmer Blod; ei tordner Død;
Ei Mødre hen i Taarer smelte;
Ei blide Døttres Klage lød
Paa Valplads for de faldne Helte.
Ei under hielpløs Ælders Aag
Nedbøjet Olding sank og døde,
Mens Landets Ynglingsskare drog
Blodskænkte Sejersgud imøde.
Ei værgeløse Svages Skrig
Med tændte Hytters Bragen stiger,
Mens Dyd og Flid og Velstand sig
Fra Landets øde Grændser sniger.
Ei derfor, Broder, drog du hen.
Men fremmed Magt din Arm kan kræve.
Den Kiække ønskes juft til Ven
Af dem, som for hans Vælde bæve.
Men — naar du hører dem, og gaaer
Til hæderværdig Kamp, og vinder;

Krigsbølgen i dit Hjerte slaaer,
Og Sjelens skjønne Havblik svinder:
Da, Broder, mindes denne Bog,
Tænk Navnene, og hvis de ere.
At være Helt og dydig død,
Vil disse Navne dig da lære.
Du seer: vort Øie vendt mod dig;
Vort Ønske for dig veed dit Hjerte,
Og Vennebogen minde dig
Om hvad enhver af os begjerte.
En bad dig elske Gud og Dyd,
En anden bød dig Venskab hylde,
Og atter andre skyldfrie Fryd;
Vi alle bad: vort Haab opfylde.
For Dyd og Venskab varm, du gaaer
Da sindig frem, og Krandsen vinder,
Og hædrer Venskab, Dyd og Aar
Og kydske Elskov, end blandt Fjender.
Bliv, Broder, denne Helt, og kom
Da laurbærkrandset her tilbage;
Da hædrer du de Venner, som
I hulde Arme dig modtage.

J. M. Hertz.

Rettelser.

Marts-Heftet

Pag. 242 Linie 3 Seminarie-Lærere, læs: Seminarii-Lærere.

Samme Side Linie 9 læs: Seminarii-Lærere.

Pag. 248 Lin. 13 to; læs: tre.

Pag. 250 Lin. 10 Seminaristere kun, læs: Seminarister ej kan

Samme Side Wuner, læs: Emner.

Pag. 251 Lin. 19 og 20, Han ikke engang kunde have, som den bedste Bonde. Læs: Hiin ikke engang kan, foruden at være saa vel holden, som den bedste Bonde.

April-Heftet

Pag. 62 sidste Linie. Anden Sondag efter Paaske. læs: første Sondag i April.

Pag. 67 Linie 24 og 25. Alle Forældre skulde derfor, læs: Saa skulde alle Forældre.

Pag. 72 Lin. 26 Hæld, læs: Hold.

Pag. 83 Lin 19 til 25. Men skulde Skole-Bestemmelsen ꝛc. til strax efter Middag, udelades.

Samme Side Linie 29 ulæste, læs: uslæste.

Pag. 84 Lin. 28 Thi, læs: Saa.

Galskiot.

* * *

Pag. 87 Held, læs: Væld.